

DE ONZICHTBARE HAND DIE ONS WURGT

BART STAES

HOE DE POENSCHIPPERS VAN DE FINANCIËLE SECTOR
DE AMERIKAANSE DROOM KAAPTEN EN NU DE EUROPESE UNIE GIJZELEN

INHOUDSOPGAVE

Inleiding 7

- 1 | De 12 kiemen van de crisis 17
- Diagnose: een wereldwijde, systemische crisis 59
- 2 | En wéér is het crisis 65
- 3 | De meeste dromen zijn bedrog 99
- 4 | Faites vos jeux, de bank wint! 129
- 5 | Elf bouwstenen om de crisis te bezweren 159

Bibliografie 179

Ruim drie jaar na de val van de Amerikaanse zakenbank Lehman Brothers lijkt de wereld nog zijn wonden. De kredietcrisis is een crisis van staatsschulden geworden, en iedereen bloedt mee. Een explosieve cocktail, gebrouwen uit fouten van bankiers, burgers en beleid, heeft een kater veroorzaakt die nog jaren en zelfs generaties zal nazeuren.

Dit essay is de weerslag van een zoektocht naar de kiemen van het virus dat onze welvaartsstaat dreigt te verwoesten. Een zoektocht naar de lessen die bankiers, burgers en politici uit de financiële ramp zouden moeten trekken. En het stelt de vraag waarom die lessen nog altijd niet geleerd zijn.

Na een inleiding over het begin van de crisis, fileert dit essay in Deel 1 waarom het financiële systeem zo ziek is geworden via '12 kiemen'. In Deel 2 wordt beschreven waarom en hoe de crisis uit 2008, eigenlijk nooit is opgehouden en naadloos is overgegaan in een 'eurocrisis'. In Deel 3 wordt de mythe van de Amerikaanse droom doorprikt, alsook de erosie van de onderlinge Europese solidariteit en samenwerkingen dus het Europese project, door het onophoudelijk gebeuk van de financiële markten. In Deel 4 gaat het over de 'Wall Street lobby' en wordt verteld waarom ondanks de bijna implosie van de financiële sector in 2008, deze anno 2012 nog steeds niet is hervormd. In het laatste deel staan een aantal conclusies en aanbevelingen.

INLEIDING

De exacte datum van het openingsbeeld van de crisis is 15 september 2008. Het toont een statig gebouw in hartje Londen, een spiegelpaleis van glas, dat bulkt van het glas en tegelijk macht en transparantie suggereert. Achter hoge ramen staan honderden bankiers in spierwit hemd verbijsterd te luisteren naar een boodschap van de baas. Dit is de dag van het faillissement van een van de vijf grote Amerikaanse zakenbanken, Lehman Brothers. Dit is het moment waarop topmanagers een onmogelijke onheilstijding brengen aan hun personeel.

Meteen na dit bepaald niet alledaagse doodsbbericht, krijgt Londen een ware invasie van krijtstreepakken over zich heen. De geslagen bankiers van Lehman Brothers lopen met bosjes tegelijk door het financiële centrum van de Britse hoofdstad, een klein kartonnen doosje – mét logo – vol persoonlijke spullen onder de arm. Hun gezichten getuigen van ongeloof en afkeer. Afkeer van de financiële wereld die hen plotseling als een steen heeft laten vallen, afkeer van de samenleving die hen uitspuwt. Afkeer ook van de politici, vooral in de VS, die hen geheel onverwacht vertelden dat zelfs een mondiaal actieve bank die haar gat verbrandt soms op de blaren moet zitten.

En toch... Wie in die dagen goed het nieuws volgde, kon raden hoe cynisch en veerkrachtig bedrijven uit de financiële sector weer business as usual zouden gaan doen. Want terwijl tienduizend werknemers van de failliete zakenbank Lehman Brothers op straat stonden, werd in dezelfde week al bekend dat dertig hooggeplaatste managers van deze ingestorte zakenbank een contract mét bonus aangeboden kregen van de bank Barclays, voor een totaalbedrag van... 2,5 miljard dollar. Crisis?

Too big to fail

Niettemin joeg de val van Lehman Brothers een ware schokgolf door het wereldwijde financiële systeem. Lehman was eigenlijk al sinds 1850 een instituut in de financiële wereld. Ze was een van de belangrijkste zakenbanken ter wereld. Ze stutte met haar geld de opkomst van iconische Amerikaanse bedrijven zoals Radio Corporation of America (RCA), oliereus Halliburton en computergigant Compaq. Door de fusie in 1984 met American Express was de bank bovendien een spil in het Amerikaanse financiële systeem geworden. Ze had voor 639 miljard dollar activa ingeschreven op haar balans, wat haar tot een bank van wereldformaat maakte.

Het ging in de eerste helft van 2008 al zichtbaar slecht met Lehman. De zakenbank verloor ruim 70 procent van haar waarde. En ook al wisten zij die het moesten weten donders goed dat er financieel onweer op komst was, toch dacht niemand dat de Amerikaanse overheid Lehman zou laten vallen. De bank was namelijk *'too big to fail'*.

Desondanks weigerde Henry Paulson, de minister van Financiën onder de Amerikaanse president George W. Bush, Lehman dezelfde behandeling te geven als Bear Stearns, een andere kwakkelende grote zakenbank, die de Amerikaanse overheid in het voorjaar van 2008 nog van de ondergang had gered door ze voor een prikje in de handen te duwen van JP Morgan Chase. Een derde grote investeringsbank, Merrill Lynch, zakte net als Lehman door de bodem, maar werd via schimmige onderhandelingen via Paulson opgepeuzeld door Bank of America.

Maar diezelfde Paulson, nota bene een gewezen baas van Goldman Sachs, een illustere concurrent van Lehman Brothers, deed aan de vooravond van 15 september wat niemand had verwacht: hij brak de impliciete belofte dat de overheid nooit een bank uit de kern van het financiële systeem zou laten vallen. Lehman Brothers kreeg haar eigen schulden niet meer geherfinancierd, en mocht geen kredietlijn van de overheid verwachten. En dus ging de bank onherroepelijk voor de bijl.

Een nieuwe architectuur

Elk tijdperk heeft zijn iconografische beelden: denk aan Hiroshima als het einde van de Tweede Wereldoorlog, de val van de Berlijnse Muur als het einde van de Koude Oorlog en het Sovjetimperium, de instortende Twin Towers als het begin van de mondiale 'war on terror', enzovoort. De beelden van strak in het krijtstreep pak gestoken maar verweesd door de straten zwalkende bankiers en van ongelovige en zelfs wanhopige blikken van traders op beursvloeren wereldwijd, zijn het icoon van het einde van een ongeremd neoliberale vrijmarkt-economie, en van het verval van het financiële imperium. Of toch niet...?

"De wereldwijde financiële crisis bedreigt al ons werk voor de millennium-doelstellingen", zei Ban Ki-moon, secretaris-generaal van de VN, op 25 september 2008. Hij opperde dat er een nieuwe ethiek nodig is in het financiële systeem en "minder kritiekloos geloof in de 'magie' van de markten".

In de aanloop naar het topeverleg van de G20 op 15 november 2008 drong de toenmalige Braziliaanse president Lula da Silva in elk geval aan op een wereldwijd "pact over een nieuwe internationale financiële architectuur". Intussen, bijna vier jaar later, hebben de wereldleiders nog niet eens hun bouwtekeningen klaar en debatteren ze nog over de bouwstijl van die nieuwe architectuur. "*Never waste a good crisis*", zei onder meer Rahm Emanuel, stafchef van president Obama, in die angstige herfst van 2008, maar dat is precies wat wél gebeurde.

Wie wil weten hoe de nieuwe architectuur van een financieel systeem eruit moet zien, behoort te weten waar de constructiefouten van het systeem zitten. Dat doen we in Deel 1, waar we de kiemen beschrijven die het financiële virus zijn destructieve kracht gaven.

Iedereen in het bad

Die maandag 15 september 2008, rond een uur of negen 's ochtends onze tijd, moest Lehman Brothers noodgedwongen aankondigen dat het bescherming tegen schuldeisers zou aanvragen. De officiële berichten maakten gewag van een bankenschuld van 613 miljard dollar, en van 155 miljard aan obligatieschulden daarbovenop.

De communiqués van Lehman Brothers deden alarmbellen afgaan in de hele wereld. Omdat elke zichzelf respecterende bank in de wereld zaken deed met Lehman, had iederéén contracten uitstaan die plotsklaps vervroegd afgewikkeld moesten worden. Het betekende concreet dat elke belegger minstens 20 procent zou verliezen op zijn belegging – als de waardering van de activa correct was, wat bij een faillissement zelden het geval is. De zekerheid van een verlies, en de onzekerheid over hoe groot dat verlies wel was, deed de hele bankensector in een crisis wegzinken en de beurzen tilt slaan. Want iedereen in de financiële sector dreigde door het faillissement van Lehman Brothers vanwege de bilaterale contracten geraakt te worden.

Amerikaanse tv-zenders omschreven de gebeurtenissen als een 'bloedbad', een 'Armageddon'. Maar de paniek in die dagen spatte ook van de internationale voorpagina's. De Duitse krant *Die Welt* opende op die dramatische maandag met 'Zwarte dag voor de banken', de Britse *The Independent* met het woord 'Crash!' in het grootste letterkorps, de eveneens Britse *Financial Times* schreef over 'Financiële chaos, groot drama', wat zou kunnen leiden "tot een van de meest radicale koerswijzigingen in de geschiedenis van Wall Street". Ook *The New York Times* schreef over "een van de meest dramatische dagen in de geschiedenis van Wall Street". Nu, stelde de krant, "zal het landschap van de Amerikaanse financiële wereld opnieuw gevormd moeten worden". De krant citeerde Peter G. Peterson, medeoprichter van 'private equity'-bedrijf Blackstone Group en hoofd van Lehman Brothers in de jaren zeventig: "My goodness. Ik zit al 35 jaar in deze business en dit zijn de meest extreme gebeurtenissen die ik ooit heb meegemaakt."

Ontdekking van een parallel universum

Het was ook in die dagen dat de niet-ingewijde een parallel universum in het financiële stelsel leerde kennen: de wereld van het over-the-counter-bankieren (OTC). OTC is een verzamelterm voor alle bankencontracten die worden afgesloten tussen twee financiële instellingen, buiten de traditionele beurzen of het brede publiek om. Tot Lehman Brothers viel, was het OTC-universum altijd onder de radar gebleven. Maar in hooguit een jaar of tien had dit parallelle bankenstelsel een gigantische schaduweconomie gebaard.

De Federal Reserve (Fed), de Amerikaanse centrale bank, raamt dat dat parallelle universum voor de crisis in 2008 losbarstte een slordige 20.000 miljard dollar waard was. Ter vergelijking: dat is 25 procent meer dan het bruto binnenlands product van de hele Europese Unie, of bijna twee keer het geldvolume dat in het traditionele bankensysteem circuleert.

De Bank voor Internationale Betalingen (BIS) in het Zwitserse Basel schatte in een recent rapport dat alle contracten van de OTC-markt op het hoogtepunt bij elkaar opgeteld de kaap van 415.000 miljard dollar rondde. Voor alle duidelijkheid: de BIS maakt een andere schatting dan de Fed, omdat ze uitgaat van de 2.544 miljard euro aan derivatencontracten die elke dag werden afgesloten tijdens de piek van de markt.

Een derivaat is een beleggingsinstrument, dat zijn waarde ontleent aan de waarde van een ander goed, zoals grondstoffen of aandelen. Het andere goed heeft 'de onderliggende waarde'. Financiële derivaten worden gebruikt om risico's te verkleinen en vooral om te speculeren. En de derivaten worden vooral tussen financiële instellingen onderling en dus niet via de beurzen verhandeld.

De 20.000 miljard van de Fed is een cijfer dat de grootte van de portefeuilles op één bepaald ogenblik raamt – de zomer van 2008 namelijk, toen de markt op haar hoogtepunt zat. Het tweede cijfer (415.000 miljard dollar) berekent het transactievolume. Dat betekent dat één contract verschillende keren meegeteld wordt. Een voorbeeld: als ik van mijn bank 100 euro leen op een periode van een jaar, dan telt de Fed die 100 euro bij het totaal van de portefeuilles op. De BIS bekijkt eerst hoe die 100 euro geleend wordt: als de bank bijvoorbeeld besluit om mij 52 keer een krediet van één week te geven, dan staat die minder risicovolle want makkelijker te herroepen vorm van kredietverlening niet voor 100 maar voor 5.200 euro in de BIS-boeken.

Hoe dan ook, dat het op de OTC-markt enorm druk was, staat buiten kijf. Voor de crisis bleken er elke dag voor 2.544 miljard dollar akkoorden tussen twee partijen getekend te worden, zonder dat iemand anders in de wereld daar iets van wist. Het is ironisch dat de complexe, mondiale verwevenheid van het financiële systeem pas goed zichtbaar werd op het moment dat het op instorten stond.

Maar de val van Lehman legde voor het eerst het probleem van die onbekende bilaterale bankenmarkt bloot. De vereffenaars van Lehman Brothers – of ze nu bij Lehman de kasten leegmaakten of in banken over de hele wereld de contracten met Lehman moesten uitpluizen – leerden hoe het parallelle universum gebeiteld zat in bilaterale contracten tussen financiële instellingen onderling, maar ook tussen banken en verzekeraars. Op de dag dat Lehman Brothers de vereffening aankondigde, had het niet minder dan een miljoen van zulke verschrikkelijk complexe contracten lopen. Ze besloegen kilometers klasseermappen in de kasten van Lehman en andere banken – soms één, soms vier of vijf mappen per contract.

De bekendste OTC-contracten in België zijn de contracten die beleggingsproducten van Citibank en Deutsche Bank verzekerden voor de Belgische markt. Citibank liep vanwege zo'n Lehmancontract een veroordeling op door een rechter in Brussel, Deutsche Bank werkte eind 2011 een schikking met haar klanten uit.

Maar ook alle grote Belgische banken namen deel aan de derivatengekte. Fortis had een portefeuille toxische activa in satellietbedrijf Scaldis zitten en moest die dochteronderneming plotseling tonnen cash toestoppen toen de crisis toesloeg. Dat haalde, samen met de verliezen op de Nederlandse portefeuille van Fortis, de strop rond de nek van de bank verder aan. ING had ook een stevige portefeuille onwaardeerbare OTC-producten – de bank zou daarom weigeren te bieden op ABN-AMRO toen die uit de boedel van Fortis gehaald moest worden. Dexia had FSA, dat via een dochteronderneming OTC-verliezen moest slikken als gevolg van de Amerikaanse huizen crisis. Toen het niet-beursgenoteerde FSA in de problemen kwam, namen speculanten moederbedrijf Dexia in het vizier. KBC had niet alleen OTC-producten gekocht en verkocht aan haar klanten, het had er ook zelf gefabriceerd. Maar de omvang van de portefeuille was te klein om de bank te bedreigen – de moeilijkheden voor KBC hadden meer met de twijfels over de blootstelling van de bank in Oost-Europa te maken dan met haar toxische kredieten.

Gigantisch piramidespel

Wat zulke contracten precies vertelden, wist niemand – alleen de renteafspraken die bij de contracten hoorden waren enigszins duidelijk. Wat zou er gebeuren als de financiële sector in een kramp schoot, of als Lehman het faillissement moest aanvragen? Geen bankier die het kon voorspellen. Want niemand had rekening gehouden met zo'n ontwikkeling.

Banken failliet laten gaan stond niet op het menu van de Europese leiders. Toen ze na de jaarlijkse IMF-vergadering op zondag 12 oktober 2008 bijeenkwamen in Parijs, besloten ze in hun overmoed dat geen enkele grote Europese financiële instelling bankroet mocht gaan. Waar ze het helaas niet eens over geraakten, was hoe ze dat op een eensgezinde Europese manier konden voorkomen. Het gevolg was dat elk land zijn eigen koers vaarde.

Zoals gezegd deed elke zichzelf respecterende bank in de wereld zaken met Lehman. Ze hadden allemaal contracten uitstaan die plotseling vervroegd afgewikkeld moesten worden. In alle banken van de wereld werden daarom vereffenaars aangesteld. Ze moesten de contracten uitpluizen en ontleden, om te bepalen welke claim hun instelling op Lehman Brothers kon leggen. Of ook: welke contracten ze moesten afboeken en welke waarborgen op financiële producten plotseling waardeloos bleken.

Lehman Brothers werd op die fatale vijftiende september ontmaskerd als de spin in het web van een gigantische Facebook van de financiële wereld. In de kilometers lange contractenmuur van de zakenbank bleek een hoogst efficiënt virus te zitten dat alle zakenvrienden kon meesleuren in de val van de bank. Het faillissement van de bank deed de wereld beseffen dat de financiële risico's zo fijn verkapt, verschoven en verdeeld waren dat niemand nog precies wist wie de klap zou opvangen als het financiële systeem zou imploderen.

Eigenlijk had het veel weg van een gigantisch piramidespel: jaren lang waren de risico's als een hete aardappel doorgeschoven naar de volgende in het rijtje, tot niemand nog goed wist wie averij zou oplopen als de onderliggende activa zouden crashen.

De smeerolie van de interbankenmarkt

Zelfs de boekhoudingen van banken en verzekeraars bleken niet het volledige verhaal te vertellen: er waren zo veel investeringen die via zogenaamde 'special purpose vehicles' (SPV's, bedrijfjes die buiten de balansen bleven van de instellingen die ze hadden opgericht) afgeschermd werden van de werkelijkheid dat niemand - ook de toezichhouders niet - de bubbel van het schaduwbankieren had opgemerkt. Laat staan dat iemand er nog een idee van had waar de problemen zich situeerden. Dat besef deed de interbankenmarkt na de val van Lehman Brothers in een kramp schieten.

Op die interbankenmarkt kunnen financiële instellingen op hele korte termijn (soms minder dan 24 uur) voor een vriendenprijs van elkaar lenen. De markt is van doorslaggevend belang om het wereldwijde financiële systeem draaiende te houden: banken die aan het einde van de dag meer geld binnen hebben gekregen dan ze moesten uitgeven, kunnen dat geld tot de volgende dag virtueel parkeren bij collega-bankiers, en ze krijgen er nog een kleine vergoeding voor ook. En het omgekeerde geldt ook: bankiers die verlegen zitten om geld, kunnen via de interbankenmarkt goedkoop krediet krijgen.

Omdat bankiers in wezen al deze korte- en langetermijnfinanciering moeten verzoenen, maar elke dag toch hun rekeningen moeten doen kloppen, werkt de interbankenmarkt als de smeerolie van het financiële systeem: ze vermijdt dat banken in acute liquiditeitsnood komen en op die manier andere financiële instellingen besmetten.

Tot Lehman Brothers viel, had de interbankenmarkt vrijwel zonder hapering gedraaid. Zelfs in crisistijden leken de banken solide genoeg om elke schok van het systeem moeiteloos op te vangen.

Chart 7: Market capitalisation to book-value of debt

Sources: Capital IQ and Bank calculations

(a) 30-day moving average of market capitalisation
Other Footnotes as per chart 5

Op het hoogtepunt van de crisis hadden de meest getroffen banken minder dan 2,5 euro eigen vermogen voor elke 100 euro beurswaarde.

Maar Lehman Brothers deed het algehele vertrouwen - ook smeermiddel van het financiële systeem - in de financiële sector van de ene dag op de andere in rook opgaan. De schulden van de banken bleken torenhoog, de impliciete zekerheid dat overheden hun grootste banken altijd wel te hulp zouden schieten wegens too big to fail, zoals ze in het verleden altijd hadden gedaan, werd 'dankzij' Lehman plotseling in vraag gesteld.

Bovendien begon iedereen zich openlijk af te vragen waar de risico's precies verstopt zaten. En omdat geen enkele bankier het antwoord op die vraag leek te weten, laat staan wist hoeveel risico's de financiële instellingen nu eigenlijk gelopen hadden, draaide iedereen de kraan voor iedereen toe. Iedereen tastte in het duister van het financiële labyrint. Ondertussen probeerden politieke spindoctors de paniek te bezweren. Terwijl 'het bloed van de beursvloer spatte', sprak de Amerikaanse president Bush in die eerste dagen op een persconferentie over "aanpassingen op de financiële markten". Wellicht het understatement van het decennium.

In de 'echte' wereld werden leningen drastisch teruggeschroefd. In het derde en vierde kwartaal van 2008 kwam de hele wereldeconomie bruusk tot stilstand – van Brussel tot Beijing. Overheden moesten hun banken van het faillissement redden (zoals dat bij Dexia en KBC gebeurde in oktober 2008) of hun financiële instellingen voor een spotprijs verkopen, in de hoop dat de risico's niet in de nek van de belastingbetalers zouden terechtkomen (de logica achter de verkoop van Fortis aan BNP Paribas). De kredietcrisis was een vertrouwenscrisis geworden: het ging nu over een geschonden vertrouwen van de wereld in de financiële sector, maar vooral over een wantrouwen van de hele financiële sector ten aanzien van zichzelf en de economie.

Toch is Lehman Brothers niet de oorzaak van de crisis, zoals her en der wel eens wordt beweerd. Dat het misliep met Lehman Brothers was integendeel een symptoom van een samenleving, en in het bijzonder van een groot deel van de financiële sector, die elke voeling met de realiteit was verloren, en die dat nauwelijks leek te beseffen. Een samenleving die, aangemoedigd door de politiek en de markten, teerde op steeds meer krediet, en rotsvast geloofde dat de bomen tot in de hemel groeiden. Dat geloof werd gevoed door een financiële sector die vond dat ongebreidelde risico's veroorloofd waren omdat hij er nooit voor zou opdraaien als het toch eens verkeerd liep. En dat alles speelde zich af in een economie die ervan overtuigd was geraakt dat de eeuwenoude economische regels niet meer golden, dat succes op een andere manier gemeten kon worden en dat innovatie in de financiële sector er mee voor zou zorgen dat het Westen de touwtjes van de globalisering stevig in handen hield.

Dat alles is een illusie gebleken. De vraag is hoe het zover is kunnen komen.

Het is buitengewoon lastig om een analyse te maken van de schade die een orkaan aanricht, als je je nog midden in die orkaan bevindt. Maar toch: wie wil weten hoe de nieuwe architectuur van een duurzaam financieel en economisch systeem eruit moet zien, behoort eerst te weten waar de constructiefouten van het zieke systeem zitten.

Daarom maken we nu eerst een analyse van de kiemen die het financiële virus zijn destructieve kracht gaven.

DEEL 1

DE 12 KIEMEN VAN DE CRISIS

Eén ding is zeker: de financiële crisis die in 2008 uitbrak, was al lang in de maak. De kiemen werden geplant lang voor die crisis begon, ergens eind de jaren zeventig. Daarna kregen ze jaren lang overvloedig water en mest toegediend. Soms tot vandaag toe. De kiemen hebben de wereld, en het Westen in het bijzonder, veranderd – vaak geruisloos, soms druppelsgewijs, en bij momenten met het economische equivalent van een verwoestende tsunami.

KIEM 1

De vloek van Deng

HOE CHINA HET WESTEN CONSUMPTIEVERSLAAFD MAAKTE

Een eerste belangrijke kiem werd geplant door niemand minder dan Deng Xiaoping. Toen die in 1978 de macht van 'grote roerganger' Mao Zedong overnam in China, leidde hij het land na jaren van economische stilstand binnen in de wereld van het kapitalistische gedachtegoed. Het maakte volgens hem im-

mers niet uit of de kat wit of zwart was, “als ze maar muizen ving”. Hij deed fabrieken bouwen die vooral produceerden om naar het Westen te exporteren, het liefst tegen dumpingprijzen. Daardoor werd het Westen overspoeld met goedkope producten uit *de sweatshops* van China. En we kochten massaal.

De ‘walmartisering’ van de westerse economieën – naar de Amerikaanse warenhuisketen, die symbool staat voor ongebreidelde globalisering en die alsmaar goedkopere producten aanbood ten koste van bijna alles – was begonnen. Eerst gingen de VS voor de bijl, vervolgens ook (zij het iets gematigder) Europa. Heel snel werd op die manier bijna geruisloos het einde ingeleid van onze industriële samenleving. Fabrieken werden machine per machine uit elkaar gezeven en naar China getransporteerd, om daar weer opgebouwd te worden – allemaal om de westerse honger naar spotgoedkope verbruiksgoederen te kunnen stillen.

Het lijkt een grote stap van het China van Deng naar de problemen waarmee Europa en de Verenigde Staten vandaag worstelen. Toch heeft de opkomst van China er op minstens twee manieren toe bijgedragen dat het Westen in een kredietkramp sukkelde. De toevloed van goedkope producten (dankzij onder meer lage lonen) uit China werkte op de middenklasse in het Westen in als een shot heroïne op de hersenen van een potentiële junk: ze maakten haar consumptieverslaafd. Het Westen kocht om te kopen, als het moest op krediet. Omdat de westerse verslaving gefinancierd werd door de Chinese overheid, die voor duizenden miljarden dollars Amerikaanse staatsschuld opkocht, gingen in het Westen geen alarmbellen (inflatie!) af. De schuldenberg van particulieren en overheden groeide langzaam maar zeker.

Tegelijkertijd begon de westerse samenleving ook haar eigen industriële basis te veronachtzamen – de tweede reden waarom de ontwikkelingen in China ons een duwtje richting kredietcrisis gaven. Plotseling hadden we het alleen nog maar over een kenniseconomie, maar we vergaten dat kennis ook ingenieurs nodig heeft, die alleen in fabrieken te vinden zijn en die er voor zorgen dat er in een land ook tastbare zaken geproduceerd worden. (Het liefst op een zo duurzaam mogelijke wijze, omdat we anders drie aardbollen nodig hebben. Ook dat is een inzicht dat de Chinezen al meer in de praktijk brengen dan westerse landen.)

Toen Deng Xiaoping in 1989, na de bloedig onderdrukte opstand op het

Plein van de Hemelse Vrede in Beijing, ook nog eens een 'ronde van China' deed om zijn landgenoten ondernemerschap en innovatiedrang bij te brengen, zette hij het Westen met de rug tegen de muur. Maar het Westen beseftte dat niet, integendeel.

Het Westen was zegedronken door de instorting van het Sovjetimperium: de vrije markt had gezegevierd, en zelfs China nam het model over. De kiem van marktontsporing was toen al aanwezig. Hij sluimerde in de al te triomfantelijke feestroes van het neoliberalisme, in de bandeloosheid van de financiële sector, die elke voorzichtigheid liet varen, in het proces van de-industrialisering, in de teloorgang van het evenwicht tussen kapitaalmarkten enerzijds en 'sociale vrede' anderzijds bij de bestrijding van inflatie, met grote werkloosheid en oplopende staatsschulden tot gevolg.

KIEM 2

Het *laissez faire* van Reagan en Thatcher

HOE LOSSERE REGELS DE BANKEN UIT HUN VOEGEN DEDEN BARSTEN

Het Westen had zijn antwoord op China's industrieel-economische opmars al klaar. Dankzij zijn performante financiële sector zou het zijn eeuwenoude economische overwicht op de Chinezen kunnen behouden. In de tien jaar voor Deng in heel China innovatie begon te prediken, was het Westen bezweken voor de druk van de bankenlobby en had het de deregulering van zijn financiële sector ingezet. Zo werd de tweede kiem geplant voor de crisis die vanaf 2008 in volle hevigheid zou losbarsten.

De kapitalistische bijbel

Het was de pas verkozen Amerikaanse president Ronald Reagan die de eerste stappen zette. Hij plukte overigens de vruchten van een soort 'putsch' door Federal Reserve-voorzitter Paul Volcker, die na zijn benoeming in 1979 meteen

de rentetarieven fors verhoogde, met een daling van de inflatie maar een plotse stijging van de werkloosheid tot gevolg. Toen de charismatische Reagan verkozen was, introduceerde hij een beleid dat sterk leunde op de inzichten van zijn economische adviseurs – liberale ‘denkers’ als de latere Fed-gouverneur Alan Greenspan en diens grote inspiratiebron, de Russische immigrante en schrijfster Ayn Rand, de auteur van *Atlas Shrugged* (na de Bijbel het meest verkochte boek in de VS).

Het nogal extreme gedachtegoed van Rand speelt nog altijd een grote rol in de Amerikaanse politiek en samenleving. Kort samengevat lijken Rand en haar volgelingen welhaast op een ‘protokapitalistische sekte’ van fundamentalistische snit, heilig overtuigd van hun gelijk, als ware het een ‘objectieve realiteit’. Rand geloofde dat mensen kunnen functioneren als absoluut vrije individuen in een soort zuiver kapitalisme. Dat is de enige natuurlijke politieke ordening van de samenleving, waarbij naakt eigenbelang en egoïsme primeren, op een rationele manier, zonder list en bedrog dus. In die ‘samenleving’ mocht de staat geen enkele rol spelen in economische zaken, en ze mocht zich zo min als mogelijk bemoeien met burgers, ook niet via sociale ondersteuning. Omdat Rand tegen ieder idee van gemeenschappelijkheid was, mocht de staat zeker geen belastingen heffen, noch de vrije markt op welke manier dan ook reguleren.

Ironisch genoeg werd Greenspan later voorzitter van de Fed, de Amerikaanse centrale bank. Hij had immers altijd verkondigd dat hij voor een totaal vrij en ongereguleerd banksysteem was. In 1966 schreef hij zelfs een essay waarin hij de Fed de schuld gaf van de Grote Depressie uit de jaren dertig, omdat de centrale bank toen geld in de economie had gepompt, een gruwelijke daad voor elke ‘Randiaan’ of Tea Party-aanhanger.

De Nederlandse filosoof Hans Achterhuis wees er in *De utopie van de vrije markt* op dat Greenspan echt wel het geloof van Rand aanhing: “Hij ziet wel dat het misgaat, onder meer met de huizenmarkt, maar altijd keert zijn mantra terug: we moeten blijven geloven in de vrije markt en vooral de neiging tegengaan om de overheid regulerend te doen optreden. Als er een probleem is, komt dat in dat geloof niet omdat er te veel, maar net te weinig vrije markt is.”

Achterhuis benadrukt dat dit onbeteugeld financieel kapitalisme geen natuurwet is, maar een bedachte ideologie door compromisloze mensen die

geloven in het weinig realistische mensbeeld van Ayn Rand. Haar werk en gedachtegoed zijn nog altijd populair, zo bleek onlangs nog uit de publicatie van een Nederlandse vertaling van Rands boek, *Atlas in staking*. Achterhuis wees er fijntjes op dat de Vlaamse werkgeversorganisatie Voka de vertaling cadeau deed aan Bart De Wever. Dat is qua fijnzinnigheid een beetje vergelijkbaar met de voorzitter van een vakbondskoepel die na de definitieve ineenstorting van het Sovjetimperium begin de jaren negentig exemplaren van *Das Kapital* van Karl Marx zou gaan uitdelen op de markt in Oost-Europese landen.

De bubbelgeneratie

De bankenlobby die in de schaduw van Greenspan en Rand opereerde, kreeg het voor elkaar dat in de vroege jaren tachtig de McFadden Act werd geschrapt. Het was een van Reagans eerste beleidsdaden in zijn liberaliseringsijver. In de slipstream van de Grote Depressie had die wet de banken in de VS nochtans kleinschalig en beheersbaar gehouden. Nadat de wet opgeheven werd, zwermde de kooplustige bankenholdings pijlsnel over de hele VS uit. Bij wijze van overtreffende trap zette Reagan in 1982 de deur open voor de overname van failliete spaarkassen en banken door holdings van buiten de staatsgrenzen.

Twaalf jaar later – Bill Clinton was intussen George Bush senior opgevolgd als president – sneuvelde ook het verbod op het stichten van filialen in een andere staat. Van de weeromstuit verdrievoudigde de omvang van de Amerikaanse banken in verhouding tot het bruto binnenlands product (bbp). Het concept ‘*too big to fail*’ was geboren. Maar ‘groot, groter, grootst’ werd toen nog bejubeld als enige maatstaf voor economisch succes, niet alleen voor financiële instellingen maar voor alle bedrijven.

In 1994 getuigde Greenspan voor het Congres dat het onnodig was de handel in derivaten – allerlei financiële producten, van de soort die het mondiale systeem bijna ten gronde richtte in 2008 – te reguleren. Greenspan werd door economen lang op handen gedragen als een genie, maar is berucht om zijn talloze verkeerde voorspellingen en inschattingen. Zijn aantreden als voorzitter van de Fed op 11 augustus 1987 noemt auteur Matt Taibbi in zijn boek *Griftopia* “*the beginning of the Bubble Generation*”.

Clinton zette de deregulering dapper voort. In 1998, na de omstrede fusie

van Citibank en Travelers Group, blies hij op advies van zijn raadgever Robert Rubin, ook al een voormalige baas van de zakenbank Goldman Sachs, de US Banking Act op. Die wet staat in de volksmond bekend als de Glass-Steagal Act, en had sinds 1933 een muur opgetrokken tussen depositobanken die met spaarcenten van particulieren werken, en zakenbanken die zich in risicovolle projectfinanciering of derivatenhandel storten.

Het schrappen van Glass-Steagal ontketende een enorme concentratiegolf in de Amerikaanse financiële sector. Het aandeel van de drie grootste banken in de VS in het totale actief van de Amerikaanse bankenwereld verviervoudigde – van 10 procent in 1990 tot 40 procent in 2007. De Amerikaanse banken werden stilaan nog groter dan *too big to fail*.

Ze werden '*too big to save*' – te groot voor de staten om ze met belastinggeld te redden. In 2004 benaderden de vijf grootste investeringsbanken (Lehman, Morgan Stanley, Goldman Sachs, Merrill Lynch en Bear Stearns) de voorzitter van beurswaakhond SEC (Securities and Exchange Commission), William Donaldson, om wettelijke restricties op hun leenplafond op te heffen, opdat ze nog meer zouden kunnen gokken.

Beurs van Londen

Maar kennelijk ontsnapte dat bewust of onbewust aan de aandacht van politici en beleidsmakers. Niet alleen in de VS, ook in de rest van de wereld speelden overheden het spelletje namelijk gewillig mee. In het Verenigd Koninkrijk had het beleid van de toenmalige Britse premier Margaret Thatcher – de nu in volle crisis vreemd genoeg weer bejubelde '*Iron Lady*' – ongewild een stevige turbo achter de expansie van de banken gezet. Dat was een ander ingrediënt voor de dodelijke cocktail van de financiële crisis.

Thatchers '*Big Bang-wetgeving*', die van kracht werd op 27 oktober 1986, moest de City, het financiële hart van Londen, in de race houden tegen de moordende concurrentie van Wall Street, New York. De Britse wetgeving leidde onder andere een verregaande digitalisering van de handel in beursgenoteerde effecten in, waardoor internationale geldstromen steeds sneller gingen vloeien en daardoor ook moeilijker te volgen werden. Ze stak ook een enorme vaart in de internationale expansie en de digitalisering van de financiële sec-

tor. De marktactiviteit op de beurs van Londen explodeerde, het financiële centrum van de Square Mile groeide in enkele maanden tijd opnieuw uit tot een van de belangrijkste financiële centra in de wereld, en de snelheid van de elektronische transacties deed ook de volatiliteit fors toenemen.

Om een idee te hebben van de volumes die op een doordeweekse dag verhandeld werden: de handel in buitenlandse deviezen, zeg maar de gangbare speculatie, bedroeg in 2010 liefst 4.000 miljard dollar (4 triljoen) per dag. Wat de OTC-derivaten betrof, ging het om ruim 2.500 miljard dollar per dag.

Roofdieren van de hoge snelheid

Een van de drijvende krachten achter de internationale beurshandel is 'steeds sneller en steeds meer', en dat onder de noemer 'high frequency trading'. *De Tijd* publiceerde in augustus 2011 – toen de beurzen op tilt sloegen na een zoveelste 'mislukte Europese top in crisissfeer' – een zeer verhelderende reportage met als titel 'De gieren van de beursvloer'. Voor lezers die niet zo bekend zijn met de wondere wereld van de effectenhandel – en dat is behalve ikzelf de meerderheid van de burgers in elke samenleving – is dit belangrijke informatie, omdat het stuk in zekere zin de irrationaliteit (in feite is het juist overdreven rationaliteit, de dictatuur van de cijfertjes namelijk) van de 'financiële markten' beschrijft. Het zijn die markten waarvoor alle euroleiders zich al maanden in alle mogelijke bochten wringen en waar alles en iedereen voor moet plooiën.

De nerveus gebarende, multitaskende beurshandelaar in bizar kostuum met drie telefoons in de hand die we in televisiejournaals te zien krijgen als de beurskoersen weer eens fors onderuitgaan, bestaat zoals *De Tijd* beschreef niet meer. Het epicentrum van de internationale beurshandel bevindt zich immers buiten beeld. Naar schatting driekwart van de aandelenhandel verloopt via gekoelde opslagplaatsen van duizenden supersnelle computers, gesitueerd in grauwe voorsteden van Londen en New York. Via die hubs van de Amerikaans-Europese beurs NYSE Euronext worden elke seconde miljoenen kooporders verwerkt volgens algoritmes, computergestuurd.

'The race to zero' noemde Andrew Haldane, topman van de Bank of England, die tendens vorig jaar. Niet zo lang geleden werd de beurshandel nog

uitgedrukt in milliseconden, maar tegenwoordig zijn daar microseconden voor nodig, een miljoenste van een seconde. Het is de reactiesnelheid van de mens ver voorbij; in het overgrote deel van de internationale beurshandel zit dan ook letterlijk en figuurlijk nog weinig menselijkheid.

Die ontwikkeling heeft niet alleen te maken met snelheid en efficiëntie, er gaat ook een handelsbelang achter schuil: grote beleggers zoals pensioenfondsen, verzekeraars en hefboomfondsen hebben er belang bij grote transacties zo lang mogelijk geheim te houden, om te voorkomen dat andere gehaaide beursjongens die informatie gebruiken om de prijs op de drijven en zelf een procentje mee te pikken. Dus gingen ze algoritmes gebruiken om hun grote aan- en verkoopvolumes op te delen in kleinere pakketjes: *'slicing and dicing'*. Vervolgens ontwikkelden traders zogenaamde *'sniffing-algoritmes'*, om toch de intenties van grote handelaars te kunnen detecteren. Of *'spoofing-algoritmes'*, die aan de rand van de illegaliteit zitten omdat ze de beurskoersen proberen te manipuleren door een hele reeks orders te versturen net onder de marktprijs. Andere handelaars merken de grote interesse voor een aandeel, de prijs stijgt, er is meer aankoop, en de poenscheppers achter het *'spoofing-algoritme'* verkopen hun aandeel met forse winst.

Die *'high frequency trading'* draagt indirect bij tot de groei van de handelsvolumes, en dus ook tot de paniek en de stress waarmee vervolgens ook politici te maken krijgen. De Tijd vermeldt het Amerikaanse onderzoeksbureau Market Data Peaks, dat op maandag 8 augustus 2011 niet minder dan 4,7 miljoen beursorders per seconde registreerde. De handelsvolumes op Wall Street zijn in de voorbije halve eeuw met factor 30 toegenomen. Die toename is direct gerelateerd aan de enorme koersschommelingen of de volatiliteit. Speculanten en zakenbanken in de financiële markten beschouwen dat als iets positiefs, maar voor de reële wereld van economie en politiek is het meestal geen zegen.

Er is sprake van een relatief kleine kring van beurspeculanten die door die toename van de volumes en de volatiliteit – De Tijd spreekt van *'hogesnelheidsroofdieren'* – goed verdienen. De krant vermeldt de studie *The Dark Side of Trading*, waarin wordt gesteld dat het fenomeen een steeds grotere schaduwzijde voor de economie heeft. Een citaat van de Amerikaan Scott Hunsader van marktstudiebureau Nanex, die dagelijks 1.000 miljard bytes beursgegevens doorploegt: "Het is krankzinnig, zes maanden geleden deden we de helft

en vonden we het al gekkenwerk. Een jaar geleden, toen we dagelijks 250.000 bytes moesten verwerken, dachten we hetzelfde. Er is geen nieuwe informatie in die datastroom. Het is ruis, bedrog, manipulatie... De kiem van wat er vandaag fout loopt in de financiële markt."

En toch krijgen Europeanen elke avond aan het einde van hun televisiejournaal een overzicht van opvallende beurskoersen, als waren die een objectieve weergave van wat zich afspeelt in onze economieën. Terwijl het meer de reflectie is van een kudde op hol geslagen, hebzuchtige roofdieren.

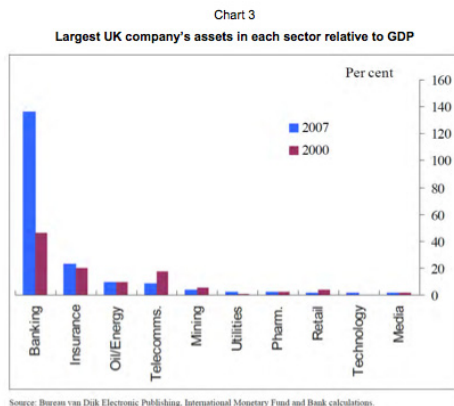
Masters of the universe

De sneeuwbal van hectiek en stress is één ding, het was vooral de voorliefde van de 'poen scheppende krijtstreepmannen' voor innovatie in financiële producten die het echte manna van de Londense City vormde. Toen de crisis in 2008 in volle hevigheid toesloeg, bleek de City zich namelijk opgewerkt te hebben tot de spil van de internationale handel in OTC-derivaten, met een marktaandeel van 43 procent in die gigantische handel van 415.000 miljard euro. De City verkocht overigens vooral aan internationale klanten, voornamelijk van het Europese vasteland. Zo was het gedereguleerde financiële centrum van Londen een van de belangrijkste verspreiders van het virus dat tijdens de kredietboom over Europa en de wereld uitwaaierte.

De deregulering, en de kredietboom die erop volgde, deed de financiële sector uitgroeien tot een onoverzichtelijke verzameling onbeheersbare molochs, waar een adequate controle zo goed als onmogelijk was. De grootste financiële instellingen waren gewoon te groot en te complex om aan te pakken, laat staan te redden.

In 1998 namen de vijf grootste banken van de wereld 8 procent van het actief van de duizend grootste banken voor hun rekening. Tegen 2008, bij het losbarsten van de crisis, was dat 16 procent. Zo'n 145 banken in de wereld hadden meer dan 100 miljard dollar aan activa in hun balans staan – meer dus dan het bruto binnenlands product van Argentinië of Zuid-Afrika. De grootste banken van de wereld waren groter dan hun tegenvoeters in eender welke andere industrie, en groeiden sneller in verhouding tot het bruto binnenlands product van hun land. De CEO's van de grootste investeringsbanken waanden zich let-

terlijk 'masters of the universe' en verdienden zo veel geld met het nemen van onverantwoorde risico's dat de uitdrukking 'poen scheppen' een kinderachtig understatement werd. Want samen met de omvang van de banken en de beurshandel groeide ook hun payroll, oftewel hun verdiende loon (zie kiem 3).

Gedurende de beursbonanza, die uiteindelijk verdacht veel weg had van een ordinair piramidespel, ontstond bovendien een compleet nieuwe bonuscultuur, die het nemen van onverantwoorde risico's nog meer aanwakkerde. Omdat de nieuwe wetgeving de handelswinsten naar de sterren schoot, en tezelfdertijd de risico's collectiviseerde, kregen handelaars enorme gages uitbetaald al naargelang hun gokken in het casino goed uitdraiden voor hun bank of hefboomfonds. Wat verkeerd liep, werd met de mantel der liefde bedekt, want men wilde het plaatje van het zegevierende financiële kapitalisme niet verstoren. Die scheeftrekking kon echter onmogelijk zonder gevolgen blijven.

Ondertussen achter de schermen

Er was nog een andere belangrijke internationale motor achter de financiële deregulering: de Wereldhandelsorganisatie (WTO) in Genève. In het kader van de Doha-onderhandelingsronde (internationale onderhandelingen over li-

beralisering van de handel, die vooral de armere landen ten goede moest komen) voerden Europa en de VS druk uit op andere landen om hun financiële markten te dereguleren.

Zelfs in volle crisis, in het najaar van 2008, oefende WTO-directeur en oud-eurocommissaris voor Handel Pascal Lamy tijdens de G20 in Washington, die samenkwam om te praten over een nieuwe mondiale financiële architectuur, druk uit om de nog altijd in het slop zittende Doha-ronde af te ronden. Uiteraard vertelde Lamy er niet bij dat een onderdeel van Doha de verdere liberalisering en deregulering van de financiële sector was.

Terwijl alle wereldleiders, geschrokken door de bijna meltdown van het financiële systeem, spraken over regulering, vonden achter de schermen andere zaken plaats. Zo zette de EU enkele ontwikkelingslanden uit de ACP (Groep van Afrikaanse, Caribische en Stille Zuidzee landen) onder druk om in het kader van gezamenlijke vrijhandelsakkoorden hun financiële sector open te stellen en regels af te schaffen. En in de VS wees de consumentenorganisatie Public Citizen er fijntjes op dat elke nieuwe wetgeving op het vlak van financiële regulering die in het Congres zou voorkomen, aangevochten zou worden voor de 'Dispute Settlement Body' van de WTO (een soort rechtbank van de WTO) wegens niet compatibel met bindende WTO-regels van de GATS-akkoorden. De Europese groenen riepen toen al jaren als enigen in het Europees Parlement dat de onderhandelingen over een verdere vrijmaking van de financiële dienstverlening moesten worden stopgezet.

KIEM 3

Schuld en boete

HOE GROEIENDE ONGELIJKHEID DE SCHULDENECONOMIE DEED ONTSPOREN

De deregulering die onder Reagan en Thatcher ingeleid was, veranderde intussen de manier waarop banken hun taak interpreteerden. Financiële instellingen die jaren lang geld hadden verdiend door kredieten te verstrekken

aan particulieren en bedrijven schoven steeds meer op in de richting van de effectenhandel. In 2008 draaiden beurshandelaars 234 keer de omzet van 1977 in grensoverschrijdende, internationale effectentransacties. Op het hoogtepunt van de crisis kwam 80 procent van de omzet van de sector uit de tradingportefeuille – het stuk van de bank dat vooral speculeerde op snelle waardeschommelingen. De sector die eeuwen lang de smeerolie voor de economie had geleverd, werd nu rijk met producten die soms hoge winstmarges genereerden maar bitter weinig nut hadden voor de rest van de samenleving. Maar effect op die samenleving hadden ze wel, al was het maar omdat de exorbitante rijkdom van de nieuwe klasse rijken iets deed met de mentaliteit van alle lagen daaronder.

Mensen hoorden over de buitensporige bedragen die soms uitgekeerd werden aan bankiers en CEO's, keken naar de luxe waarin ze baadden, en begrepen niet waaraan ze die rijkdom verdienden. Of ze vonden dat ze op zijn minst recht hadden op hun deel van de koek. Een recente studie van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO), een denktank van de westerse overheden, bracht onlangs in kaart waarom.

Inkomensongelijkheid

De studie leert hoe het inkomen van een gemiddeld huishouden de jongste twee decennia gemiddeld 1,7 procent per jaar is aangegroeid. Maar ook hoe de rijkste 10 procent van deze aardbol het vermogen exponentieel sneller zag toenemen dan de armste 10 procent. Ze vertelt verder hoe de groei zich in het begin vooral in de Angelsaksische wereld manifesteerde (niet toevallig in omgevingen waar de belangrijkste liberaliseringsoperaties het snelst doorgedrukt werden), maar stilaan uitdijde naar de rest van de westerse wereld. Onder meer in Duitsland, Denemarken en Zweden groeide de kloof tussen arm en rijk pijlsnel, stellen de OESO-onderzoekers vast. De rijkste Amerikanen en Britten, en vooral de toplui van hun bedrijven en de paradepaardjes van hun bankensector (de toplui, maar ook een aantal handelaars), hebben in de voorbije dertig jaar de bulk van de groei kennelijk opgesoupeerd. De anderen zijn grotendeels blijven stilstaan.

Naarmate de crisis vorderde, stegen de lonen in de bankensector exponen-

tieel. In de aanloop naar het crisisjaar 2008 kreeg Lehman-topman Richard Fuld (1993-2008) een loon van gemiddeld 17.000 dollar per uur, in totaal 466 miljoen dollar, plus een afscheidsbonus van 62 miljoen. Stanley O'Neal, topman bij Merrill Lynch tussen 2001 en 2007, ving 70 miljoen dollar, plus een afscheidspremie van 161 miljoen. Charles Prince kreeg bij Citigroup tussen 2003 en 2007 een bedrag van 'slechts' 53 miljoen dollar, plus een gouden handdruk van 40 miljoen. En James Cayne, CEO van het ook bijna ter ziele gegane Bear Stearns, ontving tot 2007 een totaalbedrag van 232 miljoen dollar, plus 61 miljoen opstappremie.

Toen de eerste schokgolven van de crisis voorbij waren, begonnen de financiële whizzkids weer meer loon te eisen: de periode van schuld en boete was al in 2010 voorbij. Uit een onderzoek van de *Financial Times* bleek dat de topmannen van de vijftien grootste banken alweer 36 procent meer loon naar hun penthouses meenamen dan in 2009. De krant meldde erbij dat de banken zelf slechts met 2,9 procent groeiden. Topverdieners waren Lloyd Blankfein van Goldman Sachs met 14 miljoen dollar, en Jamie Dimon van JPMorgan Chase met 21 miljoen dollar. Ze hadden heus wel geleerd en hielden zich aan de nieuwe wetten: de bonussen waren verlaagd maar als compensatie was hun vast loon verhoogd.

Ooit schreef de sociaaldemocratische econoom Jan Tinbergen dat de ideale balans in het verschil tussen de hoogste en laagste lonen in een bedrijf of organisatie rond één op vijf ligt. Met andere woorden: de baas mag maximaal vijf keer zoveel verdienen dan de modale werknemer. Maar dat was natuurlijk een vorm van ouderwets denken. De inkomensongelijkheid nam alleen maar toe: de top 20 procent van de wereldbevolking verdiende in 2007 bijna 83 procent van het mondiale inkomen, terwijl 2,5 miljard mensen leven met minder dan 2 dollar per dag.

En ook in niet-financiële bedrijven steeg de ongelijkheid qua beloning tussen de top van het bedrijf en 'gewone' werknemers: na de eerste stijging van de jaren tachtig verdienden CEO's begin de jaren negentig zo'n 100 dollar voor elke dollar die een gewone werknemer verdiende. Dat is de Tinbergen-norm ver voorbij. En in het voorbije decennium steeg dat verschil zelfs spectaculair tot 1 dollar voor de werknemer tegenover tussen 300 en 400 dollar voor de

CEO. Ter vergelijking: het gemiddelde uurloon van 'Joe the plumber' steeg (volgens EPI) tussen 1973 en 2006 met 13 procent, ofwel 0,4 procent per jaar, tot ruim 21 dollar.

De normaalste zaak

In de financiële sector spanden de golden boys and girls de kroon. De topmanagers van de 50 grootste hedgefondsen (hefboomfondsen met een financiële strategie gericht op speculatie) en private-equityfondsen (particuliere investeringsfondsen die bedrijven overnemen met geleend geld) verdienden in 2008 samen het irrationele (gemiddelde) bedrag van 588 miljoen dollar.

Dat gedrag leidde tot een *rat race*, waarbij de koersen van aandelen de allesoverheersende indicatie voor de staat van onze economie werden: een bedrijf dat mensen ontsloeg, zag stevast de koersen stijgen. Een bedrijf dat slechts een half procent winst boekte terwijl de markten een vol procent verwachtten, mocht een flinke corrigerende tik van de Almachtige Onzichtbare Hand verwachten. We zijn dat normaal gaan vinden. Of dat bedrijf goed voor zijn werknemers zorgt of spaarzaam met grondstoffen en milieu omgaat, doet er nauwelijks toe.

Sijpelen naar boven

De Britse econoom Stewart Lansley wees op nog een belangrijk effect van de stijgende inkomensongelijkheid in zijn boek *The Cost of Inequality: Three Decades of the Super-Rich and the Economy*: de liberale theorie van de 'trickle down' – als we de koek maar groot genoeg maken en de mensen aan de top voldoende verdienen, dan sijpelt de welvaart vanzelf naar beneden – was in feite een 'trickle up'. Momenteel is het zo dat 0,1 procent (vergeet die 1 procent, het gaat om een elite van amper 11 miljoen mensen) samen een vermogen heeft van bijna 43.000 miljard dollar.

In plaats van hun overtollige geld in de economie te investeren, hebben ze dat geld juist uit de economie gezogen, door massaal mee te spelen in het beurscasino. Terwijl de lonen van gewone werknemers sinds het neoliberalisme van Reagan en Thatcher geen gelijke tred hielden met de winsten van be-

drijven, ging een kleine minderheid zich bezighouden met speculatie, fusies, handel in financiële derivaten en andere kortetermijninvesteringen. Lansley wijst er op dat ze nu nog veel meer verdienen, door er op te gokken dat de recessie zal verslechteren, en dat banken geld zullen lenen van de centrale banken voor een hele lage rente en daarmee staatsobligaties zullen kopen tegen 4 procent rente. Er ontstonden in feite twee parallelle kapitalistische systemen – hoewel ze ook wel verweven waren met elkaar – waarbij de financiële tak vooral uitblonk in onproductieve of zelfs destructieve activiteiten.

Lansley wijst er ook fijntjes op dat zélfs Charles Moore, biograaf en fan van Margaret Thatcher, een te grote ongelijkheid in samenlevingen recentelijk een gevaar noemde voor de stabiliteit van ons politieke en economische systeem. Maar goed dat de Iron Lady het waarschijnlijk niet meegekregen heeft...

Zelfkennis

De vaak gehoorde stelling dat de hoge beloningen van managers ‘marktconform’ zijn en dat de markten een soort objectieve norm stellen voor de juiste beloning, houdt geen steek, ook al wordt ze nog altijd te pas en te onpas gedebiteerd door hardleerse neoliberalen zoals de Vlaamse conservatieve professor Boudewijn Bouckaert.

Cambridge-econoom Ha-Joon Chang wees erop dat rijke mensen in rijke landen hun rijkdom niet aan zichzelf te danken hebben. Dat ze meer verdienen en productiever zijn dan hun medemens in armere landen komt niet omdat ze slimmer zijn, maar hebben ze te danken aan het collectieve systeem: “Ze zijn daartoe in staat omdat ze in een economie leven die over betere technologie, beter georganiseerde bedrijven, betere instituties en betere infrastructuur beschikt: allemaal zaken die in belangrijke mate het product zijn van collectieve acties (en sociale constructies).”

De schatrijke belegger en financier Warren Buffet was daar tenminste eerlijk over: hij verklaarde al in 1995 dat “de samenleving verantwoordelijk is voor een heel significant deel van wat ik verdiend heb”. Als hij in Bangladesh was geboren, zei hij, dan had hij met al zijn talenten na 30 jaar nog moeten vechten om te overleven. “Ik werk in een marktstelsel dat toevallig datgene beloont waarin ik heel goed ben – onevenredig goed.”

Een ander bijzonder eerlijke oprisping van Warren Buffet was: “Er was de afgelopen twintig jaar een klassenstrijd aan de gang en mijn klasse heeft gewonnen.”

Helaas is zo veel zelfinzicht vaak ver te zoeken bij de krijtstrepenelite. De enorme stijging van de lonen in de bankensector – en de onduidelijke relatie tussen de hoogte van het loon en de prestaties die ervoor geleverd moesten worden – leidde niet alleen tot hybris en gekte bij de betrokkenen, maar stak helaas ook de ogen uit van mensen die geen deel uitmaakten van de *inner core*. De brede groep van mensen die zich niet ophielden in de op hol geslagen marktzalen van het internationale bankwezen, werd via de media voortdurend gewezen op de sexy en luxueuze leefwereld van de beursjongens, en begon zich af te vragen waarom zij zich geen nieuwe wagen, een peperdure reis of een mooiere woning zouden mogen veroorloven. En ze kochten die op de enige manier die op het eerste gezicht mogelijk was: op krediet. Zo raakten we langzaam maar verslaafd aan schulden maken.

KIEM 4

Elk huisje zijn kruisje(s)

HOE EEN OP HOL GESLAGEN HYPOTHEEKMARKT

DE BANKEN UIT HUN VOEGEN DEED BARSTEN

Het beleid in de Verenigde Staten deed er nog een schepje bovenop. Amerika had acht jaar Reagan en vier jaar Bush senior achter de rug, twaalf jaren die gekenmerkt werden door belastingmaatregelen die vooral de superrijken hadden bevoordeeld. Toen de Democratische president Bill Clinton in 1993 aan de macht kwam, wilde hij daar iets tegenover stellen. Clinton borduurde voort op beloften van zijn voorgangers toen hij elke Amerikaan een eigen huis beloofde, ongeacht of dat Amerikaanse gezin het zich kon permitteren of niet.

Dat was op zich altijd al een kernwaarde van de American Dream: elke persoon kan een schitterend leven leiden als hij maar hard genoeg werkt. Maar

Clinton ging veel verder dan Reagan of Bush senior ooit gegaan waren. Om de huizenmarkt op kruissnelheid te krijgen, versoepelde hij de regels voor hypotheekbanken als Fannie Mae en Freddie Mac. Op die manier en gesteund door de erg lage rentetarieven die Fed-voorzitter Greenspan had 'geregeld', begon hij de risicoappetijt aan te scherpen van de enorme banken die zijn voorgangers gecreëerd hadden. En zo plantte hij zonder het te weten het vierde zaadje dat in 2008 tot een alles verslindende financiële crisis zou ontkiemen.

Freddie Mac, voluit de Federal Home Loan Mortgage Association, en Fannie Mae, de Federal National Mortgage Association, leverden financiële diensten aan hypotheeknemers. Tussen 1992 en 2008 kochten ze massaal hypotheekleningen op de secundaire markt, om die te bundelen en opnieuw te verkopen als 'mortgage backed securities' (effecten met hypotheekleningen als onderpand) in de open markt. Zo maakten ze meer geld beschikbaar voor mensen die wilden lenen om een huis te kopen.

Maar omdat Fannie & Freddie de onvoorwaardelijke steun van de Amerikaanse overheid genoten (en terugbetaling dus impliciet gegarandeerd werd door de federale begroting), leenden ze onder de marktprijs om de hypotheekleningen te kunnen opkopen. Dat maakte de versoepeling van hun regels net geen vergunning om geld bij te drukken, eigenlijk een exclusief privilege van de Fed. Door de toevloed van goedkoop geld zouden de prijzen van woningen fors stijgen. Er ontstond een woningbubbel, en honderdduizenden Amerikaanse huisbezitters werden door kredietverstrekkers aangemoedigd om de virtuele meerwaarde van hun huis als krediet op te nemen en om te zetten in consumptie (zie kiem 5).

Ook de handelaars en managers van investeringsbanken floten een deuntje mee. In april 2010 lekte interne communicatie van Goldman Sachs uit via de Amerikaanse Senaatscommissie die de handel en wandel van de bank onderzocht. Daaruit bleek dat de zakenbankiers onderling pochten over het 'serieus veel geld' dat ze verdienden aan de instorting van de huizenmarkt. Carl Levin, voorzitter van die Senaatscommissie, stelde destijds dat Goldman "veel geld verdiende door te gokken op de neergang van de hypotheekmarkt", en ook dat grootbanken meer waren dan gewone marktpartijen, namelijk "in hun eigenbelang opererende aanjagers van risicovolle en gecompliceerde financiële opzetjes die de crisis deden ontstaan".

In de spotlight van de commissie stond bijvoorbeeld 'Goldman-boy' Fabrice Tourre, alias 'Fabulous Fab', een in realiteit veeleer kleine garnaal, die in interne e-mails aan collega-bankiers schreef dat hij 'Frankensteinproducten' ontwikkelde die niets meer waren dan "pure intellectuele masturbatie" om te verkopen aan onnozele beleggers. Beurstoezichthouder SEC bereidde een aanklacht voor tegen Goldman Sachs wegens misleiding van beleggers. Zeer benieuwd of het ooit tot een veroordeling zal komen, laat staan een proces.

KIEM 5

Een financieel walhalla

HOE GARANTIES VAN DE OVERHEID HET RISICOBESEF VAN BANKEN VERSMOORDEN

Terug naar de kiemen van de crisis. Instellingen als Fannie en Freddie smoorden jaren lang vakkundig het risicobesef van bankiers. Ze wijzigden daarbij het wezen van het bankieren zo ingrijpend dat ze mee een vijfde kiem van de crisis legden.

In feite heeft een bank een tweeledige kerntaak. Met de ene hand ontvangt ze geld van spaarders, die dat op korte termijn weer kunnen opvragen, met de andere leent ze voor langere tijd geld aan particulieren, bedrijven en overheden. De bankier maakt winst (of verlies) op het verschil tussen de rente op de lange termijn en de rente op de korte termijn, en op de risicopremie die ze van de ontleners eist. Het inschatten van risico is daarom cruciaal voor een bankier. Maar dankzij Fannie en Freddie hoefden bankiers niet meer risicobewust te handelen bij het uitschrijven van een hypotheeklening – de regering-Clinton had namelijk voor een impliciete overheidswaarborg gezorgd.

Fannie en Freddie gomden het idee van *moral hazard* weg uit het Amerikaanse bankwezen. *Moral hazard* is het bancaire equivalent van 'wie zijn gat verbrandt, moet op de blaren zitten'. Het is de basis van goed risicobehoor, maar het zorgt er ook voor dat financiële instellingen een juiste prijs op

de risico's van hun beleggingen proberen te plakken.

Dat voorzichtigheidsprincipe sneuvelde tussen 2001 en 2006 (tussen 9/11 en de implosie van de huizenbubbel in de VS) op het veld van eer. Er werd massaal geleend door banken, en door een hele rist nieuwe kredietverleners die tijdens de huizenboom als paddenstoelen uit de grond schoten, vaak aan mensen die zich geen lening konden veroorloven, en die overtuigd werden met een variabele rente: een lage en uiterst betaalbare lokrente aan het begin van de rit, die al snel te hoog en dus ondraaglijk werd voor mensen met een klein inkomen.

Het was de glorie tijd van de subprimeleningen (leningen voor mensen die met een normaal risicobeheer geen lening hadden kunnen krijgen), van de NINJA-leningen (NINJA staat voor 'no income, no jobs or assets', 'geen inkomen, geen job, geen bezittingen') aan berooide mensen, zelfs van de fikse kredieten aan mensen zonder papieren. Tussen 2004 en 2006 kwam een op de vijf leningen in de VS terecht bij mensen van wie redelijkerwijze aangenomen mocht worden dat ze zich die lening eigenlijk niet konden veroorloven.

In 1994 stond er voor 35 miljard dollar aan subprimeleningen uit, in 2006 voor 600 miljard. Over dezelfde periode bleek de risicopremie op subprime leningen ook significant gedaald.

Ook de nieuwe huiseigenaars in de VS werkten dapper mee aan het opblazen van de bubbel, al hadden de meesten van hen vermoedelijk geen enkel benul van het piramidespel waar ze in feite aan meewerkten.

Plotseling ontstond ook het fenomeen van de 'home equity' – huiseigenaars die hun vastgoed als een bankautomaat begonnen te gebruiken. Als de waarde van hun woning de hoogte in schoot (en dat gebeurde in die tijd nogal eens), sloten ze een tweede hypotheek af op de waarde stijging van hun huis. Dat extra geld ging doorgaans op aan consumptie – een reis, een fraaie stereo, een nieuwe auto, dat soort dingen. In elk geval bleek het geld verdwenen toen de crisis toesloeg en de rente op de afbetalingen naar boven werd bijgesteld.

De aflaat van een mathematicus

HOE EEN WISKUNDIGE FORMULE
VERHULDE WAT BANKIERS NIET WILDEN WETEN

De onbegrensde groei van de huizenmarkt en de quasi-ontkenning van de risico's was mogelijk omdat de meeste bankiers echt geloofden dat ze die risico's helemaal onder controle hadden. Iemand had hen er namelijk van overtuigd dat ze risico's perfect konden inschatten, en had op die manier de zesde kiem van de crisis geplant.

De Chinees David Li kwam op de proppen met een toverformule die gebaseerd was op methodes uit de wereld van de levensverzekeringen. Ze pretendeerde te voorspellen hoe schijnbaar los van elkaar staande gebeurtenissen toch op elkaar konden inwerken. Li maakte geen gebruik van de historische gegevens om correlatierisico te meten (zoals bijvoorbeeld verzekeraars nog doen als ze uw premie berekenen). Hij gebruikte gewoon de actuele prijzen van de markt, die immers toch 'altijd gelijk' had. Daardoor zat niemand op den duur nog te wachten op informatie uit grote databanken vol historische gegevens, om daaruit een wellicht iets meer objectieve analyse of waardering van een markt af te leiden. Wat telde, was het hier en nu. Die manier van denken verankerde een stevige foutenmarge in het systeem: want als de markt verkeerd dacht, klopte ook de uitkomst van de formule niet meer. Zelfs David Li zelf waarschuwde voor de beperkingen van zijn financieel model. "Weinig mensen snappen in werkelijkheid waar het over gaat", zei hij in 2004 aan *The Wall Street Journal*. "Het gevaarlijkste kantje van mijn model is dat mensen het resultaat ervan weleens zouden kunnen geloven."

$$\Pr[T_A < 1, T_B < 1] = \phi_2(\phi^{-1}(F_A(1)), \phi^{-1}(F_B(1)), \gamma)$$

De formule die de banken hun risico's deed vergeten.

Helaas: duizenden investeerders deden precies dát: ze vergaten dat er een grote foutenmarge op Li's model zat, en lazen de resultaten die de mathematische modellen uitspuwden alsof ze het evangelie zelve waren.

Niet alleen investeerders, ook wetgevers en toezichhouders liepen in de val. In 2004 integreerden ook de ratingagentschappen, die de kredietwaardigheid van ontleners en bedrijven inschatten, Li's formule in hun risicomodellen. Van daaruit sijpelden ze automatisch door naar de kapitaalvereisten voor de banken. Li's formule zorgde voor een stortvloed van investeringen in Amerikaanse rommelhypotheken, en daarom was ze cruciaal voor de creatie van een schaduwbankensysteem en een ware windhandel in derivaten.

Li's formule zorgde ervoor dat risico's systematisch lager werden ingeschat, zelfs bij de massale verkoop van risicovolle beleggingsproducten zoals bijvoorbeeld de CDO-handel in rommelhypotheken (de collateralized debt obligation is een product dat een groot aantal activa bundelt, herverpakt en in de vorm van obligaties weer doorverkoopt, zie kiem 7).

Li's mathematisch model gaf een (theoretisch) antwoord op de vraag hoe groot het risico is dat iemand bijvoorbeeld stopt met het afbetalen van een hypotheek. Toen alle banken dat theoretische antwoord als onweerlegbare wetenschap begonnen te beschouwen, konden ze de voorheen onwaardeerbare CDO's plotseling wel waarderen en massaal in hun boeken zetten.

Maar de financiële wereld hield er op het hoogtepunt van de beursbonanza geen rekening mee dat de hoogste AAA-rating bij een CDO iets heel anders betekende dan een AAA-rating voor, pakweg, een bedrijfsobligatie. Een rating voor een bedrijf schat de kans in dat de duidelijk identificeerbare onderneming

de obligatie niet zal kunnen terugbetalen: AAA betekent lage kans, B gemiddelde en C of D grote kans.

Maar bij een CDO wordt een heel pakket schulden samengevoegd en vervolgens getrancheerd. Als de ontleners stoppen met betalen, dan moeten de laagste tranches de eerste verliezen slikken. De AAA-tranches worden daarentegen maar geraakt als een groot percentage van de leningen niet meer terugbetaald wordt. Waardoor hetzelfde etiket dus een totaal andere betekenis krijgt.

Formules als die van David Li zorgden ervoor dat alle AAA's over dezelfde kam geschoren konden worden. Daardoor konden banken minderwaardige schuld met een vaak veel betere score in hun boeken zetten, waardoor ze er minder kapitaal apart voor moesten houden in hun balans. Dat stimuleerde fors de groei van de schaduwconomie van het financiële systeem.

Zo maakte de formule van Li de wereld van de financiële instellingen meteen ook superkwetsbaar: als er een fout zou sluipen in de uitkomst van Li's mathematische model, dan dreigde het hele systeem onderuit te gaan. De evolutie van de 'high frequency trading' in de beurswereld, zoals beschreven in kiem 2, droeg er ook al niet bepaald toe bij dat handelaars, analisten en bankiers nog tijd hadden om rustig na te denken.

Waar de Oostenrijkse econoom Friedrich von Hayek zo fel voor had gewaarschuwd toen hij in 1974 de Nobelprijs voor economie aanvaardde, werd binnen de kortste keren pijnlijke realiteit: het vermoeden van kennis in de geesten van bankiers, risicobeheerders en toezichhouders had een desastreus effect op de wereldeconomie.

KIEM 7

Bankieren in de schaduw

HOE HET BANKEN DE RISICO'S VAN HUN BALANSEN WEG TOVERDEN

Allicht waren er bankiers die beseften dat zoiets kon gebeuren, maar ze handelden er niet naar. Gesterkt door de impliciete overheidsgaranties en de

risicobeheersingsformule van David Li zetten banken en verzekeraars de turbo aan – de zevende kiem van de financiële crisis. Ze bliezen eerst de derivatenmarkt nieuw leven in. Daarna ontwikkelden ze maskeermiddelen om hun schuldgraad en risicoprofiel te verdoezelen. En vervolgens bouwden ze een enorme luchtbel die alleen geofende ogen in hun balansen konden zien.

De derivatenbijbel

We beginnen bij de derivatenmarkt. In 1994 legden bankiers van de Amerikaanse zakenbank JP Morgan op een met kaviaar en champagne overgoten vergadering in Boca Raton, Florida, de krijtlijnen van hun derivatenbijbel vast. Derivaten zijn afgeleide financiële producten: opties of futures, bijvoorbeeld, die de waarde weerspiegelen van een aandeel of een hypotheekcontract.

Als idee zijn derivaten eeuwenoud. In 1750 voor Christus schreven handelaars in Mesopotamië al optiecontracten uit op kleitabletten. Maar in de negentiende en de twintigste eeuw nam de handel in derivaten een hoge vlucht, omdat de verwerkende industrie ze massaal gebruikte om zich tegen al te grote schommelingen van de grondstofprijzen in te dekken. Toen de bankiers van JP Morgan vergaderden in Boca Raton, circuleerden er al voor zo'n 12.000 miljard dollar derivaten, wat de markt al groter maakte dan de hele reële Amerikaanse economie.

Maar de bijbel van JP Morgan zorgde voor twee belangrijke innovaties in de markt. De eerste was een nieuwe toepassing van de credit default swap, een soort verzekering waarmee een bedrijf zich kan indekken tegen het faillissement van een tegenpartij. In feite een verzekering tegen wanbetalers. De verzekeringnemer betaalt een premie voor zo'n contract, de verzekeraar moet met geld over de brug komen als het fout gaat. CDS'en waren niet nieuw, maar JP Morgan pionierde wel met de toepassing van het CDS-idee op financiële producten.

De tweede innovatie was de zogenaamde collateralized debt obligation (CDO). Deze CDO's verbinden het idee om activa te koppelen aan dat van effectisering (een proces waarbij men een groot aantal activa bundelt, herverpakt en onder de vorm van obligaties weer doorverkoop).

Zo werden de rommelhypotheeken van de subprimecrisis, bijvoorbeeld sy-

stematisch in een speciaal opgericht bedrijfje gestoken, dat obligaties verkocht en zich financierde volgens een alweer ingenieus maar voor buitenstaanders onnavolgbaar procedé.

Want behalve obligaties samenvoegen, trancheren ze de obligaties ook: in elke CDO zit een dikke schijf zogenaamd risicoloze schuld (met een AAA-rating), een paar kleinere tranches zeer risicovolle schuld (mezzanine en equity genoemd) en zo'n beetje alles wat daartussenin zit. Investeerders kunnen tranches van een CDO kopen volgens hun risicoappetijt: wie weinig gevaar wil lopen, koopt AAA-schuld met een lage rentecoupon, wie stevig wil gokken koopt equity met een hoge coupon.

Met een CDO wordt het risico in theorie twee keer gespreid: eerst door verschillende activa samen te voegen in één pakket, vervolgens door dat pakket weer in stukjes te verspreiden over de hele wereld. Maar al in de jaren negentig opende Brooksley Born, de voorzitter van de grootste Amerikaanse optiebeurs, het publieke debat over de risico's die derivaten betekenden voor het financiële systeem. Ze getuigde minstens zeventien keer in het Congres, het Amerikaanse parlement, over de materie. Maar haar argumenten werden weggewuifd door de toen nog om onbegrijpelijke redenen verafgode Alan Greenspan, de voorzitter van de Federal Reserve, minister van Financiën Robert Rubin en Arthur Levitt, de voorzitter van beurstoezichthouder SEC.

Bankmanagers en traders bleven dus CDO's en CDS'en gebruiken (en misbruiken). Ze hadden namelijk de mathematische modellen van David Li om het risico van honderdduizenden samengebalde hypotheeken in te inschatten. Een kniesoor die erover piekerde dat de risicobeheerders de mathematische logica achter de formule niet snapten, laat staan de disfuncties die het model in zich droeg, en de essentie van de financiële producten niet konden uitleggen.

Leverage City

Li's formule zorgde mee voor een ongezond en onterecht gevoel van veiligheid, dat zich als een virus door de financiële wereld verspreidde. Maar die veiligheid was een illusie, en het idee dat de risico's zo ver gediversifieerd waren dat ze eigenlijk niet meer bestonden, klopte ook alleen in theorie. Een grote, gediversifieerde portefeuille maakt financiële instellingen namelijk niet

per definitie minder risicovol: als alle grote banken van de wereld een even gediversifieerde portefeuille aanhouden, netjes herverpakt in een waterval van CDO's en CDS'en, zijn ze allemaal onderhevig aan dezelfde risicofactoren en aan dezelfde grillen van de markt. Dan neemt de kwetsbaarheid van het systeem juist toe, want iedereen heeft hetzelfde ingebouwde probleem.

De banken zagen in de aanloop naar de crisis echter alleen de voordelen van de herverpakkings- en effectiseringsrage, vooral in de manier waarop de CDO's en CDS'en ongekende mogelijkheden boden voor meer leverage. Leverage is Engels voor hefboom. Simpel gezegd wijst het begrip de relatie aan tussen het eigen vermogen van de bank (het kapitaal in de kluis, zeg maar) en het aantal leningen dat de bank heeft uitstaan (de risico's in de balans). Op het hoogtepunt van de crisis waren de grootste banken van de wereld 40 keer *geleveraged*. Dat betekent dat ze voor elke dollar aan beschikbaar kapitaal een slordige 40 dollar aan kredieten hadden uitstaan die niet als risicovrij beschouwd werden. Het had dus overduidelijk moeten zijn dat elke kleine schok grote gevolgen kon hebben – het effect, zeg maar, van een stevige kei die in een rustige vijver geworpen wordt.

Om maar één gevolg van de uit zijn voegen barstende hang naar effectisering aan te halen: de groei van CDS'en en CDO's zorgde ervoor dat het risico van wanbetalingen bij de ontleners werd weggegomd, waardoor kredietverstrekkers steeds goedkopere leningen aan steeds minder kapitaalkrachtige klanten konden uitschrijven. Het gevolg was dat de vastgoedbubbel tussen 2003 en 2006 buiten elke proportie werd opgeblazen. Maar op de een of de andere manier gingen de alarmbellen niet af, omdat een groot gedeelte van die leverage door middel van complexe constructies verborgen werd gehouden voor het blote oog. En omdat niemand het exorbitante feestje op Wall Street en in de City wilde verstoren. Een enkele professor dr. Doem en andere 'onheilsprofeten' buiten beschouwing gelaten

Risico verzekeren

Twee partijen waren cruciaal bij het optrekken van het mistgordijn. De eerste was AIG, een Amerikaanse verzekeringsgigant. De tweede waren de overmoedige bankiers zelf.

Beginnen we bij AIG. Dat bedrijf had in de jaren tachtig enkele toptraders weggehaald bij Drexel Burnham Lambert, de zakenbank waarvoor Michael Milken de omstreden rommelobligaties uitgedacht en op de markt gebracht had. De DBL-traders richtten ook bij AIG een afdeling financiële producten op die handelde in complexe producten die bijna geen hond begreep, wat wellicht ook de bedoeling was.

AIG Financial Products deed zaken in de VS, maar ook in Tokio, Londen en Parijs. Het fabriceerde, verkocht en investeerde er in complex gestructureerde financiële producten en sloot overeenkomsten met hefboomfondsen. Het buitte lacunes in de internationale wetgeving uit om voor zijn cliënten de belastingdruk te optimaliseren, zeg maar belastingvlucht te organiseren. En dan toen liet het zich door een wizard met een computerprogramma overhalen om de stap te zetten naar credit default swaps (CDS). Het computermodel was gebaseerd op een jarenlange analyse van de ups en downs van bedrijfsobligaties. Het wees uit dat CDS'en voor AIG een gestage inkomstenstroom konden opleveren, door het verzekeren van het risico op faillissement. De waarschijnlijkheid dat ze nooit zouden hoeven uit te betalen, was volgens het model 99,85 procent. De Amerikaanse economie zou helemaal moeten imploderen voor AIG de verzekering effectief zou moeten uitbetalen. De miljoenen in fee's die de verzekerde klanten betaalden, leken gratis geld voor AIG. Kassa! Bonus! Maar het eerste probleem was dat de CDS'en bij AIG een overmoedige mentaliteit kneedden die de verzekeringsmaatschappij, en eigenlijk ook het hele bankensysteem, fataal zouden worden. De CDS-strategie 'muteerde' vervolgens van investeringen in bedrijfsobligaties naar investeringen in meer wispelturige schulden, zoals CDO's die op subprimeleningen gokten (de mogelijkheid dat mensen hun hypotheek niet meer kunnen aflossen). Daardoor raakte AIG blootgesteld aan voor meer dan 500 miljard dollar risico's van banken over de hele wereld.

Maar het probleem zat niet bij AIG alleen. Verschillende andere verzekeraars hadden zich nog veel roekelozer en minder doordacht op dezelfde markt gestort. De zogenaamde monoliners verzekerden kredietgevers (banken) tegen het faillissement van hun tegenpartijen. Ze werden ook misbruikt om risicovolle beleggingen te vermommen in risicoloos kapitaal – als alle verliezen

verzekerd waren, was het risico geoutsourcet, oordeelden financiële wereld en toezichthouders in koor. Risico was op magische wijze weg getoverd.

AIG en andere spelers hielpen de bankiers zo om voor miljoenen schulden uit hun boeken te halen. CDS'en zijn in wezen verzekeringsproducten, die gebruikt worden om risico's af te dekken. Maar banken gebruikten (of misbruikten) de producten om kapitalen die als tegengewicht voor hun investeringen hoorden te dienen opnieuw te investeren. Daardoor was het hele financiële systeem opgeblazen als een hete luchtballon. Niemand wist nog wie hoeveel risico's had uitstaan, door wie die precies gecreëerd waren, laat staan wie precies onder welke schulden gebukt ging.

Bovendien bleken speculanten de CDS te gebruiken om te gokken op de richting die de markt uit zou gaan. Iedereen kon een CDS uitgeven of verkopen, ook partijen die geen enkel uitstaans hadden met de transactie die de swap geacht werd te verzekeren. Het was als de buurman die een brandverzekering op uw huis nam, en vervolgens de lucifers en een jerrycan benzine liet slingeren in de hoop dat iemand een vuurtje zou stoken. Voor zover hij het vuur niet zelf aanstak.

Speciale operaties

Terwijl AIG de munitie leverde voor een bom die het hele financiële systeem kon opblazen, bouwden ook de banken zelf stevig aan hun eigen mistgordijn. In de jaren voor de crisis verhuisden de banken naar schatting 5.200 miljard dollar aan activa van hun balans naar schermbedrijfjes, vaak gevestigd in ontoegankelijke belastingparadijzen. De reden: de regelgeving omtrent kapitaalvereisten te slim af zijn, waardoor ze hun hefboom maximaal konden inzetten en de winsten konden optrekken tijdens de hoogconjunctuur.

De kapitaalvereisten van de banken worden vastgelegd in de zogenaamde 'Basel-regels', opgesteld door het clubje centrale bankiers dat regelmatig vergadert in die Zwitserse stad. Maar nog voor de eerste versie van de regels uitgevaardigd was (we zitten intussen aan versie drie), morde de financiële wereld al over het gebrek aan logica ervan. Kop van Jut was de manier waarop kredietverlening aan bedrijven behandeld werd. Voor elke lening van 100 euro aan een bedrijf moest een bank volgens de Basel-regels 8 euro eigen vermogen

reserveren. Ongeacht of die bedrijven nu als uiterst solide (in kredietwaardigheidstermen: met een AAA-rating) of uiterst risicovol bekendstonden.

Zelfs de centrale bankiers die de regels hadden opgesteld, waren het eens: Basel I was nog maar pas uit, of ze vergaderden al over een verfijning van de regelgeving. Voor bedrijven met een AAA-rating, waarvan de kans op wanbetaling in principe slechts één op de tienduizend was, zou er volgens de nieuwe regelgeving maar 1 procent eigen vermogen meer gereserveerd moeten worden.

Alleen wilden de banken niet wachten tot die oplossing definitief werd. Om de 'constructiefout in de Basel-akkoorden' te omzeilen, begonnen ze massaal bedrijfskredieten onder te brengen in special purpose vehicles (SPV), buitengaats bedrijfjes die perfect buiten de balans van de banken konden opereren. Die investeringsvehikels kregen van de ratingagentschappen een hoge kredietwaardigheidsscore, die het mogelijk maakte zich op eenvoudige wijze te financieren op de zogenaamde commercial paper-markt (CP), een geldmarkt voor financiering op korte termijn (soms minder dan 24 uur). Het enige wat de SPV's nog met de bank verbond, was een liquiditeitslijn: als de CP-markt ooit zou opdrogen, moest een navelstreng met de bank de financiering van de SPV verder garanderen.

SPV's kopen portefeuilles kredieten aan, en geven obligaties uit, vaak op korte termijn, om die te kunnen betalen. Toen de financiële crisis in 2008 toesloeg, slaagden die 'buitenbalansdochters' (onder meer Scaldis, het vehikel van Fortis) er niet meer in om zich te herfinancieren, omdat investeerders weigerden hun geld nog in banken en hun dochters te steken. Dus moesten de banken hun eigen vermogen aanspreken om hun buitenbalansdochterbedrijven te financieren.

Wat baten kaars en bril?

HOE TOEZICHTHOUDERS ALLE ALARMSIGNALLEN NEGEERDEN

De toezichthouders knepen in afwachting van de nieuwe Basel-akkoorden alvast een oogje dicht, toen de effectiseringsgekte op kruissnelheid kwam. Sterker nog: ze faciliteerden het ontwijkgedrag van de financiële sector en voedden zo de achtste kiem van de financiële crisis.

Wetens en willens werd gereguleerd dat de banken géén eigen vermogen moesten aanhouden om de liquiditeitslijnen met hun buitengaatse zusters te dekken, 'omdat ze pas geld op tafel zouden moeten leggen als de markt ernstig verstoord zou raken'. Daardoor werden massaal risico's van de balansen van financiële instellingen naar allerlei SPV's verhuisd zonder dat daar direct een kostprijs voor de banken tegenover stond.

Zo werkten de toezichthouders en de regelgevers de facto actief mee aan een opgezwollen parallel bankensysteem, dat pas uit de schaduw kwam toen het al grondig fout liep. Op dat moment zou de hele wereld die verborgen zat aan de achterkant van het financiële systeem plotseling naar het salon van de banken verhuizen, en moest voor al die buitengaatse kredietportefeuilles eigen vermogen worden bij gepompt om aan de kapitaalregels te voldoen.

Beweren dat de toezichthouders er geen idee van hadden dat het parallelle bankensysteem bestond, slaat nergens op. Niemand maakte er in de bankenwereld namelijk een geheim van dat ze bestonden – de regelgevers pasten zelfs hun kapitaalvereisten aan de nieuwe werkelijkheid aan. De liquiditeitslijnen en buitenbalansrisico's stonden doorgaans ook netjes opgelijst in de balansen van de grote banken, en er waren al verscheidene waarschuwingen uitgestuurd (door de *Financial Times*, of door mensen als professor Nouriel Roubini of Bill White, de hoofdeconoom van de Bank voor Internationale Betalingen in Basel) over de manier waarop het parallelle bankenuniversum de stabiliteit van de zichtbare financiële wereld dreigde te ondergraven.

Toezichthouders die dat hadden gewild, hadden zelfs perfect kunnen peilen naar de omvang van dat parallelle universum in de banken die onder hun autoriteit vielen: de kredietwaardigheidsagentschappen Fitch, Moody's en

Standard & Poor's deelden op gespecialiseerde congressen al jaren rapportjes uit over de SPV's die ze van een kredietwaardigheidsscore hadden voorzien. Daarin stonden de namen van de banken vermeld, maar ook de bedragen achter de risico's die ze in de betrokken SPV's hadden geparkeerd of nog mochten parkeren. Dat ze niet naar de verborgen waarheid achter de schaduwbanken peilden, had er wellicht vooral mee te maken dat ook toezichthouders onverminderd geloofden in de oneindige groei van het systeem en in de almacht van de mensen die het aanstuurden.

KIEM 9

Shopper voor een goed rapport

HOE RATINGAGENTSCHAPPEN HET RISICOBESEF PRIVATISEERDEN

Een belangrijke rol bij het spuien van mist was trouwens weggelegd voor de ratingagentschappen. Dat zijn privéondernemingen die aan de hand van de financiële gegevens en de economische conjunctuur het risico op wanbetaling proberen in te schatten van een onderneming of overheid die een obligatie uitschrijft of een lening aangaat. Standard & Poor's, Moody's of Fitch – de drie belangrijkste agentschappen, alle drie Amerikaans van oorsprong – stellen hun zogenaamd onafhankelijk oordeel voor als een momentopname: ze zijn dus niet verantwoordelijk als ze activa die ze vandaag als solide beleggingen voorstellen (AAA-rating) morgen afwaarderen tot rommel.

Dat is precies wat ze deden: een AAA-rating geven voor allerlei moeilijk te waarden financiële producten en rommelobligaties. Bovendien zijn ze – op papier – onafhankelijke (en ongecontroleerde) spelers in het systeem, op wie niemand effectief toezicht uitoefent. Ratingagentschappen waren (en zijn) zo'n beetje God in de wereld van grote banken en complexe financiële transacties. En ze plantten de negende kiem die in een wereldwijde financiële crisis zou uitmonden.

Ze waren ook rechter en partij. Dezelfde mensen die de kredietwaardigheid

van banken moesten inschatten, plakten een waarde op de gestructureerde producten die die banken in hun balans hadden. Of ze adviseerden dezelfde banken bij het opzetten van special purpose vehicles die de CDO-schulden van de balansen van de banken konden halen, zodat die financiële instellingen een nog grotere hefboom op hun activa konden zetten (en dus nog meer risico's konden nemen).

Ze werden er bovendien twee, of zelfs drie keer voor betaald: één keer door de klant, die de kredietwaardigheid liet bepalen, een tweede keer door de investeerders, die betaalden voor hun abonnement op de publicaties en websites van de ratingagentschappen. En vaak kwam daar nog een stevige hap consulting aan de klant bovenop.

Dubbelzinnige rol

Nu is het één ding als bedrijven of beleggers zich op de kredietwaardigheidsscores van ratingbureaus baseren, of er zelfs al te blind op vertrouwen, om beslissingen over contractuele relaties of beleggingen te nemen. Het is een ander als regelgevers en toezichhouders de ratings als onfeilbaar evangelie beginnen te beschouwen. Toch is dat exact wat er gebeurde.

Om te weten of een bank voldeed aan de kapitaalvereisten die in de Basel-akkoorden vastgelegd waren, voerden (en voeren) de regelgevers (tot op vandaag) de kredietwaardigheidsscores mee in de modellen in. De ratingagentschappen waren het cement van de CDO's die de parallelle bankenwereld uit zijn voegen deden barsten, omdat zij bepaalden welke tranche van de gestructureerde obligatie risicoloze schuld was (AAA) en welke rommel (mezzanine of equity). Maar ze bepaalden daardoor dus ook hoeveel kapitaal de banken voor hun investeringen moesten reserveren zonder in de problemen te komen met de Basel-reglementering.

Diezelfde ratingagentschappen vormden de lont van de bom die de banken deed ontploffen, toen ze plotseling hun waarderingen naar beneden begonnen te herzien. Tussen het derde kwartaal van 2007 en het tweede van 2008 werd geknipt in de waardering van 1.900 miljard dollar aan activa. De drie agentschappen *keerden dus hun kar* en zeiden doodleuk dat de banken heel wat minder waard waren.

Sommigen zeggen dat de ratingagentschappen voor het uitbreken van de crisis hun werk niet serieus deden, en nu misschien iets té serieus. Anderen hebben weer goede argumenten om te stellen dat ratingagentschappen zeker geen exacte wetenschap bedrijven en zelfs impliciet aan politiek doen.

Hoe dan ook staat de onafhankelijkheid van de ratingagentschappen zwaar ter discussie. Officieel – en juridisch – zijn Standard & Poor's, Moody's en Fitch volstrekt onafhankelijk. En staalharde bewijzen dat ze voor iemands rekening zouden rijden (tenzij misschien die van zichzelf) zijn er nooit geweest. Maar de onderzoekscommissie van de Amerikaanse Senaat die graaft naar de oorzaken van de financiële crisis, wijst wel ondubbelzinnig op de dubbele rol die de agentschappen gespeeld hebben, en op de manier waarop ze hun kennis misbruikten om de realiteit naar hun hand te zetten (of naar die van hun klant). Intussen gaan steeds meer stemmen op om een Europees ratingbureau op te zetten en wordt in de EU gewerkt aan scherpere regelgeving voor deze machtige orakels.

Ook in de VS laaide het debat op, nadat S&P in de zomer 2011 de rating van de Amerikaanse overheid had verlaagd, op een moment dat er een zware politieke strijd over de staatsschuld gaande was tussen Democraten en Republikeinen. Tot overmaat van ramp bleek later dat S&P een... rekenfout maakte. Volgens Sherle Schwenniger, directeur van denktank New America Foundation, wilden de ratingbureaus voorkomen dat er al te strenge uitvoeringsbesluiten zouden komen voor de al door het vorige Congres goedgekeurde wetgeving voor hun werking: "S&P wordt ervan verdacht dat het met zijn verlaging van de Amerikaanse kredietwaardigheid dit debat wil beïnvloeden. Om te voorkomen dat de ratingbureaus aan banden worden gelegd, poogt S&P bij de Republikeinen in het Congres in een goed blaadje te komen. Die kunnen de verlaging nu gebruiken als wapen tegen president Obama."

In het huidige financiële kapitalisme geldt dat kennis geld is, en geld is macht. Denken dat ratingbureaus hun macht nooit politiek gebruiken is even naïef als denken dat de euro nooit kan verdwijnen.

Onstabiel boekhouden

HOE IFRS DE ONRUST IN HET BANKWEZEN NOG VERDER VERSTERKTE

De impact van het oordeel van de ratingagentschappen werd daarenboven nog eens versterkt door IFRS – de negende kiem van de financiële crisis. Het letterwoord IFRS verwijst naar de internationale boekhoudnormen (international financial reporting standards) die gelden voor elke beursgenoteerde onderneming – en bij uitbreiding dus ook voor beursgenoteerde banken. De regelgeving kwam er (vooral) onder druk van de Amerikaanse zakenbanken, en onder het mom dat ze de transparantie voor beleggers zou verhogen.

Voor de invoering van IFRS hadden banken een oorlogskas, een soort geheime buffer waarmee ze crisissen konden doorstaan door eigen vermogen bij te pompen als hun solvabiliteit volgens de kapitaalvereisten in het gedrang dreigde te komen. IFRS verplichtten de banken ertoe die reserve ook integraal te rapporteren. Ze dwongen de banken ook om de activa die ze niet tot de allerlaatste dag van hun looptijd in de portefeuille wensten te houden volgens de marktwaarde te waarderen – volgens de zogenaamde mark-to-market-regels.

Eigenlijk deden IFRS voor de banken van het Europese vasteland op geruisloze wijze wat de 'Big Bang' en de schrapping van de Glass-Steagall Act met brute kracht voor Groot-Brittannië en de Verenigde Staten had gedaan. Om de IFRS te kunnen invoeren, moesten nationale wetgevingen (zoals de Belgische besluitwet op de banken van 1935) uitgehold of herschreven worden – en in de feiten dus versoepeld. En de banken knoopten niet altijd de juiste conclusies vast aan wat de regelgeving voor hen veranderde. Deels ook omdat daar in het begin weinig reden toe was.

Op het hoogtepunt van de hoogconjunctuur waren de IFRS namelijk een gouden maatregel voor de financiële instellingen, omdat ze ervoor zorgden dat de bubbel rechtstreeks werd vertaald in hun resultaten. En zo konden de bancaire goudhaantjes fier pronken met wéér betere resultaten.

Maar toen de markt stokte, versterkten IFRS exponentieel de negatieve spiraal. Neem Lehman Brothers: het effect van het faillissement van die zakenbank was mét IFRS een veel grotere ramp dan het zonder IFRS ooit had

kunnen zijn. Omdat Lehman viel op 15 september, vlak voor het afsluiten van het derde kwartaal van de banken, moesten de verliezen namelijk meteen in de resultatenrekening én het eigen vermogen van de banken vertaald worden. Het was een van de redenen waarom overheden zo snel zo fors moesten bijspringen om het financiële systeem in september 2008 overeind te houden.

KIEM 11

Pirateneilanden

HOE OFFSHORECENTRA DE WINSTMARGES VAN DE FINANCIËLE 'DIENSTVERLENERS' VERGROTEN

Met de ontwikkelingen op de financiële markten groeide ook de 'dienstverlenende sector' in de offshorecentra of belastingparadijzen, geliefkoosde bestemmingen voor bijvoorbeeld hedgefondsen.

Tijdens een hoorzitting in het Belgische federale parlement gaf Bruno Gurtner – econoom bij de Swiss Coalition, een koepelorganisatie van hulporganisaties in Zwitserland – enkele jaren geleden een inzicht in de schaal van de offshore-industrie: "Nog geen twintig jaar geleden waren er een twaalfstal offshorecentra, vandaag bijna tachtig. In die centra zijn 3 miljoen ondernemingen gevestigd en elk jaar komen er zo'n 150.000 bij. Dat aantal stijgt voortdurend, en het gaat om ondernemingen uit de hele wereld. We hebben dus te maken met een uitermate geglobaliseerde activiteitensector. De helft van alle financiële transacties vindt plaats in die centra, en dat verklaart waarom ze zo belangrijk zijn voor de wereldeconomie. Ruim 60 procent van de wereldhandel verloopt intern tussen diverse componenten van transnationale ondernemingen, en daarvan is geen expliciet spoor terug te vinden in de officiële statistieken. Het door de offshorecentra beheerde kapitaal heeft een waarde van elfduizend miljard dollar."

De opmars van zogenaamde hedge funds en private equity funds – die in de meeste landen amper onderhevig waren aan controle en vaak gevestigd waren

in offshorecentra – speelde ook een grote rol bij de groei van financiële piratencentra en de instabiliteit van het wereldwijde financiële systeem. Steeds meer investeerders gingen via dit soort van fondsen op het scherpst van de snee meespelen in het mondiale casino, zonder zelf goed de (maatschappelijke) risico's in te schatten. Ze ondermijnden zo mee het financiële systeem.

Net als systeembanken kochten ook zij veelvuldig de risicovolle hypotheekleningen op. Ze verkochten ze vaak ook herverpakt door aan andere investeerders, zonder dat er ook maar enige transparantie was over wie wat aan wie verkocht. Deze investeringsvehikels zijn om nog andere redenen een directe bedreiging voor de reële economie, omdat ze louter gericht zijn op kortetermijnwinst en totaal geen oog hebben voor langetermijndoelstellingen zoals productiviteit of innovatie door echte bedrijven (zie kiem 12).

De bedragen die worden geparkeerd in offshorecentra kun je niet zomaar belasten of nationaliseren, en zijn ongrijpbaar voor overheden, toch? Wel dus. Na 9/11 bleek men plotseling overal ter wereld in te kunnen grijpen in de financiële wereld als het ging om het opsporen van 'terroristisch geld'. In het boek *McMaffia* getuigt een topman van de Amerikaanse Nationale Veiligheidsraad onder Clinton en Bush dat het inderdaad "een kwestie is van een pistool tegen het hoofd van pakweg Liechtenstein te zetten en te dreigen de trekker over te halen".

De trekker overhalen betekent hier heel concreet, het intrekken van de banklicentie voor de Verenigde Staten. Auteur Misha Glenny: "Zonder offshorebanken zou het niet alleen voor gangsters een stuk moeilijker worden om met hun geld en hun ondernemingen te schuiven. Ook voor (*het failliet gegane bedrijf, red.*) Enron was het een stuk moeilijker geweest." Het energiebedrijf maakte in 2000 een belastbare omzet van ruim 3 miljard dollar, maar claimde een verlies van 4,6 miljard. Het ging bij Enron natuurlijk wel voor een flink stuk om valse omzet, waarmee vervolgens stelselmatig de beurskoers opgepompt werd.

Het is weinig verrassend dat met name de Verenigde Staten, ondanks het feit dat dat land de bron is van de huidige economische crisis, een sleutelrol konden spelen. En warempel juist daar leek tussen alle doffe ellende ook een positief politiek signaal te horen: in 2007 dienden drie Amerikaanse senatoren de 'Stop Tax Havens Abuse Act' in. Want ook de Amerikaanse staat liep door

de fiscale competitie en *tax havens* jaarlijks miljarden aan belastingopbrengsten mis. Geld dat de overheid goed kon gebruiken.

En *surprise*, een van die drie senatoren was ene Barack Obama. Die verklaarde toen: "Dit is een elementaire kwestie van eerlijkheid en integriteit." Het is een ietwat ander inzicht als je het vergelijkt met de vorige Amerikaanse president. Bush jr. zei in 2004 dat het geen zin heeft om rijke mensen te belasten, want "echt rijke mensen zoeken manieren om belastingen te ontduiken". Ook een 'neutrale' instelling als de OESO keert zich al jaren – samen met ngo's allerhande en groene partijen – openlijk tegen de liberale deugd van het grote belastingontwijken via offshorecentra. Maar echt veel is er op dat front nog niet gebeurd.

KIEM 12

Heilige aandeelhouderswaarde

HOE HET UITKEREN VAN DIVIDENDEN

MEER WAARD WERD DAN HET BEHOUDEN VAN BANEN

Vanaf het begin van de jaren tachtig wijzigden de opvattingen over de manier waarop ons economisch systeem functioneert en de rol van de overheid daarbij. Ook dat speelde een rol bij het ontsporen van de crisis. Volgens de principes van een meer activistisch aandeelhoudersmodel op Angelsaksische leest geschoeid, moesten managers steeds betere kwartaalcijfers van 'hun' bedrijf voorleggen om de beurskoers op peil te houden en de aandeelhouders tevreden te stellen met voldoende dividend. Zo gingen gewone, productieve bedrijven een 'multiplier-effect' vervullen voor een op hol geslagen financieel kapitalisme.

Econoom Arjen van Witteloostuijn (onder meer hoogleraar economie en management aan de Universiteit Antwerpen en hoogleraar institutionele economie aan de Universiteit Utrecht) beschreef in *De anorexiastrategie* heel precies de destructieve effecten van de zogenaamde aandeelhouderswaarde, die in

de economie een steeds belangrijkere rol is gaan spelen.

Hij toont aan hoe managers stelselmatig het contact met hun werknemers verloren en nog louter oog hadden voor de 'financiële markten': "De wortel van die kloof tussen burger en bedrijfstop ligt in de jaren tachtig van de vorige eeuw. Toen is door Reagan en Thatcher de neoliberale revolutie gelanceerd. De markt werd heilig verklaard. Privatiseringen en liberalisering en inslag. In het kielzog van deze revolutie op macroniveau zijn op microniveau de bakens verzet in de richting van een versterking van het aandeelhouderskapitalisme.(...) Met de economische en financiële liberalisering en de nadruk op aandeelhouderswaarde is het kortetermijnspel van de beurs dominant geworden. Hierin verslaat het Angelsaksische aandeelhoudersbedrijf de Rijnlandse belanghebbendenonderneming met – in wielerjargon – twee vingers in de neus. De eerste stelt immers het directe kortetermijnbelang van de kapitaalverschaffer centraal, terwijl in die ouderwetse belanghebbendenonderneming het aandeelhoudersbelang wordt afgewogen tegen dat van allerlei andere partijen."

Gekloonde managers

Ook de gewone, 'langzame' productieve economie was in de ban gekomen van het steeds meer opgejaagde gespeel op de beurzen en stap voor stap een speelbal geworden van de internationale 'hyper-kapitaalmarkten'. Resultaat: nog meer winst op de beurs, en minder kapitaal voor werkgelegenheid creërende bedrijven.

En onder het motto 'geen gezeik, iedereen rijk' vierde men in de jaren negentig feest: iedereen kon met speculeren een centje bijverdienen. Voor de andere kant van de medaille was weinig oog. Waarschuwingen kwamen er alleen van enkele academici, vakbonden en de andersglobaliseringsbeweging, die in 1999 voor het eerst van zich deed spreken tijdens de 'Battle for Seattle'.

"De macht van het mobiele kapitaal is dusdanig groot geworden dat de verspreiding van het aandeelhouderswaardevirus onstuitbaar is. Het kapitaalresidu dat zijn weg toch nog naar belanghebbendenondernemingen weet te vinden, wordt steeds kleiner. Toegang tot het aandeelhouderskapitaal vergt in toenemende mate publieke omarming van het aandeelhouderswaardemotief. Deze ontwikkeling wordt verder versterkt via processen van imitatie. Overal

worden dezelfde adviesbureaus ingehuurd, die in hun PowerPoint-presentaties adviseren processen te herontwerpen, niet-kernactiviteiten uit te besteden, prestatiebeloningen in te voeren, de organisatie te kantelen, et cetera. Met het aantrekken van gekloonde managers wordt de groep van gelijkgezinden verder vergroot. De ene topmanager is inwisselbaar voor de andere. Kennis van het eigenlijke werk doet niet ter zake: processen zijn processen, en geld is geld."

Van Witteloostuijn beschrijft wat in kiem 3 al indirect aan bod kwam, namelijk dankzij allerlei variabele prestatiebonussen de belangen van de topmanagers parallel gingen lopen met die van de aandeelhouder: "Het gevolg is dat veel ondernemingen gedrag vertonen dat louter in dienst staat van het aandeelhoudersbelang. En die aandeelhouder is in het algemeen geïnteresseerd in kortetermijnrevenue: bedrijf x of y – dat maakt niet uit, als hij maar door slim op korte termijn met aandelen te schuiven een goed langetermijnrendement van zijn portefeuille haalt."

En volgens Van Witteloostuijn zijn helaas ook de institutionele beleggers als banken, pensioenfondsen of verzekeraars steeds minder geïnteresseerd geraakt in de langetermijnrendementen van de aandelenportefeuille: "In het beleggersspel is het aandelenbezit in de individuele onderneming x of y slechts één van de vele speelballen. In deze omstandigheden worden bedrijven ertoe gedwongen de kortetermijnhorizon van de beurs over te nemen. Omdat via het veel geroemde systeem van prestatiebeloningen de kortetermijnbelangen van de aandeelhouder naadloos aansluiten bij die van de topmanager, zijn geoliede 'aandeelhouderswaardcreatiemachines' ontstaan. Die machines doen vooral wat de aandeelhouder en/of beurs vraagt: acties die op korte termijn de rendementen en de koers omhoogstuwten."

Cambridge-econoom Ha-Joon Chang stelt vast dat hoewel de aandeelhouders de eigenlijke eigenaren van een onderneming zijn, zij ook 'de meest mobiele' van alle belanghebbenden zijn en het minst geïnteresseerd in de toekomst van het bedrijf op langere termijn: "Bijgevolg geven aandeelhouders, vooral maar niet uitsluitend de kleinere, de voorkeur aan een ondernemingsstrategie die winst op korte termijn maximaliseert, gewoonlijk ten koste van investeringen voor de langere termijn, en die de dividenden van het bedrijf voor de langere termijn nog verder verzwakt doordat er minder overblijft aan ingehouden winst die voor herinvestering kan worden gebruikt. Bedrijfsvoering te

bate van de aandeelhouders vermindert het groeipotentieel (van het bedrijf) op de lange termijn.”

Eten op gegeten worden

Van Witteloostuijn noemt dit fenomeen de anorexiastrategie: “Aan de ene kant komt de nadruk te liggen op het verhogen van de interne efficiëntie: hoe goedkoper, hoe beter. Omdat vooral via personeelssaneringen kostenposities snel kunnen worden verbeterd, is daarmee de anorexiastrategie geboren. Dergelijke saneringen komen immers direct ten goede van de winstpositie omdat personeel op de balans aan de debetzijde wordt opgevoerd. Omdat het effect van saneringen tijdelijk is, moet met grote regelmaat een nieuwe sa-neerdosis worden toegediend. Geen wonder dat de ene reorganisatie nog niet is verwerkt of de volgende afslanking wordt alweer aangekondigd.”

Maar de anorexiastrategie is direct gekoppeld aan de volgende fase, de boulimiastrategie: “Zonder groei is de weg naar continue aandeelhouderswaarde-creatie afgesloten. Interne groei gaat gepaard met de moeizame en vaak lang-zame uitbreiding van capaciteiten en volumina en is daarmee niet sexy. Met externe groei kan goede sier worden gemaakt. Een leuke acquisitie heeft veel voordelen. Het schiet lekker op. De beurs houdt ervan, althans op korte termijn. Het biedt een aantrekkelijke managementuitdaging. Adviseur en bank pikken een graantje mee. Het zorgt voor aandacht in de pers en op de golfbaan. Deze boulimiastrategie impliceert een hyperactief acquisitiebeleid: snel groter worden kan door andere bedrijven op te kopen. Omdat iedereen het doet, ontstaat een hyperactieve acquisitiemarkt. De ene acquisitiegolf volgt op de andere: het is een kwestie van eten of gegeten worden.”

Als een soort abstracte mammon moet de aandeelhouder, tegenwoordig ‘de financiële markten’ geheten, tevreden worden gehouden met steeds forsere groeicijfers en dividenden. Een koersdaling vindt al snel plaats wanneer de omzet en/of winst iets lager uitvallen. Van Witteloostuijn signaleert nog een keerzijde van de dwangmatige oriëntatie op de korte termijn, zijnde dat er voor langetermijninvesteringen minder geld en tijd beschikbaar is: “Onderzoek, ontwikkeling en scholing zijn het kind van de rekening. De hogere rendementen moeten in kortere tijd worden gehaald. De tijdnood van de aandeelhouder

wordt ook de tijdnood van de onderneming. Het volgende kwartaal is dichtbij.”

Voor investeringen in de drie O's van de kenniseconomie – onderzoek, ontwikkeling en onderwijs – en voor het menselijke kapitaal is minder oog dan voor de beurskoers.

Winst in crisis

Het is sinds 2008 crisis, en dus moeten we allemaal inleveren. Sommigen verliezen zelfs hun job, anderen moeten langer werken. Dat belette het bedrijfsleven niet om mooie winsten te realiseren, ook de in zwaar weer verkerende financiële instellingen. In 2009 maakten de Belgische beursgenoteerde bedrijven alleen al samen 14 miljard euro nettowinst, waarvan ze 3,82 miljard uitkeerden aan hun aandeelhouders als dividend (*De Tijd*, 20 februari 2010). Dexia boekte 1,010 miljard euro nettowinst, ING-België 1 miljard.

In de buitenlandse financiële sector waren er in het jaar na het uitbreken van de crisis mooie cijfers voor Goldman-Sachs (13,8 miljard dollar nettowinst), Barclays Bank (9,39 miljard Britse pond), BNP Paribas (5,83 miljard euro nettowinst), Deutsche bank (5 miljard euro), Axa (3,6 miljard) en Société Générale (slechts 678 miljoen euro). Nestlé boekte een winst van 10,4 miljard euro netto, Rio Tinto van 4,87 miljard en GDF Suez van 4,48 miljard.

Zoals een analyse van de website DeWereldMorgen feilloos beschreef, publiceerden bedrijven in volle crisis miljarden nettowinsten. Daar is uiteraard niets mis mee, maar het is 'veelzeggend' dat in zware crisistijden, waarin Europese en Amerikaanse overheden failliet dreigden te gaan, CEO's en beurs-handelaars jaar in jaar uit gewoon kapitaal bleven vergaren.

Er zit een zeer opmerkelijke systematiek in de belastingdruk die de staat op bedrijven legt. Uit cijfers van de Nationale Bank blijkt immers dat een aantal van de grootste ondernemingen die in België gevestigd zijn amper belastingen betaalt, en sommigen zelfs meer terug krijgen dan ze ooit betaalden. Negatieve belasting dus, ook in volle crisistijd.

Zo betaalden bijvoorbeeld de 754 geanalyseerde bedrijven die meer dan tien miljoen euro winst maakten - samen goed voor in totaal 64 miljard euro bruto winst - in 2009 zo'n 2 miljard belastingen, ofwel een percentage van ruim 3%. Maar in 2004 betaalde deze categorie nog bijna 9% belastingen. De belasting-

druk voor grote bedrijven nam de laatste jaren ook in crisistijd dus stelselmatig af, mede met dank aan liberale cadeautjes als de 'notionele aftrek'. De meeste bedrijven in de top-50 hebben belastingpercentages die ergens tussen zero en 0,1% zweven. Bedrijven die zelfs onder nul duiken zijn vooral - het zal niet verbazen - financiële instellingen als KBC en DEXIA, maar ook Umicore, Delhaize en Arcelormittal.

De grootste bedrijven die meer terugkregen van de belastingen dan ze betaalden, ontvingen zo het afgelopen decennium gezamenlijk bijna 200 miljoen euro. Dat is op de totale balans misschien niet zo veel, maar het is wel fijn zaken doen, voor die sterkste schouders die het minst moeten dragen.

Een andere constante die blijkt uit de cijferreeksen: hoe kleiner de bedrijven hoe meer belasting ze afdragen. En toch heeft men continu de mond vol van het steunen van kmo's, die immers de "ruggengraat van de economie en de samenleving vormen", nietwaar?!

"Maar ondertussen worden regeringen, staten en steden leeggezogen, ze stapelen miljarden schulden op, ze schrappen sociale programma's, en lonen en pensioenen worden ingekrompen. Is het duidelijk in welke richting de geldstroom verloopt? 'Naar de zee' is een oude uitdrukking", aldus een commentator van DeWereldMorgen.

En nog is het niet genoeg. Onder aanvoering van traditionele, commerciële media worden de 'tegenvallende bedrijfsresultaten' afgewogen tegenover 'de verwachtingen van de analisten'. Door dat dag in dag uit te herhalen, scheppen die zogenaamd objectieve analisten de perceptie van doom en catastrofe bij beleggers en publiek. Zo meldde *De Tijd* op 14 mei 2011: "Daarbovenop waren er tegenvallende resultaten van de Franse bank Crédit Agricole woensdag na beurs in Parijs. De bank zag de nettowinst wel verdubbelen in het eerste kwartaal tot 470 miljoen euro, maar daarmee haalde Crédit Agricole de analistenverwachtingen nog niet." En zo zijn er talloze voorbeelden.

Het kan zijn dat hier gewoon het journalistieke adagium 'goed nieuws is géén nieuws' geldt. Maar er spreekt ook een economische visie uit, een visie (Angelsaksisch aandeelhoudersmodel) die amper in vraag wordt gesteld. Nochtans is gebleken dat dit model de ongelijkheid in en tussen samenlevingen verder in de hand werkt. Want wat gebeurt er met al die dividenden die worden uitgekeerd? Kleine beleggers – meestal uit de middenklassen en niet

gezinnen rond de armoedegrens – ontvangen gratis zakgeld, dat meestal direct weer in de economie wordt geïnvesteerd via consumptie of het afbetalen van leningen.

Opmerkelijk is ook dat economische commentatoren in de media de perceptie zo hebben gedraaid dat het vooral overheden zijn die schuld hebben aan de economische crisis. Handig om massale besparingsprogramma's te doen slikken door burgers. "We hebben geen keus, de financiële markten vragen dit", dat soort uitspraken kakelen journalisten en anderen elkaar kritiekloos na.

Hoe dan ook, we lijken vast te zitten in een destructieve catch 22, zo beschrijft DeWereldMorgen: "Zeer grote aandelenpakketten zitten bij personen met grote vermogens, en bij beleggingsfondsen, banken, private equity, dus spelers op de financiële markten. Méér of minder aandelen is voor hen geen bron van méér consumptie – die is verzadigd – maar is één element in hun beleggingsstrategie. (...) Wat is de economische noodzaak om nettowinsten uit de delen? Antwoord: zonder dividenden zullen rijke mensen geen aandelen meer kopen, en dus zal de financiering van de bedrijven opdrogen. Argument op een slecht moment, want aandelen worden nu dagelijks gedumpt, ondanks de dividenden."

En voor het creëren van duurzame werkgelegenheid lijken de beurzen niet meer de zaligmakende piste: "Bedrijven kunnen ook zichzelf financieren, uit hun eigen welvaartscreatie; en door leningen: wat ze toch al massaal doen. De belangrijkste verliezers zouden de beurzen zijn, en de mannelijke traders, die nu het universum denken te beheersen terwijl ze eerder een zelfmoordmachine aan de gang houden, zonder het te weten."

Dat laatste durven we te betwijfelen, want in plaats van onwetendheid op de kapitaalmarkten lijkt cynisme ons een meer correcte aanduiding van de poen scheppende krijtstreepmannen.

DIAGNOSE: EEN WERELDWIJDE, SYSTEMISCHE CRISIS

De oorzaken van de wereldwijde financiële crisis waren divers, de kiemen die hun verwoestend werk deden waren talrijk. Het is dan ook te makkelijk om één groep te overladen met alle zonden van Israël. Het waren niet alleen dé bankiers, dé ratingagentschappen, dé politici die een crisis met de amplitude van de Grote Depressie uit de jaren dertig deden ontstaan. Het was de cocktail van hun soms goedbedoelde, vaak ideologisch gekleurde maatregelen of beslissingen die over het algemeen binnen de geldende regels kleurden. Maar die cocktail dreef het financiële stelsel in 2008 wel net niet naar de implosie.

Plotseling moest de publieke opinie begrippen als 'liquiditeit' en 'solvabiliteit' leren kennen. Solvabiliteit staat, kort gezegd, voor de mate waarin een financiële instelling voldoet aan de kapitaalregels die de Basel-akkoorden haar opleggen. Liquiditeit wijst op de centen in de kluis: het geld dat banken makkelijk kunnen vrijmaken als klanten op korte termijn massaal hun beleggingen bij de bank weghalen.

Het was een gebrek aan liquiditeit dat Fortis fataal werd in 2008, of dat in 2011 een strop rond de nek van Dexia legde. Merkwaardig genoeg was het belang van liquiditeit de regelgevers jaren lang ontschoten: het begrip duikt amper op in de bijbels waarin Basel I en Basel II aan de bankenwereld worden uitgelegd. Liquiditeit was nooit een probleem geweest, en niemand verwachtte dat het er één zou worden. Daarom stonden er eigenlijk nauwelijks limieten op de hefbomen die banken zetten onder de gelden die op korte termijn bij hen belegd werden via spaarrekeningen. (Basel III besteedt er trouwens wel rudimentaire aandacht aan.)

Redden wat te redden valt

Maar de crisis maakte al snel duidelijk dat de regelgevers zich daar danig in vergist hadden. Toen de interbankenmarkt eind 2008 stilviel, wat eind 2011 wéér dreigde te gebeuren, moesten overheden miljarden in hun kwakkelende banken pompen. De Britten moesten 150 miljard dollar aan garanties op ta-

fel leggen voor de hypotheekbank Northern Rock. De Amerikaanse centrale bank moest 29 miljard lenen aan Bear Stearns en 32 miljard aan IndyMac, een bruggenhoofd van Freddie Mac en Fannie Mae. Die kwamen zelf in de problemen, en moesten de overheid hulp vragen om hun hypotheekportefeuille met 5.000 miljard aan activa te ondersteunen. Merrill Lynch moest schuilen onder de paraplu van Bank of America, HBOS bij Lloyds TSB. De Amerikaanse overheid kocht 79,9 procent van het kwakkelende AIG, in een overname die de Amerikaanse belastingbetaler 250 miljard zou kunnen kosten. Washington Mutual kwam onder curatele van de Amerikaanse staat, Bradford & Bingley onder die van de Britse overheid.

In België werd Fortis voor een prikje verpatst aan het Franse BNP Paribas, en de Belgische staat moest de restbank met probleemactiva garanderen. Vervolgens stopte de Belgische overheid samen met de Fransen en de Luxemburgers geld toe aan Dexia. Daarna kwam eerst de federale, en vervolgens de Vlaamse regering tussenbeide bij KBC.

In de VS kocht de overheid in twee etappes voor 52 miljard dollar aandelen van Citigroup, om de bank met haar bijna 2.000 miljard dollar aan geboekte activa overeind te houden in deze woelige tijden. Opvallend gegeven: de 145 banken met een balanstotaal van minstens 100 miljard elk, slokten 90 procent op van de staatssteun die op het hoogtepunt van de crisis door overheden werd gegeven. De Europese Commissie noemde eind september 2011 bij monde van haar voorzitter José Manuel Barroso het indrukwekkende cijfer 4.600 miljard euro: het bedrag dat Europa haar financiële instellingen toestopte om ze voor de ondergang te behoeden.

De financiële crisis sloeg daarna toe met de kracht van een splinterbom. Overall vielen economieën stil – tot in China toe – omdat de markt voor investeringskredieten opdroogde en er zoals eerder beschreven minder geld was voor het opstarten van bedrijvigheid allerhande. Centrale banken openden hun geldkranen, en gaven banken de toelating om bijna tegen een nultarief te lenen. De Europese Centrale Bank had eind 2011 al voor liefst 500 miljard euro langlopende kredieten verschaft aan commerciële banken. Maar het effect was in de weken erna veeleer marginaal, omdat banken het geld liever oppotten of direct weer stalden bij dezelfde Europese Centrale Bank dan het uit te zetten in de markt.

De wereld ging, in het laatste kwartaal van 2008 en het eerste van 2009, al door een donker dal. Toen begonnen overheidsmaatregelen de zieltogende economie weer een beetje nieuw leven in te pompen – vaak dankzij relancemaatregelen die de regeringen hadden genomen. Schrootpremies bijvoorbeeld deden de auto-industrie weer draaien, en soms duurzame investeringen in nutsvoorzieningen wekten de bouwsector uit zijn winterdepressie.

Green New Deal

Toen bleek dat de crisis de banen scheppende economie geheel lam dreigde te leggen, waren er dus wel wat ‘keynesiaanse investeringen’. Maar van de Green New Deal (GND), waarvoor de Europese groenen in 2009 pleitten, kwam weinig in huis. Dat plan omvatte behalve een herschikking van de financiële architectuur onder andere ook forse, pan-Europese investeringen in hernieuwbare energie, energiebesparing en –infrastructuur. Daarnaast wilde het banen creëren in de sector van het hergebruik en de recyclage van grondstoffen.

Omdat de EU zelf over een nogal bescheiden budget beschikt – 141 miljard euro per jaar of iets meer dan 1 procent van het bnp van de EU-27, pleitten de Europese groenen er in volle crisis voor inkomstenbronnen aan te boren om de GND te financieren, zoals een tobintaks, een CO₂-heffing, een vermogensbelasting, een serieuze bestrijding van fiscale fraude en het verleggen van belastingen van werk naar consumptie.

Mainstream media negeerden de plannen grotendeels. In januari 2012, drie jaar later, lanceerde oud-premier Mark Eyskens het idee van een GND in *Knack*...

Veel erger was dat ook de Europese leiders en dominante politieke stromingen het constructieve relanceplan negeerden. Het had de Europese economie kunnen heropstarten – bovendien in een meer duurzame richting – en Europese burgers in volle crisis een politieke toekomstvisie kunnen bieden.

Wel werd op 6 mei 2009 het Europees Economisch Herstelplan goedgekeurd, goed voor 4 miljard euro energie-investeringen. Daarvan ging 2,2 miljard euro naar nieuwe gaspijpleidingen en een miljard naar testinstallaties voor de opvang en opslag van koolstof (CCS). Een schamele 375 miljoen euro werd uitgetrokken voor windenergie op zee en nog wat kleine projecten. Dankzij

een interventie van het Europees Parlement werd een nog beschamender rest-bedrag van 146 miljoen euro gebruikt voor energiebesparing op lokaal niveau. "In de EU werd de Green New Deal dus een grijzemuizendeal", concludeerde John Vandaele van het maandblad *MO** terecht na een analyse van het Europese klimaat- en energiebeleid.

Net door ernstig werk te maken van de Europese 20-20-20-doelstellingen (20 procent minder CO₂, 20 procent duurzame energie en 20 procent energiebesparing tegen 2020) zouden overheden de duurzame en innovatieve economie een enorme boost kunnen geven.

Vandaele vermeldde de recente studie over hernieuwbare bronnen die in opdracht van de Europese Commissie werd uitgevoerd door studiebureau Ecofys, Ernst & Young en het Fraunhofer Instituut over het halen van de doelstellingen: "Resultaat? Er is een tekort van 350 miljard euro, omgerekend 35 miljard euro per jaar."

De Ecofysstudie stelde dat forsere overheidsinvesteringen nodig waren om de doelstellingen te halen. "De voordelen van een proactieve en participerende regering zijn veelvuldig en hebben een significante impact op de toegang tot en de kost van kapitaal", besluit het Ecofysrapport. "Regeringsparticipatie kan belangrijke hoeveelheden kapitaal opleveren –hetzij aandelen, hetzij schuld. Daardoor kan projectfinanciering voor een lagere kost gerealiseerd worden. Overdreven winsten kunnen worden vermeden. Via de regeringsdeelname vloeit een deel van de winst terug naar de schatkist. Door deel te nemen aan projecten verwerft de regering ook een beter inzicht in de uitdagingen en beperkingen. Een publieke entiteit verantwoordelijk voor dat soort participaties kan een waarborg zijn voor een stabiel beleid inzake hernieuwbare energie."

Een deel van het Duitse succesmodel is dan ook dat ongeveer de helft van het Duitse kapitaal zit bij kleinere spaarkassen, die wel leningen verschaffen aan kmo's, die op hun beurt zorgen voor heel wat werkgelegenheid. De overheid moet investeren in innovatieve bedrijven zoals IMEC en onderwijs.

Ook voor Aziaten is dat geen verbazende conclusie, noteerde Vandaele: "De VN rangschikten Zuid-Korea en China het hoogste inzake groene investeringen. Dat heeft er ongetwijfeld mee te maken dat een wezenskenmerk van het Oost-Aziatische ontwikkelingsmodel de controle over de financiële sector is. In China is die controle veel groter dan in Zuid-Korea. In China kan het geld

amper het land uit en moeten de spaarders wel lage rentes aanvaarden. Ook de banken, goedgeleed in staats handen, luisteren als ze van de Chinese staat opdracht krijgen om kredieten te verschaffen in deze of gene richting. Dat is een voordeel als het gaat om de massieve langetermijninvesteringen (vaak met bescheiden rendement) die nodig zijn voor de groene energieomwenteling. De klimaatcrisis was en is een gigantisch marktfalen. Overheden moeten dus hun verantwoordelijkheid nemen en niet hopen dat de markt het probleem voor hen zal oplossen.”

Maar zoals gezegd: de bedragen die de EU reserveerde voor de economische relanceplannen bleven schril afsteken tegenover wat de lidstaten en de EU samen in de financiële sector pompten om faillissementen te voorkomen: een kleine 5 miljard euro (tot en met 2011). Het is weinig flaterend voor een Europese Commissie die beweert een ‘Europa2020’-strategie na te streven.

Eind januari 2012, in volle crisis, maakte de Europese Commissie bekend dat de besparingen in de lidstaten pijn doen en dat in 2011 vanuit de Europese Structuurfondsen voor bijna 33 miljard euro betalingen aan de lidstaten werden gedaan, een stijging met 8 procent tegenover het jaar 2010. De stijging kwam er omdat via het ‘Europees Regionaal Fonds’ en het ‘Europees Sociaal Fonds’ (onderdeel van de Structuurfondsen, waarvan het financieringsprogramma van 2007 tot 2013 loopt) meer programma’s worden gefinancierd en de facturen nu worden ingediend. Het is een belangrijk feit, stelt de Commissie, want dit soort programma’s zorgt voor economische groei, door investeringen in infrastructuur, innovatie van kleine en middelgrote bedrijven en educatie.

Europees commissaris voor Regionaal Beleid Johannes Hahn zei te hopen dat de lidstaten die fondsen verstandig gebruiken om de werkgelegenheid op te schroeven. In Griekenland alleen zou in de hele periode voor een totaalbedrag van 11,5 miljard euro gepompt zijn in ongeveer 180 projecten, die zouden moeten leiden tot de creatie van ongeveer 100.000 banen. Maar tegelijk wees de Commissie erop dat eind 2011 voor alle programma’s slechts gemiddeld een derde van de beschikbare bedragen was uitgegeven, wat betekent dat nog tientallen miljarden beschikbaar zijn om bijvoorbeeld te investeren in de honderdduizenden werkloze jongeren.

Commissievoorzitter José Manuel Barroso zei op 28 september 2011 in zijn State of the Union: “Economisch succes en sociale cohesie hangen in Europa

nauw samen. De grote werkloosheid zorgt op dit moment voor forse problemen en vormt een enorme bedreiging voor de sociale cohesie en economische ontwikkeling in de EU. Europa kan deze moeilijkheden alleen te boven komen als iedereen de kans krijgt om aan de slag te gaan en de samenleving vooruit te helpen.”

Vanaf 2010 leken Europa en de rest van wereld zich even op te richten, alsof de aspirine tegen de kredietkater haar werk had gedaan. Maar toen tuimelden de goden plotseling van de Olympus. In de lente begon een Griekse tragedie, die in een eindeloze reeks bedrijven werd opgevoerd op de diverse podia van het Brusselse theater.

DEEL 2

EN WÉÉR IS HET CRISIS

De grootste historische gebeurtenis van 2011 voor de Europese Unie? Dat is een even eenvoudige als zeer verontrustende vaststelling, aldus Geert Mak, de officieuze biograaf van Europa: het feit dat de Europese leiders niet in staat bleken om de eurocrisis, die naadloos voortvloeide uit de financiële crisis, op een doortastende manier aan te pakken. “Het regime van het compromis, waarop Europa decennialang met vallen en opstaan aan elkaar was gebreid, werkte ditmaal niet meer – sterker nog, het blokkeerde regelmatig iedere oplossing. Als dit najaar (2011) iets ongenadig duidelijk is geworden, dan is het de onbestuurbaarheid van het huidige Europa als supranationale eenheid.”

Angst, inertie, opportunisme, dogmatisch neoliberale en/of cultureel-historische reflexen, nationaal populisme: het zijn stuk voor stuk sentimenten die hebben meegespeeld bij het beantwoorden van de vraag waarom de eurocrisis voor de Europese Unie tegen begin 2012 kon uitgroeien tot een existentiële crisis zonder weerga. Het voortbestaan van de euro als munt en daarmee het hele Europese project stond op de tocht.

De focus richtte zich in 2011 en ook daarna vooral op Griekenland – dat amper 2 tot 3 procent van de Europese economie vertegenwoordigde – terwijl de eurocrisis toch echt vooral een politiek gecreëerde vertrouwenscrisis was. Juist het gebrek aan een eensgezinde Europese aanpak was als zuurstof voor

het smeulende Olympische vuur van het grenzeloze kapitaalverkeer dat razendsnel de wereld rond ging. Bijna elke keer als de Europese leiders na een 'eurotop-van-de-laatste-kans' weer met een halfbakken oplossing kwamen, verwezen de financiële instellingen die daags erna als onvoldoende naar de papierversnipperaars.

Begin 2010 al werd bekend dat het IMF constateerde dat Griekenland zijn staatsschulden – een slordige 360 miljard euro – niet zou kunnen aflossen en dus de facto failliet was. Europa had meteen krachtig kunnen optreden door een groot deel van die schulden kwijt te schelden en een Europees garantieplan op tafel te leggen – desnoods via de Europese Centrale Bank, zoals dat in landen met véél hogere schulden als de VS, Groot-Brittannië en Japan gebeurt – om zo wereldwijde beleggers de verzekering te geven dat de Europese lidstaten Griekenland nooit zouden laten vallen. In de plaats daarvan duurde het tot juli 2011 voor de Europese leiders met een 'geloofwaardig' plan kwamen.

Maar toen was het te laat, want speculatieve beleggers hadden zich al op de Griekse stervende patiënt gestort. Het land kon geen leningen op de kapitaalmarkten meer krijgen, betaalde torenhoge rentes en werd door sterke, rijke lidstaten als Nederland, Duitsland en Finland aangewezen als zondebok. Daar en elders spreken populistische politici en media over 'luie en corrupte Grieken', die we niet moeten 'redden door miljarden in een bodemloze souflaki te storten'.

Wat ze er niet bij vertelden was dat die landen zelf miljarden verdienen aan de Griekse tragedie, omdat ze zelf bijna gratis geld konden lenen en omdat er de afgelopen jaren sprake was van een enorme kapitaalvlucht van honderden miljarden euro richting Europese banken, vastgoedsector en belastingparadijzen.

Het overheersende beeld in westerse landen is begin 2012 bovendien dat in financiële instellingen eindeloos veel miljarden worden gepompt, terwijl overheden vervolgens eindeloos veel miljarden moeten besparen. Helaas klopt dat beeld. Overheden hebben het gevoel dat ze niet anders kunnen. Ze ondergraven door rigoureus te besparen ten koste van de middenklasse langzaam de sokkel waarop ze zelf staan: democratische legitimatie. De opmars van de Tea Party in de VS en die van rechts-populistische partijen in Europa, en de toenemende eurosceptis, zijn daar symptomen van.

Wat was er in godsnaam gebeurd in Europa nadat westerse overheden hun financiële sector met injecties van tientallen miljarden uit het vagevuur hadden gered? Eén zaak is zeker: plotseling werd duidelijk waar de beruchte Europese boterbergen gebleven waren: die bevonden zich op de hoofden van politieke leiders, Europese instellingen en de financiële sector, die donders goed wisten wat er in Griekenland en ook in Ierland, Italië en Spanje aan de hand was.

Great Depression

Na de redden van de banken in 2008 kwam de wereldeconomie met een schok tot stilstand. Het bruto binnenlands product van de wereld verloor in het begin van 2009 een slordige 5 procent. In mensentaal: er werd voor 2.500 miljard dollar minder geproduceerd dan voor de crisis. Alleen in Europa werden tussen 2007 en 2010 zeker 23 miljoen mensen extra werkloos. In de EU hadden tegen 2010 al bijna twee miljoen nieuwe ‘armen’ zich aangesloten bij de 80 miljoen die aan de onderkant van Europese samenlevingen overleefden. Nochtans is een hoofddoelstelling van ‘Europa 2020’ (opvolger van de mislukte Lissabonstrategie) een drastische vermindering van het aantal armen.

Overal op aarde werden plannen gesmeed en uitgevoerd om te vermijden dat de wereld zou afglijden in een angstwekkend *déjà vu*: de Grote Depressie van de jaren dertig. In het Engels klinkt die ‘Great Depression’ door het adjectief ‘great’ wat misleidend. Want het was destijds bittere ellende. Ergens was de episode ook een voorbode van de nieuwe grote oorlog die de wereld aan stukken zou scheuren en zou traumatiseren.

Vreemd genoeg leken overheden vooral te willen vermijden dat hun financiële reuzen omvielen. Eerst kochten de centrale banken van Europa en de VS voor 2.500 miljard activa – de grootste injectie in de kapitaalmarkten uit de geschiedenis. Banken en verzekeringen werden gered met overheidsgeld in Europa, Groot-Brittannië en de VS.

In de VS lanceerde minister van Financiën Henry Paulson een indrukwekkend ‘Troubled Asset Relief Program’ (TARP). Dat zou volgens de kladversie van oktober 2008 voor 700 miljard dollar rommelactiva van banken opkopen, maar het plan werd bijgestuurd toen zelfs dat monsterbedrag onvoldoende

bleek om de schaduwbanken aan te pakken. Dus werd het geld als kapitaal in het eigen vermogen gepompt om de passiva van de banken op te krikken.

Daardoor werden de banken in de VS boekhoudkundig gezien plotseling een stuk solider.

Zowel vanuit Democratische als uit Republikeinse hoek kwam er in het Congres veel kritiek op het plan van ex-Goldman Sachs-topman Henry Paulson om voor omgerekend zo'n 2.300 dollar per inwoner van de VS de sterk in waarde gedaalde kredieteffecten op te kopen. Het Congres stond met het mes op de keel om de plannen goed te keuren, een Congreslid sprak in een documentaire van Michael Moore van een 'staatsgreep' van Wall Street. President Bush maakte de Amerikaanse bevolking via een televisietoespraak warm voor de duurste collectief gefinancierde reddingsoperatie ooit. "Het is dit plan of de complete ondergang van de economie", zei Bush.

Naomi Klein publiceerde in dezelfde week een column waarin ze waarschuwde voor het mechanisme, dat ze eerder uitvoerig beschreef in haar boek *De shockdoctrine*: op een moment dat alle vaste waarden onderuitgehaald worden, lepelt de overheid een grote extra schep paniek in, waarna het publiek de meest onaanvaardbare beleidsmaatregelen toch slikt. Haar scenario werd inderdaad werkelijkheid.

Fed-leningen

Er was niet alleen TARP, de Federal Reserve schreef ook massaal leningen uit om de liquiditeit van de banken (een aantal ervan, waaronder Goldman Sachs, heeft overigens een fors aandelenbelang in de Fed) te ondersteunen. Op het hoogtepunt van de crisis, op 5 december 2008, leende ze op één dag wel 1.200 miljard dollar, allemaal om de vrieskou op de zogenaamde interbankenmarkt (banken lenen aan banken) te temperen, en ervoor te zorgen dat de banken hun elementaire functie zouden blijven vervullen: het toevoegen van smeerolie (in casu: geld) aan het economische systeem.

De banken bleken het nieuwe kapitaal echter helemaal niet in de plaatselijke economie te injecteren, zoals de overheid gehoopt had, maar in lucratiever en dus ook risicovoller ontwikkelings economieën en vreemde munten.

Dat leverde immers veel grotere winsten op dan het saaie bankieren en het verstrekken van leningen aan kleine bedrijven. *The Economist* publiceerde in mei 2009 een vlijmscherp en sarcastisch hoofdartikel genaamd 'Three Trillion Dollars Later', waarin werd vastgesteld dat het fantastische tijden waren voor de banken. Belastingbetalers hadden al voor 3.000 miljard dollar verliezen van banken 'overgenomen', er waren in de speculatieve hoogtijdagen veel buitenkansen voor de gehaaide 'Goldman boys & girls', en ze wisten intussen dat als ze te veel risico namen de overheden hen toch wel zou redden.

De bonusspiraal voor bankiers kondigde zich alweer aan. "Het zou zo langzamerhand duidelijk moeten zijn dat in het bankwezen en financiën de duivelse tweeling excessieve risico's en excessieve beloningen het kapitalisme kan vergiften en de economie kan ruïneren. Maar de prijs van de redding van de financiële sector was dat men een systeem heeft gecreëerd dat kwetsbaarder en gevaarlijker is dan ooit tevoren", aldus het extreem linkse clubblad *The Economist*.

Een onderzoek van het persagentschap Bloomberg onthulde in 2010, pas nadat het via een rechterlijk bevel de vrijgave van de cijfers verkregen hadden, dat verschillende banken er hun jaar mee hadden goedgemaakt. Leningen tegen tarieven die onder de marktprijs bleven, zorgden ervoor dat de banken in de VS zelfs in het oog van de storm nog stevige winsten konden boeken (of in elk geval de verliezen beperken). Via de rechter kon het persagentschap Bloomberg inzage afdwingen in de documenten van de Fed, en op die manier achterhalen wie wat had geleend. Op die manier raamde Bloomberg welke forse winsten de gulheid van de centrale bank de financiële instellingen opleverde (zie tabel: 'De Fed en de banken').

Bedenk bij het lezen van de florissante jaarcijfers ook hoe zwaar de overheidsbesparingen van soms amper 10 of 20 miljard er in hakken in Europese samenlevingen. Het betekent in Nederland bijvoorbeeld dat sociale werkplaatsen, waar mensen met een beperkt vermogen kunnen werken omdat ze op de reguliere arbeidsmarkt geen kans maken, genadeloos worden afgeschaft. Het betekent dat in Griekenland scholen niet meer worden verwarmd en ziekenhuizen geen medicijnen meer kunnen kopen, dat mensen weer aangewezen zijn op gaarkeukens om geen honger te lijden. Enzovoort.

**Winsten die banken maakte dankzij goedkope leningen
van de Amerikaanse Centrale Bank**

(Cijfers in miljoen US dollar)

Citigroup	1800 (1,8 miljard)
Bank of America	1500 (1,5 miljard)
Royal Bank of Scotland	1200 (1,2 miljard)
Wells Fargo	878
Barclays	640
JP Morgan Chase	457
Dexia	349
HBOS	337
Credit Suisse	284
Deutsche Bank	252
Unicredit	220
BNP Paribas	174,4
Société Générale	169
UBS	151
Merrill Lynch	119
Fortis	105
Goldman Sachs	99
Banco Santander	96
Morgan Stanley	76
Rabobank	61
KBC	51
Natixis	46

Bron: Bloomberg

Maar niet alleen de Fed, ook de Europese Centrale Bank (ECB) speelde met brio de rol van *lender of last resort*, oftewel laatste reddingsboei voor financiële instellingen die op de door wantrouwen drooggevallen interbankenmarkt

niet meer aan centen raakten om hun liquiditeitstekorten dicht te rijden. Rond kerstmis 2011 had de ECB voor niet minder dan 500 miljard euro langlopende leningen tegen zeer gunstige tarieven verstrekt aan banken. De landen van de EU pompten intussen, vooral via hun nationale begrotingen, het equivalent van 400 miljard euro in de relance van hun economieën, al gebeurde dat in het begin weinig gecoördineerd en schijnbaar zonder gemeenschappelijk Europees doel.

Er was wel het Europese relanceplan van amper 5 miljard van de Europese Commissie (zie eind deel 1), dat investeerde in de meest uiteenlopende zaken, zoals de opslag van CO₂. Maar van een alomvattend Europees energieplan om de EU minder afhankelijk te maken van dure en vervuilende olie, dat hoog- en laaggeschoolde jobs zou opleveren, was voorts geen sprake. En de Duitse overheid wilde de eigen auto-industrie zuurstof bieden door kopers van nieuwe wagens een vergoeding voor hun oude bolide te geven, de zogenaamde schroot-regeling. En zo waren er nog tal van nationale ‘hapsnap-regelingen’ zonder echte coherentie, of impact van de Europese hefboomfunctie.

Lobbymoerassen

Na de eerste massale brandblusoperaties volgden in de VS de officiële onderzoeken en de regelgeving. De verhoren in het Amerikaanse Congres van CEO's van zakenbanken leverden vooral veel pijnlijk spektakel op en een bevestiging van het amorele karakter van hun handelwijze. De Amerikaanse president Barack Obama lanceerde wel voorstellen om de bankierslonen aan banden te leggen, nieuwe kapitaalvereisten in te stellen, derivaten en hefboomfondsen strenger te reguleren en om de Federal Reserve de armslag te geven om noodlijdende banken zelf te ontmantelen.

De wetgeving werd eind 2009 goedgekeurd in de zogenaamde Dodd-Frank Act, net voor een nieuwe periode werd ingeleid van *quantitative easing* – het aanzetten van de geldpers door de Fed om de Amerikaanse economie weer op de rails te krijgen. Het was een voortvarende aanpak, waar Europa wat van kon leren, maar achteraf bleek dat ook in de VS allerlei concrete uitvoering van de Dodd-Frank Act in wetgevende lobbymoerassen bleef steken. Europa concentreerde zich vooral op de redding van de noodlijdende banken

en eurolanden, en probeerde de lidstaten ervan te overtuigen de tering wat meer naar de nering te zetten – met wisselend succes. Er kwamen stresstests om de financiële stabiliteit van banken te meten, maar die stresstests bleken zelf niet bepaald stressbestendig. Op meerdere momenten bleken enkele van de tientallen Europese banken die gezond uit de test kwamen bij nader inzien toch doodziek (denk aan Dexia).

Vele maatregelen waar in de nasleep van de crisis om geschreeuwd werd om het bankwezen te hervormen, bleven onaangeroerd op de plank liggen. De bankentestamenten die de ontmanteling van een systeembank moesten vergemakkelijken als dat in moeilijkheden kwam, bleven in de sfeer van goede voornemens steken. Europese eensgezindheid bleek al te vaak dode letter. Maar geen nood, want in 2009 trok de Europese economie weer aan, vooral in het spoor van de Duitse locomotief.

Duitsland

Het Duitse model geldt dan ook als hét voorbeeld. Maar bij nadere beschouwing is het misschien wel helemaal niet zo ideaal maar veeleer een essentieel onderdeel van het diepere Europese probleem van macro-economische ongelijkheid.

Elke Europese leider of minister van Economie droomt van de economische prestaties van Duitsland, dat sinds 2002 bijvoorbeeld een exportoverschot ter waarde van ruim honderd miljard euro had, goed 5 procent van het bnp. Na de Tweede Wereldoorlog was Duitsland door een gebrek aan interne koopkracht bijna automatische gefocust geraakt op export. Het bouwde een sterke economie op met een goed werkend sociaal overlegmodel.

Dat model kwam na de hereniging van Oost- en West-Duitsland zwaar onder druk te staan. De overlegstructuren en cao's werden verminderd, lonen stonden onder druk en er moest flexibeler gewerkt worden. Vele bedrijven hielden zich niet langer aan collectieve afspraken, en ook in geprivatiseerde overheidsbedrijven daalden de lonen fors, waardoor mensen die dezelfde baan deden verschillende lonen kregen. Duitsland had geen minimumloon. Er ontstond dan ook een heel leger van miljoenen arme werkenden, die verplicht allerlei baantjes deden voor een uurloon van 4 tot 5 euro.

Duitsland werd binnen de eurozone dus deels een lagelonenland. Aan de andere kant was er veel innovatie en moderne technologie. Die combinatie zorgde ervoor dat de loonkost per productie-eenheid zo fors daalde dat met name de Zuid-Europese landen niet konden concurreren. Ze gingen steeds meer importeren, met leningen van Duitse, Franse en andere banken, en hun productie zakte verder weg. Tegelijk groeide in Duitsland de armoede snel, wat volgens een grondige analyse van John Vandaele in *MO** vooral te maken had met de toegenomen ongelijkheid: "De groei ging vooral naar de topinkomens."

Dat had nogal wat consequenties, want volgens het Duitse Instituut voor Economisch Onderzoek was er in het voorbije decennium duidelijk sprake van "een herverdeling ten voordele van inkomens uit vermogen en de hoogste inkomens".

Dat extra inkomen vormde in feite extra spaargeld, dat voor ruim 60 procent werd uitgevoerd en niet in de Duitse economie geïnvesteerd werd. Dat spaargeld zocht dus zijn weg naar 'gunstige' investeringen. Het zorgde zo mee voor bubbels in de vastgoedsector van Spanje en Ierland, en werd uitgeleend aan landen als Griekenland, waarmee dat land inkopen deed in bijvoorbeeld... Duitsland. Alleen al de Duitse banken hebben voor liefst 137 miljard euro uitstaan in de zuidelijke eurolanden plus Ierland. Duitse en Franse grootbanken kochten respectievelijk voor maar liefst 65 en 83 miljard euro Griekse staatsobligaties, donders goed wetende hoe het er met de staatsfinanciën 'in het land van Zeus' voor stond.

De banken maakten zich daardoor opnieuw extreem kwetsbaar. Maar ach, als het mis zou gaan, werden ze toch weer met belastinggeld gered.

Knoflooklanden

Het leed in de financiële sector bleek intussen nog niet geleden. Het grootste deel van de slechte leningen of 'toxic assets' van de banken was weliswaar opgepeuzeld door de schatkisten en centrale banken van de wereld, en kwam dus terecht op de schouders van de belastingbetaler, vele banken bleven niettemin 'wankel' en moesten regelmatig een shot vers geld toegediend worden. Elke keer stonden overheden klaar met een nieuwe dosis manna, doodsbang dat een grootbank kopje onder zou gaan.

Vervolgens begonnen de financiële markten zich eind 2009 plotseling te roeren over de schulden die overheden in het Westen opgestapeld hadden. Die snel oplopende staatsschulden waren weliswaar in grote mate veroorzaakt door de uitkoopregelingen en reddingsacties van banken en andere instellingen, maar beleggers dumpten massaal de staatsobligaties van zwakkere euro-landen, badinerend ook wel de 'knoflooklanden' genoemd.

Griekenland heeft met 360 miljard euro een staatsschuld uitstaan die ongeveer op dezelfde hoogte staat als die van bijvoorbeeld België en Nederland, maar heeft een veel lagere economische groei (al jaren negatief), een veel groter begrotingstekort en een veel hogere werkloosheid. Italië staat met een slordige 2.000 miljard euro staatsschuld broederlijk naast Duitsland en Frankrijk, maar ook daar geldt dat de andere economische grootheden minder gunstig zijn voor Italië.

Dus overkwam Europa precies wat de banken in 2007 overkomen was: de wereld, of liever de financiële markten, zegden hun vertrouwen op. Of nog preciezer: sommige spelers op de kapitaalmarkten begonnen te speculeren op een faillissement van Griekenland. De eurocrisis was geboren.

Europa betaalt de rekening

Het is op zijn minst een ongelukkige paradox dat de EU vandaag de rekening dreigt te betalen van een systeem waarvan ze weliswaar zwaar heeft geprofiteerd maar dat er in de eerste plaats toch is gekomen onder impuls van de Amerikaanse zakenbanken. Die hebben de omgeving geschapen voor goedkoop krediet, die hebben de mogelijkheden gecreëerd om risico's virtueel weg te gommen via allerlei toxische beleggingsproducten, tot ze met de kracht van een granaatinslag in ieders gezicht ontploften – eerst tijdens de financiële crisis, daarna tijdens de bankencrisis.

En misschien is het een nog grotere paradox dat de markten, de beleggers en de ratingagentschappen, die jaren lang meeliepen aan het handje van de Amerikaanse investeringsbanken bij het negeren van allerhande investeringsrisico's, vandaag de wereld (en Europa in het bijzonder) naar de rand van de afgrond duwen omdat ze plotseling wél hun job beginnen te doen, en het investeringsrisico wél correct proberen in te schatten.

Dat ze hun verwachtingen voor Europese landen voortdurend (neerwaarts) bijstellen, versterkt immers de negatieve spiraal van de staatsschuldcrisis. Landen moeten steeds hogere tarieven betalen voor hun nieuwe leningen op de kapitaalmarkten. Hoe lager de rating, hoe hoger vaak de rente. Er lijkt sprake te zijn van een soort economische oorlogsvoering. Volgens critici spelen politieke overwegingen wel degelijk een rol bij de voorts soms ondoorzichtige analyses van de kredietbeoordelaars.

Dat er een probleem was met de overheidsschuld van een aantal Europese landen was bepaald geen geheim. Dat de reddingsoperaties voor de banken het probleem nog verscherpt hadden, was dat evenmin. Toch is het opmerkelijk dat de EU de rekening dreigt te betalen, en niet de VS of het Verenigd Koninkrijk, waar respectievelijk Wall Street en The City gelegen zijn.

Strikt genomen is de EU er nochtans niet erger aan toe dan de Verenigde Staten of Groot-Brittannië, integendeel. Gemiddeld heeft de eurozone haar begrotingstekorten in de jaren negentig fors teruggedrongen en zijn staatsschuld afgebouwd – de voorbije crisisjaren waren een trendbreuk. De schuldenlasten op de overheden van de EU zijn gemiddeld ook lager dan de lasten die de VS of Groot-Brittannië torsen. In de zeventien landen van de eurozone bedroeg de totale schuld (medio 2011) ruim 8.000 miljard euro, in de VS was dat ruim 10.500 miljard euro.

Bovendien blijken de Europeanen ook privé veel minder zwaar met schulden beladen te zijn – de privé-investeringen in de economie zijn hier veel minder met geleend geld gefinancierd dan in de Angelsaksische wereld. Terwijl de wanbetalingen van Californië, economisch gezien nog altijd een van de belangrijkste staten van de VS, amper een rimpeltje op de financiële vijver van de VS tot gevolg hadden, veroorzaakte een dreigend faillissement van de kleine Griekse economie bijna de val van de eurozone. Toen de VS hun schuldenplafond moesten verhogen (een duidelijk signaal omtrent de overexpansie van de Amerikaanse economie) en als gevolg daarvan hun kredietwaardigheidsscore bijgeknipt zagen, bleef het rustig in de financiële wereld.

Schijsolidariteit

Maar dat de Europese Raad (naar eigen zeggen) zijn bazooka bovenhaalde, maatregel na maatregel uitvaardigde en noodfonds na noodfonds spijste toen lidstaten in moeilijkheden kwamen die amper 3 procent van het Europese bruto binnenlands product vertegenwoordigden, kon de onrust in de markten amper temperen.

De EU had zich namelijk altijd voorgesteld als één markt, maar in werkelijkheid waren er enorme onevenwichten. Het was een EU met lidstaten die solidair zouden bijspringen als één van hen in moeilijkheden kwam, een beetje zoals artikel 5 van het NAVO-handvest: een aanval op een NAVO-lid is een aanval op ons allen.

In werkelijkheid wordt de EU echter geleid door leiders die eerst hun landsbelang verdedigen. Sinds de komst van de euro had de EU altijd volgehouden dat er geen fundamenteel verschil bestaat tussen Griekse staatsschuld en obligaties van de Duitse overheid. De Grieken betaalden weliswaar een risicopremie bovenop de Duitse Bund om hun staatsschuld op de markt 'geplaatst' te krijgen, maar de spread (of het verschil tussen die twee) was minimaal, en eigenlijk té klein.

Europa leefde in de illusie dat via de euro één natie gevormd was die solidair de problemen zou oplossen. Dirk Verhofstadt noemde in het boek *Het menselijk liberalisme* (overigens een schitterend idee) de invoering van "eenheidsmunten zoals de euro en op termijn zelfs van een wereldmunt" de beste manier om speculatie tegen te gaan. Dat was buiten de tomeloze 'ambities' van 's wereld speculantenleger gerekend.

Pumpen en dumpen

De zeer invloedrijke Nederlander Arthur Docters van Leeuwen – hij was onder meer voorzitter van het college van procureurs-generaal, hoofd van de Binnenlandse Veiligheidsdienst en voorzitter van de Autoriteit Financiële Markten, de Nederlandse SEC – zei in september 2011 heel nuchter dat er weliswaar structurele problemen waren met de euro maar dat er geen sprake is van een eurocrisis: "Waar we vooral last van hebben is ongenueanceerde spe-

culatie tegen kleine landen met slechte economieën. Die leidt tot enorme bewegingen in de financiële markten. Als ik nog baas was van de AIVD (nieuwe naam Binnenlandse veiligheidsdienst, red.), zou ik tegen mijn medewerkers zeggen: 'Ga eens gauw kijken wat daar aan de hand is.' (...) Het gaat vaak om manipulaties door personen. Een financiële toezichthouder kan daar geen onderzoek naar doen, dat is inlichtingenwerk. Laatst gebeurde het nog. Nadat een negatief bericht over de Franse bank Société Générale in een Britse tabloid was verschenen, dook meteen de koers omlaag. De vraag is wie dat verkeerde verhaal aan de verslaggever heeft verteld. En het komt veel meer voor, het is zo oud als de weg naar Kralingen. Pumpen en dumpen heet het: je dumpst een bericht en er wordt gespeculeerd. Degene die het verhaal verspreidt, kan er goud mee verdienen. Het lijkt me heel verstandig als daar onderzoek naar wordt gedaan. En het resultaat moet zeker met de Europese toezichthouders worden besproken en afgestemd."

De opmerkingen van Docters zijn niet zonder belang, niet het minst die over "enorme bewegingen in de financiële markten". Want als we intussen iets geleerd zouden moeten hebben, is het dat die markten lijken op een kudde lemmingen. Als er eentje richting afgrond beweegt, dan allemaal. Dat vindt bijvoorbeeld ook Jan Sijbrand, directeur bankentoezicht bij De Nederlandsche Bank. Toen Sijbrand nog bij ABN-Amro werkte, waarschuwde hij tevergeefs voor de risico's van de Amerikaanse rommelhypotheken. Die kon de bank beter niet kopen, zo zei Sijbrand begin februarie 2012: "Ik vertrouwde het niet. Maar als de hele markt beweegt, wordt er op een risicomanager druk uitgeoefend om mee te geven. (...) Het gevaarlijkste is het kuddegedrag. Als iedereen linksaf gaat, is het heel moeilijk rechtsaf te gaan. Bankmanagers maken liever geen fouten, maar als ze fouten maken dan maken ze liever allemaal dezelfde fout."

En toch lieten Europese leiders zich opjagen door dit soort van amoreel gemanipuleer op de financiële markten. De euroleiders werden plotseling eurolijders, en het bezit van de nochtans sterke munt leek plotseling een soort van handicap.

De Europese leiders waren eigenlijk wel genoeg gewaarschuwd: een monetaire unie, zonder een economische en politieke unie, met totaal ongeba-

lanceerde economische verhoudingen tussen lidstaten, kan niet werken. De illusie bleef intact. Dat vele lidstaten zich niet aan de Maastrichtafspraken hielden, werd door de vingers gezien. Niemand wilden de gezellige diners op de jaarlijkse eurotop verpesten door elkaar aan tafel op hun tekortkomingen te wijzen. Ook al waarschuwde eurocommissaris Almunia de Griekse overheid dat hij haar voor het Europees Hof van Justitie zou slepen wegens het niet nakomen van de Maastrichtcriteria en de opgesmukte begrotingscijfers, toch gebeurde er niets. Wat kon Almunia doen? Ook Frankrijk en Duitsland (en vele andere) laptten die afspraken immers aan hun laars. Sinds 2005 werd in talloze rapporten weliswaar gewaarschuwd voor de veel te kleine rentever schillen tussen Duitsland en vooral het perifere Europa, toch bleef de illusie van een solide euro bestaan.

Race to the bottom

Toen namen internationale beleggers Griekenland in het vizier. De aarzel ing van de EU om zelfs een relatief kleine speler als Griekenland van de ondergang te redden, het voortdurende en openlijke gekibbel – al begin 201 – over de omvang en de juiste methodiek van de te nemen maatregelen haalden de Europese illusie van onderlinge solidariteit vakkundig onderuit. De hyena's van de speculatieve beleggingsfondsen roken bloed, en gingen gokken op een Grieks faillissement of zelfs het uiteenspatten van de euro. 'The race to the bottom' was begonnen.

Twee jaar later is de zaak alleen maar verergerd. Nog altijd tonen Europese leiders in de praktijk aan dat het Europese verhaal over de solidaire krachtvel den rond de eenheidsmunt gewoon niet klopte. De crisis sloeg met pijnlijke precisie barsten in het Europese pr-pantser. En van de weeromstuit gingen overal in de EU de dominostenen tegen de vlakke. De ene na de andere.

De val van de Muur

HOE DE NEOLIBERALE EUFORIE EEN EURO MET KATER BAARDE

De val van het IJzeren Gordijn en dus ook van de Berlijnse Muur in 1989 gaf indirect het eerste zetje voor de latere cascade van dominostenen. Toen kwamen krachten in beweging die weliswaar constructief waren, maar tegelijk ook overmoedig. De langzame en gestage uitbreiding van de EEG leidde in de jaren tachtig steeds meer tot discussie over hoe de Europese economische samenwerking en eenwording ook een politiek vervolg moest krijgen. Naarmate de club groter werd, was het immers steeds lastiger om besluiten te nemen. Zoals Geert Mak in zijn laatste essay schrijft, werd dat proces met een 'big bang' verstoord door de val van de Muur: "Opeens kreeg de hereniging van West- en Oost-Europa alle prioriteit. De organisatorische en politiek verdieping van de EU zou later wel komen. Er ontstond een zeker triomfalisme: wij kunnen over onze schaduw heen springen, wij scheppen nieuwe geschiedenis."

Gecombineerd met een 'zeker triomfalisme' over de overwinning van de vrije markt en het liberalisme vormde die Europese euforie het gesterne waaronder de euro werd geboren. De zogenaamde eurocrisis en het vallen van de politieke maskers vandaag zijn in zekere zin het directe gevolg van de Frans-Duitse deal van 1989: François Mitterrand steunde immers de Duitse eenwording in ruil voor de steun van Helmut Kohl voor de invoering van een Europese eenheidsmunt en dus de opgave van de harde D-mark. In 1997 werden wel criteria voor het 'Groeï- en Stabiliteitspact' afgesproken waaraan elke eurolidstaat zich moest houden. Maar er werd niet geregeld wat er zou gebeuren als een lidstaat die afspraken aan haar laars lapte, wat nochtans meer wél dan niet zou gebeuren.

Onder zware politieke druk van Frankrijk werden België en Italië – medeoprichters van de EEG – in 1999 meteen toegelaten tot de euro, hoewel hun staatsschuld het dubbele van het toegestane maximum (60 procent) bedroeg. Regeringen overal in Europa, niet alleen in Athene, experimenteerden driftig met creatief boekhouden om de begrotingen op te smukken. Dat alles zonder enige consequentie.

De EU werd toen zelfs ongemerkt een soort 'Hotel California': "*You can check in any time, but you can never leave.*" Want bij de planning van het verdrag van Maastricht en later de introductie van de euro werd geen optie voorzien om de eurozone, vrijwillig of gedwongen, weer te verlaten. Elk land blijft weliswaar soeverein en kan dat besluiten, maar de Europese verdragen bepalen ook dat een land in dat geval ook uit de Europese Unie moet stappen.

Er is ook geen bepaling die stelt dat een land door de andere landen uit de eurozone gegooid kan worden. Er gaan stemmen op om dat in de toekomst wel mogelijk te maken, als ultieme sanctie als een land zijn huishoudboekje niet op orde brengt. In dat geval is echter een verdragswijziging nodig, en dat is weer een processie van Echternach.

De economen die zich destijds tegen de invoering van de euro op deze wijze verzetten, hebben gelijk gekregen. Zij vonden een eenheidsmunt alleen leefbaar als die het sluitstuk was van een fiscale, economische integratie en van een duidelijke en meer democratische politieke besluitvorming in Europa.

De grote Europese leiders van weleer hadden weliswaar visie, toch hadden ze beter wat vaker geluisterd naar interne kritische stemmen. Politieke ego's en Europese elites hebben daar vaker last van: ze luisteren onvoldoende naar kritiek en gaan het politieke debat niet aan.

Het gevolg is dat de Europese burgers nog weinig geïnteresseerd zijn in de EU en in alsmaar kleinere getale stemmen. De laatste keer, in 2009, was het minder dan de helft. Mak stelt echter terecht dat de burgers zich niet van Europa afkeerden. Het was Europa dat met de rug naar de Europeanen ging staan. Ook dat zou de EU later opbreken. In de grondwet die in 2005 werd afgekeurd door Nederlandse en Franse burgers, stonden bijvoorbeeld afspraken over een geharmoniseerd fiscaal beleid. Precies wat de eurozone nodig had.

Mak wijst er fijntjes op dat in precies dezelfde periode ook de financiële markten zot van glorie werden. Centrale bankiers en de rekenaars bij Eurostat stonden erbij en keken ernaar. En allemaal luisterden we gebiologeerd naar het grimmige sprookje: zolang er maar groei was, kwam alles goed.

De IJslandse vulkaanuitbarsting

HOE EEN WELVAREND LAND IN ENKELE JAREN GERUÏNEERD WERD

IJsland is geen Europese lidstaat, al wil het dat wel worden. De ineenstorting van de nationale grootbanken in 2008 had ook een impact op eurolanden en leidde tot grimmige politieke steekspelletjes. Vele Europese spaarders hadden, gelokt door buitensporige rentes, hun spaargeld geparkeerd bij banken zoals Isave. Toen de IJslandse banken failliet gingen, bleken duizenden inhalige Europese spaarders hun geld kwijt te zijn.

Het verhaal van IJsland is de beste illustratie van de waanzin die de mondiale haute finance in haar greep kreeg. Van arm land klom het in 1995 op tot het elfde rijkste land ter wereld. ‘Dankzij’ goocheltrucs van bankiers die de politiek extreme deregulering en liberalisering hadden aangepraat en daardoor onbeperkt hun gang konden gaan, stond IJsland in 2007 al op de vijfde plaats. Banken hoefden amper reserves aan te leggen en boden goedkoop krediet aan, waardoor ambitieuze beleggers als woeste Vikingen overal bedrijven begonnen op te kopen.

De banken groeiden als digitale paddenstoelen: ze waren goed in internetbankieren en het aantrekken van internationale klanten. IJslandse banken bewezen zagezegd hoe de financiële markten een land omhoog kunnen stuwten. Fridrik Baldursson, beleidseconoom en hoogleraar in IJsland, schreef in 2007 in een rapport voor de kamer van koophandel van het land: “Over het geheel genomen is de internationalisering van de IJslandse financiële sector een opmerkelijk succesverhaal, dat van de markten meer erkenning zou moeten krijgen.” In dat jaar 2007 bedroegen de activa van de banken er nog 1.000 procent van het bnp van het land, dubbel zoveel als in Groot-Brittannië, dat ook een zeer uitgebreide financiële sector heeft.

Een jaar later klapte het piramidespel in elkaar en zat iedereen van de ruim 300.000 inwoners met een zware kater. Een kleine elite van nouveau riches rüineerde een heel land – de economische krimp bedroeg in 2009 8,5 procent – en vele generaties zullen nog schulden afbetalen. Achteraf bleek dat toezichthouders niet op konden tegen de snelle jongens van het grote geld. De grootste

kredietnemers bij IJslandse banken, die daarmee overal bedrijven hadden opgekocht, bleken vaak de grootste aandeelhouders van dezelfde banken te zijn.

DOMINO 3

De Keltische tijger werd een weerloos poesje

HOE EEN EUROPESE SUPERECONOMIE HAAR TANDEN VERLOOR

Met Ierland (en overigens ook Litouwen) ging het in grote lijnen net zo, maar dat land had wél de euro en was lid van onze club. Ierland was dertig jaar geleden een heel arm land, maar tegen de eeuwwisseling leefde nog amper 5 procent van de bevolking onder de armoedegrens. Het land stond op een onvoorstelbare tweede plaats op de lijst van rijkste landen ter wereld. Geert Mak stelde ironisch vast dat voor het eerst in de geschiedenis Ieren uit Amerika naar Ierland migreerden in plaats van andersom.

Ook hier was de economische groeiestrategie vooral gebaseerd op financiële deregulering en goedkoop investeren in een exploderende vastgoedsector. Ook de Ierse economie – die jaren lang werd bewonderd als de ‘Keltische tijger’ – stortte in 2008 samen met Wall Street in. In 2009 kromp de economie er met grofweg 7,5 procent. Jonge Ieren migreren weer massaal naar het buitenland op zoek naar een toekomst.

De laatste tijd gaat het in de Europese crisispolitiek vooral over Griekenland, maar wat zich in Ierland afspeelt is niet bepaald veel beter. Ook daar moest de EU met miljarden noodkredieten bijspringen om te voorkomen dat het land failliet ging. In 2008 bleek de Anglo Irish Bank een gat te hebben van 34 miljard euro. En de tekorten bij andere banken liepen ook in de miljarden. Om een totale implosie van het bankenstelsel te voorkomen garandeerde de Ierse overheid alle tegoeden. Dat leidde tot de nogal verbijsterende vaststelling dat de Ierse staat plotseling met een staatsschuld van 106 miljard euro opgezadeld zat (naast een bnp van 120 miljard euro). Ook in dat land zullen dus nog ettelijke generaties afbetalen.

Maar nog verbijsterender is dat het gros van dat geld niet naar kleine Ierse spaarders ging, maar naar grote buitenlandse banken, veelal Duitse en Franse, allerlei internationale beleggers en zakenbanken zoals Goldman Sachs. Mak citeer de Amerikaanse financiële journalist Michael Lewis, "die in zijn bundel *Boomerang* de Ierse kwestie grondig uitspit. Hij sprak met een handelaar van de bank Merrill Lynch, die van plan was geweest zijn verlies te nemen en Ierse bankobligaties voor de helft van de waarde van de hand te doen. Nog net op tijd hoorde hij, tot zijn stomme verbazing, dat zijn obligaties opeens weer de volle honderd procent waard waren. De Ierse regering garandeerde ze, de Ierse – en uiteindelijk de Europese – belastingbetaler draaide op voor zijn verlies. Hij kon zijn geluk niet op."

Volgens Lewis vergokten met name Duitse banken enorm veel in de Wall Streetachtige casino's: 60 miljard euro via Amerikaanse rommelhypotheken, 21 miljard via de IJslandse internetbanken, 47 miljard via de Ierse banken en hun vastgoedluchtbel, en last but not least... 65 miljard via allerhande Griekse obligaties. Dat laatste was de volgende dominosteen die zou omvallen, waardoor de tempel van de Europese constructie verwaarloosd begon te wankelen.

DOMINO 4

De Griekse tragedie

HOE EEN MINI-ECONOMIE DE HELE UNIE MEESLEURDE

Griekenland was de volgende domino die zou vallen. De twee grote politieke partijen van het kleine euroland bleken als vorm van politiek dienstbetoon jaren lang een uit zijn voegen groeiend overheidsapparaat gesponsord te hebben (hoewel volgens de OESO het aandeel van de publieke sector in de totale arbeidsmarkt slechts 12 procent bedraagt tegenover 22 procent in Frankrijk. Vijf procent van de Grieken werkt voor de staat, tegenover 9 procent in Frankrijk). Grieken zijn niet lui, zoals populistische oprispingen in andere lidstaten beweerden: ze werken volgens Eurostat gemiddeld 40,6 uur

per week. Ook uit OESO-cijfers blijkt dat Grieken goed scoren, met 2.119 uur per jaar beter dan Henk en Ingrid in Nederland (1.378 uur per jaar).

In de jongste twaalf jaar verdubbelde het gemiddelde loon van een Griekse ambtenaar. Het kwam zo ver dat mensen in overheidsdienst een keer of drie het loon van een bediende in de privésector vingen.

Daarnaast was er de kwestie van het endemische slechte bestuur en de corruptie. Op dat vlak heeft heel Europa pakken feta op het hoofd.

Alarmsignalen over slecht bestuur in lidstaten waren er ook na 1999 genoeg. Al jaren vecht ik als vicevoorzitter van de commissie Budgetcontrole van het Europees Parlement samen met collegae voor het promoten van goed bestuur en een degelijke besteding van belastinggeld. Zo stelde de Europese Rekenkamer in 2004 vast dat de controle op de uitbetaling van landbouwsubsidies voor Griekse boeren zo lek als een zeef was. De gegevens over landbouwpercelen in het computersysteem waren niet beveiligd en konden op elk moment vóór de betaling door de belanghebbenden worden gewijzigd, wat ook gebeurde, zonder enig spoor achter te laten. In 2003 werden vijf maanden na sluitingstijd voor de aanvraag nog voor 22.000 percelen wijzigingen ingevoerd, naar schatting ten belope van 10 miljoen euro. Inspecties zijn er amper, en ze zijn van slechte kwaliteit. Pas na zes jaar politieke strijd in het Europees Parlement kon worden vastgesteld dat het probleem goddeels was opgelost. De Europese landbouwministers waren vooral bezig met hun eigen belangen in plaats van met de gedeelde belangen.

Want goed bestuur is een weinig sexy onderwerp, en de Europese leiders delen die opvatting. Toch is 'good governance' cruciaal voor het behoud van een basaal niveau van vertrouwen van burgers in overheden en collectieve voorzieningen. Voor het wederzijds naleven van het sociaal contract. Dat zien we nu. Maar wat is de oplossing van de liberale leiders in Europa? Roepen om minder overheid. Als een stel hyena's storten liberale excellenties zich op amechtige, op hun rug liggende overheidsbesturen in zwakke eurolanden. Natuurlijk zijn er wantoestanden, en bestaan er luie ambtenaren, maar daar nu je politieke ideologie op baseren is perfide.

Verslaafd aan krediet

Want ook al moeten ze nu afschrijvingen doen, de financiële instellingen in Europa – ze vertegenwoordigen samen tweemaal het bnp van de hele EU – hebben goed zaken gedaan met de zuidelijke eurolanden, en ze hebben de schilzenspiraal aangewakkerd. De bankensector leende bijna 2.000 miljard euro aan de zwakke zuidelijke eurolanden, hoewel hij heel goed wist dat het scheef zat in Griekenland. Zolang de economie dankzij toerisme en de scheepvaart groeide, stopte men gewoon de kop in het zand.

Ook het Franse en Duitse bedrijfsleven bakte zoete broodjes dankzij de Grieken. Bijvoorbeeld via de wapenindustrie. Tussen 1998 en 2008 spendeerde Griekenland bijna 100 miljard euro aan wapens, veelal in Merkozyland (bijna een derde van de totale nationale schuld). Zelfs in crisisjaar 2009 spendeerde het land 3,2 procent van het bnp aan oorlogstuig, het meeste van de hele EU.

En ja, vele Griekse bestuurders waren en zijn corrupt, maar wie spreekt over de Duitse trots Siemens, die Griekse ambtenaren omkocht? Net zoals voor corrupte Afrikaanse leiders geldt: *'It takes two to tango.'* Door het wanbeheer zat Griekenland met een verborgen, snel wassend begrotingstekort, dat pas in 2009 openlijk werd toegegeven (toen werd het van 3 naar dik 12 procent bijgesteld).

Bovendien bleek dat de Grieken dankzij een aardigheidje van de Amerikaanse zakenbank Goldman Sachs hun begroting hadden opgesmukt met een CDS-constructie, zodat het land zich onder valse voorwendselen kon binnenwormen in de Europese Monetaire Unie. Op die manier nam Goldman 'tijdelijk' 2,8 miljard euro staatsschuld over, zodat Griekenland die uit de begroting kon houden. Griekenland moest Goldman voor die vriendendienst natuurlijk grof geld betalen, jaren lang tegen een lage rente maar op een gegeven moment tegen een veel hogere rente, net zoals gebeurde met de rommelhypotheek in de VS.

Als Griekenland snel uit de deal had willen stappen, berekende Nick Dunbar van financiële nieuwsbron Bloomberg, dan had dat de Griekse overheid zeker 600 miljoen dollar gekost. Het dubbele van het bedrag dat de Griekse overheid in februari aan besparingen moest doorvoeren om in maart 2012 opnieuw een reddingskrediet van 130 miljard te krijgen. De Griekse staat was een gevan-

gene geworden en raakte verslaafd aan heroïne in de vorm van goedkoop geld. Zakenbanken als Goldman Sachs waren de dealers.

Bovendien wees journalist Ingeborg Breugel er fijntjes op dat Griekenland ook meebetaalde aan de redding van Europese banken in 2008. Griekse banken maakten geen gebruik van die Europese noodkredieten, omdat ze amper hadden gehandeld in de exotische Amerikaanse beleggingsproducten. Ze waren meer solide, hoewel ze natuurlijk wel Griekse staatsobligaties bezaten.

Hulppakketten

Toen de economische crisis de scheepvaart en het toerisme deed instorten, kwam Griekenland echt in acute problemen. Eurocommissaris Almunia wees in het voorjaar 2009 wel op de donkere wolken die boven Athene hingen, maar er kwamen verkiezingen aan en niemand ondernam actie. De toenmalige rechtse premier Karamanlis, een aanhanger van de neoliberale orthodoxie, stond bovendien op winst, en dus grepen 'gedisciplineerde landen' zoals Duitsland en Nederland liever nog niet in. Pas in het najaar gaf premier Papandreou in Brussel openlijk toe dat er jaren lang geknoeid was met de boekhouding van zijn land.

Toen de dramatische toestand van Griekenland in 2009 duidelijk werd, was het vertrouwen geschonden, en vroeg of laten zouden de Grieken heel Europa met zich meesleuren, zo speculeerden de markten. Het stramien was niet fundamenteel anders dan een jaar eerder, toen de financiële crisis woedde: speculanten op de financiële markten richtten hun pijlen op de zwakste landen, en speculeerden op het besmettingsgevaar dat die zouden kunnen creëren voor de andere.

Griekenland werd het eerste doelwit. Europa greep in: het beperkte de Griekse uitgaven en dwong het landje tot een indrukwekkende besparingsoperatie. In mei 2010 kwam de EU over de brug: er kwam een hulppakket van 110 miljard euro van de EU en het Internationaal Muntfonds (IMF) dat de Grieken tot 2012 moest behoeden voor de wispelturigheid van de financiële markten. Intussen ging in Griekenland noodgedwongen fors het mes in de voorzieningen: begrotingstekorten werden teruggeschroefd, sociale maatregelen geschrapt in indrukwekkende besparingsoperaties en zelfs de verkoop van enkele

le kroonjuwelen (de haven van Piraeus, bijvoorbeeld) kwam op de agenda. De ingrepen deden het protest in Griekenland hoog oplopen. Het Syntagmaplein, in het hart van Athene, was weken lang het knooppunt van betogingen en (vaak ontaardend) protest. Tienduizenden mensen kwamen op straat om hun afkeuring van de besparingsplannen te laten blijken, elke keer opnieuw. En bij elk besparingsplan (er kwamen er in totaal drie, elk plan drong de uitgaven met tientallen miljarden terug) begon het protest overnieuw.

Nauwelijks enkele maanden nadat Griekenland de wacht was aangezegd, moest ook Ierland bij Europa aankloppen voor noodhulp. Ierse banken hadden te gul geleend aan projectontwikkelaars in vastgoed, en voedden zo mee een gigantische vastgoedbubbel. Toen die barstte, was de overheid de overspannen banken te hulp geschoten. Dezelfde overheid moest in november 2010 bedelen bij de EU voor een overbruggingskrediet van 85 miljard euro, om het land uit de wurggreep van de financiële markten te houden.

In mei 2011 volgde Portugal, dat 78 miljard euro noodhulp van de EU en het IMF nodig had. En in de zomer van 2011 werd een nieuw noodpakket voor de Grieken in elkaar geknutseld – goed voor een slordige 150 miljard euro.

Banken en institutionele investeerders namen prompt de belangrijkste lidstaten van de EU onder vuur. Zonder genade. Daardoor verschoof de aandacht van de wereld verder van de banken naar de overheden van de kleine eurolanden. Toen die onder curatele gingen, en dus van de ondergang gered waren, namen de markten de grotere economieën van de eurozone in het vizier: Italië, Spanje, Frankrijk zelfs. Spanje had zijn eigen vastgoedbubbel, die massaal gefinancierd was door de cajas (lokale banken). Die banken dreigden de rekening gepresenteerd te krijgen, en de staat op kosten te jagen.

De speculatie tegen de vierde economie van de eurozone leek imminent, hoewel ze nooit écht begon (wellicht omdat de Spanjaarden inzake verhouding staatsschuld/bbp bij de betere leerlingen van de Europese klas horen). Maar de rentetarieven op Spaanse en Italiaanse staatsschuld swingden in 2010 en 2011 wel de pan uit – tot een niveau dat ze de begrotingen van die lidstaten in acuut gevaar dreigden te brengen. De risicopremies op overheidsobligaties gingen zo fors de hoogte in dat de lidstaten amper nog de rente op hun staatsschuld betaald kregen. Laat staan dat ze die zouden kunnen afbouwen, zoals hen bij de toetreding tot de EU was opgelegd.

De manke controle

HOE GENEGERDE WAARSCHUWINGEN DE HELE EU BESMETTEN

De EU werd de pispaal van de speculanten. En de negatieve berichten bleven komen. Binnen de kortste keren regende het onthullingen over alarmbellen die Europa genegeerd had, of waarschuwingen die het niet had opgevolgd. En de markten redeneerden: als Europa de problemen van Griekenland niet gezien heeft, dan zal het nog wel andere dingen gemist hebben.

De analisten dachten aan Frankrijk, met zijn hoge overheidsuitgaven en zijn wankelende banken. Ze zagen de enorme pensioenverplichtingen van de Franse staat, die de al gespannen begrotingen nog dieper in de problemen konden duwen. Ze herinnerden zich ook het slechte rapport van de Fransen op het vlak van begrotingsdiscipline: zelfs in 2004 en 2005, toen er nog geen sprake was van een diepe crisis, laptten de Fransen feestelijk de normen van het Groei- en Stabiliteitspact aan hun laars, dat hen gebood het begrotingstekort onder 3 procent te houden. Europa mopperde even, maar liet toen begaan. Daar dreigde het nu de prijs voor te betalen.

Zeker omdat de toestand van Italië nog erger leek dan die van Frankrijk. Net als de Grieken hadden ook de Italianen zich bediend van creatief boekhouden toen ze zich in 1999 moesten kwalificeren voor de keurgroep van de euro. Op advies van de Amerikaanse zakenbanken – Goldman Sachs en andere – hadden ze sinds 1995 met derivaten verhuld hoe diep ze in de schulden zaten. Té diep, namelijk, om in aanmerking te komen voor een plaatsje in de eurozone.

In 2001 werd Italië in een rapport aan de Europese Commissie ontmaskerd als 'het Enron van de EU'. Enron was de Amerikaanse energiegigant die dat jaar ten onder ging aan een frauduleus faillissement, nadat een overdosis derivaten en special purpose vehicles de boekhouding van het bedrijf tot ongekende en vooral oncontroleerbare omvang opgeblazen had.

Het wapen van Italië waren schuldenswaps die opgezet werden buiten het zicht van de financiële markten en de controlerende overheden. In ruil voor een forse rente (die nog tot 2019 loopt) nam Goldman Sachs voor miljarden

dollars schuld tijdelijk uit de boeken van de Italianen. Dat mocht immers van Eurostat, zo verdedigde Goldman Sachs zich later. En zo kleurden ze binnen de lijntjes die de EU hen oplegde, en konden ze zich jaren lang laven aan het manna van de eenheidsmunt.

Tot de bubbel barstte, en de markten op basis van de voorbeelden van Griekenland en Italië het vertrouwen in de hele eurozone opzegden.

Maar net zoals de EU de bedrieglijke boekhoudpraktijken van de Grieken gemist had, gaf ze ook geen aandacht aan de potentiële problemen die zich in Italië zouden kunnen stellen. Kennelijk was Europa er gerust op: tot 2002 moesten EU-overheden zelfs niet rapporteren dat ze financiële derivaten gebruikten om hun begrotingen bij te kleuren. En toen vanaf 2002 verordonneerd werd dat ze het wel moesten melden, werd nauwelijks gecontroleerd wát die financiële afgeleiden precies met de begrotingscijfers deden.

Toen in 2010 de perceptie keerde over wat nu eigenlijk een risicovolle belegging was (en wat niet) zorgde de twijfel over de EU dat Europa de grootste vlag ving. Bankiers, toezichthouders en ratingagentschappen die altijd blind waren geweest voor de risico's (en die de risico's zelfs met alle mogelijke middelen aan het zicht hadden onttrokken) begonnen plotseling wel hun werk te doen. Ook dat is een paradox van de crisis. Het feit dat de markten plotseling wel risico begonnen te meten, nadat hun struisvogelpolitiek de problemen mee had doen ontsporen, kwam als een boemerang terug in het gezicht van Europa. En Europa liet veel te gewillig begaan.

DOMINO 6

Het Europese gekibbel

HOE NATIONALE GEDACHTEN EEN OPLOSSING TEGENWERKTEN

Het was niet dat Europa géén maatregelen nam om de crisis te bezweren. De EU had pijlsnel reddingsplannen opgesteld voor Portugal (78 miljard euro steun) en Ierland (85 miljard euro steun), en in de nasleep van de Griekse crisis

had het preventief een crisisvangnet van 750 miljard euro in elkaar gedraaid, de zogenaamde European Financial Stability Facility (EFSF). Maar de krakemikkige communicatie waarmee het de maatregelen naar buiten bracht, deed investeerders steigeren, waardoor de rentetarieven voor met name zuidelijke eurolanden pijlsnel stegen en het failliet in zicht kwam.

In mei 2011 moesten de EU-ministers, de Europese Commissie en IMF-topman Dominique Strauss-Kahn bijvoorbeeld een noodvergadering houden voor een follow-up over Griekenland, toen bleek dat de leiders van het land afspraken gekoppeld aan Europese noodhulp van 110 miljard euro van een jaar eerder niet waren nagekomen. Maar helaas voor Griekenland werd Strauss-Kahn in New York gearresteerd. Dat leidde tot extra verwarring en achterdocht op de markten, bovenop het wantrouwen dat was gecreëerd toen enkele euroministers eerder die maand een geheime maar uitgelekte spoedvergadering over Griekenland belegden. Er bleek forse onenigheid te bestaan over de vraag of de Griekse schuld geherstructureerd moest worden of niet. Het zijn slechts enkele voorbeelden uit een heel lange reeks. Europese leiders deden er twee jaar over om enige overeenstemming te bereiken over hoe de Griekse tragedie aan te pakken.

Het verschil zat in de daadkracht en heldere communicatie die de VS en de EU hanteerden. Gezien het uiterst nerveuze karakter van de financiële markten zijn die belangrijk om verdere schade te beperken. Toen de financiële crisis woedde en de Amerikanen hun banken ten onder zagen gaan, ramde minister van Financiën Paulson het parlement een reddingsplan van 700 miljard dollar door de strot. Zonder zelfs maar te knippen met de ogen.

Europa richtte wel een noodfonds op, maar dat ging met horten en stoten, en met veel oppositie en gekissebis geïnspireerd door nationale belangen van sommige lidstaten. En als Herman Van Rompuy of José Manuel Barroso na een van de veertien Europese raden op een nachtelijke persconferentie de afspraken kwam toelichten, dan bleek het bijna altijd te gaan om nauwelijks uit te leggen en bijgevolg onwerkbare compromissen. Toen de vertegenwoordigers van de lidstaten de compromissen aan hun eigen achterban uitlegden, kregen ze bovendien een heel andere bijklank en betekenis, waardoor de plannen bijgeknipt werden nog voor ze goed en wel waren gelanceerd.

Andere wel efficiënte voorstellen werden gekelderd omdat politieke leiders

ze niet verzoend kregen met hun nationale belangen. Zo stuitte het idee van euro-obligaties op een Duits veto. Nederlanders, Britten en zelfs Finnen protesteerden tegen een uitbreiding van de armslag van het Europese noodfonds. En de halve Unie steigerde, grote jongens Frankrijk en Duitsland op kop, toen de Europese Commissie voorstellen lanceerde om de begrotingsdiscipline van de lidstaten van dichterbij op te volgen.

Een groot probleem is ook dat geen enkele eurotop echt met fundamentele oplossingen kwam die iets zouden doen aan de economische onevenwichten in de eurozone, en werk zouden maken van de harmonisering van de fiscaliteit, de aanpak van de belastingconcurrentie, de verscherping van de financiële regelgeving, een intensieve bestrijding van financiële fraude, enzovoort. De weeffouten blijven dus in de euro zitten. Het enige waarop overheden bijna panisch letten, was de uitvoering van een urgente besparingsdiscipline, in tijden van economische stagnatie volgens vele economen nochtans een recept voor recessie. Of zoals econoom Joseph Stiglitz schreef, is het zoals geneeskunde van voor de twintigste eeuw: de zieke patiënt aderlaten, waarmee je hem niet beter maakt maar eigenlijk juist verzwakt.

Het resultaat van al dat gekibbel was dat de financiers van de EU hun vertrouwen in de Unie leken op te geven. De mayonaise pakte niet meer, en her en der werd zelfs over het uiteenspatten van de Europese Unie gespeculeerd. Dat deed de aandacht van de speculanten langzaam maar zeker verschuiven naar de grotere lidstaten van de Unie. En dan werd 750 miljard euro – tegenover een totale eurozoneschuld van ruim 8.000 euro – plotseling een pleister op een houten been. Met dat bedrag, redeneerden de spelers op financiële markten, kon de EU niet eens de problemen van de kleine landen van Europa oplossen. Laat staan dat het een dreigend faillissement van Spanje, Italië of Frankrijk zou kunnen opvangen – drie andere met schulden beladen leden van de eurozone. En toen kwamen ook nog eens de grootste Europese banken opnieuw in moeilijkheden.

Banken op speed

HOE DE VLUCHTHEUVEL VAN DE EUROPESE BANKEN
PLOTS EEN RISICOZONE WERD

Tot de Europese schulden crisis losbarstte, en de markten eerst Griekenland en vervolgens de rest van de eurozone onder vuur namen, was de staatsschuld van Europese lidstaten namelijk altijd als een veilige haven beschouwd. Banken hielden massaal Europese staatsschuld aan, in de vorm van obligaties, vooral van de perifere economieën die een iets hogere 'coupon' genereerden. Volgens Thomson Reuters, een leverancier van financiële gegevens, inden financiële instellingen tussen 2005 en 2011 voor 1,1 miljard dollar commissies op de verkoop van Europees staatspapier. In 2009 sloegen banken twee keer zoveel staatspapier in als in 2007. Sterker nog: in het derde kwartaal van 2009 – de periode waarin de wereld Europese staatsobligaties voor het eerst echt als een probleem begon te zien, zie Ierland en Griekenland – kochten de banken een kwart meer staatspapier van de probleemlanden in dan twee jaar eerder. Dat was toe te schrijven aan de roekeloosheid van bankiers, maar net zo goed aan de aansporingen die regelgevers en toezichhouders tot op het einde aan de financiële sector waren blijven geven. In 1999, bij de bouw van de monetaire unie, gaven de toezichhouders de financiële instellingen de toestemming om de staatsschuld van alle landen van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO), een rijkelandenclub, als risicovrij in de boeken te houden. Dat betekende dat de banken er op geen enkele manier eigen vermogen voor moesten reserveren. Dat veranderde een beetje bij de lancering van Basel II, in 2006, toen de regelgevers banken verplichtten om een beetje kapitaal te reserveren voor staatsschuld die de eigen risicomodellen (van de bank dus) als potentieel problematisch beschouwden. Maar zelfs dat weinig strengere regime werd nooit afgedwongen bij Europese banken. Toen de bankencrisis vanaf 2007 losbarstte, wilden regeringen de blootstelling van hun banken aan de meest volatiele sectoren het liefst zoveel mogelijk milderen. Toezichhouders spoorden de financiële instellingen daarom aan –

in bepaalde gevallen droegen ze het hen zelfs op – om hun meest risicovolle beleggingen af te dekken met solider investeringen. Lees: met de aankoop van staatspapier. De database van de Bank voor Internationale Betalingen (BIS) in Basel toont aan hoe banken na de crisis steeds overtuigender Grieks, Iers, Portugees, Italiaans en Spaans staatspapier begonnen in te slaan.

Om die reden heeft de crisis van de overheidsschulden Europa in een cascade van kleine en grote reddingsoperaties gestort die moesten vermijden dat lidstaten richting bankroet schoven. Er kwamen stevige afschrijvingen (met 50 procent verlies) op Griekenland, na een akkoord met het International Institute of Finance (IIF), een bankenlobby. En de overheden, die weer werden aangesproken om het kapitaal van de banken aan te vullen, kwamen nog wat dieper in de verwoestende schuldenspiraal terecht. Onder meer via de Europese Centrale Bank (ECB).

Maar het leed is nog niet geleden. Volgens de recentste stresstest van de European Banking Authority (EBA), de Europese toezichthouder op de banken, moeten de 71 Europese banken de komende maanden liefst 114,7 miljard euro extra kapitaal aantrekken om aan de verstrengde kapitaalvereisten van Basel III te kunnen voldoen – beduidend méér dus dan uit de test van juli 2011 gebleken was.

Het verschil zit bij de Europese schulden crisis. Bij de vorige test werden de staatsobligaties die de banken in portefeuille hadden, meegerekend volgens nominale waarde. Nu werd als uitgangspunt het bedrag genomen dat de obligaties op dat moment op de markt waard zouden zijn. De impact van de euro crisis en de Griekse problemen zitten daardoor in de laatste stresstest verrekend. Dat breekt vooral Griekenland en Spanje zuur op. De Griekse banken en de Spaanse cajas moeten daarvan de helft vinden, maar ook Duitse (13 miljard tekort) en Italiaanse banken (15 miljard) worstelen volgens de test met een gebrek aan kapitaal. In België slaagden KBC en ING voor de test, maar de holding die ooit boven de beursgenoteerde maar intussen genationaliseerde Dexia Bank stond kwam 4,1 miljard te kort. Dat geld wil het ophalen, zo liet het weten, door dochters als de Banque Internationale à Luxembourg (de vermogensbank BIL) en de rendabele Turkse Denizbank te verkopen.

Als dat niet lukt, dan dreigen overheden weer met garanties over de brug te moeten komen voor nog maar eens een noodlijdende Europese bank. Als

de genationaliseerde Dexia Holding straks nog veel dieper in de problemen wegzakt, dan zou ook België meegesleurd kunnen worden in een volkomen onbeheersbare schuldenspiraal (met hogere staatsschuld, die zwakkere banken creëert, die weer overheidshulp nodig hebben, wat op zijn beurt... Enzovoort, en zo verder).

DOMINO 8

De hefboom van de centrale bankier

HOE EEN OPGEREKTE ECB-BALANS

DE BEGROTINGEN NOG VERDER KAN DOEN ONTSPOREN

De ECB speelde een opmerkelijke rol door Europese banken een vrijwel onbeperkte toegang tot goedkoop krediet te geven. Als banken met dat geld weer aan het speculeren slaan, kan dat tot nieuwe gigantische problemen leiden.

Daarnaast kocht de ECB veel schuldpapier op van Eurolanden, hetgeen begrotingen mogelijk verder kan doen ontsporen. Onmogelijk is dat bepaald niet, want de Europese Centrale Bank (ECB), die het liquiditeitsprobleem van banken tot nu toe indijkte, kan haar regels niet blijven versoepelen. Anders dan vroeger aanvaardt de ECB vandaag schuldpapier van EU-landen die onder druk staan op de financiële markten als onderpand. Ongeacht de kredietwaardigheidsscore van de staatsschuld of het land in kwestie.

Volgens criticasters leende de ECB de voorbije maanden zo gul dat ze zelf insolvel dreigde te worden. Eind 2011 was de ECB voor meer dan 700 miljard euro blootgesteld aan de Portugese, Ierse, Italiaanse, Griekse en Spaanse overheidsschuld. Dat is 50 procent méér dan zes maanden eerder. Niet alleen sloeg de ECB zelf staatspapier van lidstaten in moeilijkheden in, ze bewandelde bovendien met overtuiging het pad van de *quantitative easing* (QE). QE houdt in dat de centrale bank massaal geld laat bijdrukken en in de markten pompt, wars van elke inflatiedreiging (die met een lage economische groei overigens wel zou meevallen).

In haar pogingen om te vermijden dat de interbankenmarkt twee jaar na Lehman Brothers weer zou bevriezen, stelde de Europese Centrale Bank massaal krediet ter beschikking van banken op zoek naar liquiditeit (geld dat onmiddellijk beschikbaar is). Het verlaagde daarbij zijn strenge normen; banken konden langetermijnleningen krijgen bij de ECB, met een portefeuille leningen of ABS'en met lagere ratings als onderpand. ABS'en zijn gestructureerde financiële producten gebaseerd op, bijvoorbeeld, een portefeuille geëffectiseerde leningen. Volgens de Association of Financial Markets in Europe (AFME), een industrielobby, heeft de ECB daardoor voor een slordige 500 miljard euro ABS'en in haar kluizen steken.

Tussendoor begonnen ook de banken van het Europese centrale bankensysteem zelf nog eens staatsschuld op te kopen. En op 21 december 2011, tussen Sinterklaas en Kerstmis, pompte de ECB nog maar eens zelf een recordbedrag in de economie: ze schoot 523 banken 489 miljard euro voor in de vorm van een lening op drie jaar. De rente op die ongewoon lange lening bedraagt 1 procent. Een default op die schuld kan ook de ECB aan het wankelen brengen, en finaal opnieuw de rekening naar de belastingbetaler doorschuiven (zie tabel: wie betaalt de rekening?)

Wie betaalt de rekening?

Aandeel van de lidstaten in het kapitaal van de Europese Centrale Bank

België	3,47%	Luxemburg	0,25%
Cyprus	0,2%	Malta	0,09%
Duitsland	27,06%	Nederland	5,7%
Estland	0,26%	Oostenrijk	2,78%
Finland	1,79%	Portugal	2,5%
Frankrijk	20,32%	Slowakije	0,99%
Griekenland	2,81%	Slovenië	0,47%
Ierland	1,59%	Spanje	11,87%
Italië	17,86%		

Bron: ECB

Maar het zette allemaal weinig zoden aan de dijk: de interbankenmarkt ligt vandaag weer op apegapen. Eind december 2011 maakte de ECB bekend dat er bijna 500 miljard euro bij haar geparkeerd staat. Dat is het hoogste bedrag ooit sinds de introductie van de euro, in 1999. Die evolutie wijst op sterk wantrouwen op de interbankenmarkt.

Private banken krijgen in feite heel goedkoop krediet van de ECB. Ze krijgen forse langlopende leningen tegen lage rentes en parkeren dat geld vaak weer direct bij dezelfde ECB (tegen een kleinere vergoeding van een kwart procent), omdat ze dat veiliger vinden dan het tegen een hogere rente aan hun concurrenten uit te lenen. De ECB fungeert als tussenpersoon en sluipt het geld door naar financiële instellingen die het nodig hebben (en dat schijnen er steeds meer te zijn). Maar de ECB draait wel op voor de risico's als het fout zou lopen.

Sixpack

De jongste weken en maanden werkte de EU hard om de perceptie bij te sturen en de lont uit het kruitvat te treffen. Er worden maatregelen genomen die de eensgezindheid moeten bevorderen, het vangnet moeten vergroten en de politieke eenheid moeten versterken. De slagkracht van het tijdelijke EFSF-noodfonds werd bijvoorbeeld opgetrokken naar 1.000 miljard, en er kwam een nieuw, permanent noodfonds dat vanaf 2013 operationeel moet zijn – het European Stability Mechanism (ESM), waarvan de democratische legitimering overigens hoogst discutabel is.

Ook de kapitaalvereisten voor de Europese banken werden strenger.

Maar het belangrijkste, meest toekomstgerichte akkoord is allicht dat over het sixpack, een lijst van maatregelen die de Europese economieën op dezelfde lijn moesten krijgen inzake begrotingspolitiek, staatsschuld en competitiviteit.

Duitsland, Frankrijk en een paar kleinere EU-landen (waaronder België) pleitten met succes voor afdwingbare begrotingsregels, inclusief boetes voor wie ze niet zou volgen. Commissie en Parlement keurden na moeilijke debatten het zogenaamde sixpack goed, een reeks begrotingsregels waaraan alle landen van de eurozone moeten voldoen. De groene fractie in het EP keurde maar de helft van de sixpack mee goed, omdat het hele pakket niet gebalanceerd is

en te weinig doet aan het wegwerken van economische tegenstellingen tussen eurolanden en evenmin aan beleid om de inkomstenkant van de begrotingen van landen uit de eurozone te versterken.

De lidstaten, verzameld in de Europese Raad, stemden in december 2011 voor een bovengrens voor uitgaven en leningen van overheden. Van de 27 stribbelde alleen Groot-Brittannië tegen: de Britse premier David Cameron eiste in ruil voor zijn steun dat de Londense City als een soort vrijhaven buiten de nieuwe regelgeving voor het financiële systeem zou vallen, maar hij kreeg nul op het rekest. Met de Britse uitzondering ontstaat evenwel opnieuw een scheur in het Europese bouwwerk. Het zijn de immense krachten waaraan de EU wordt blootgesteld: wat men aan de ene kant repareert, scheurt aan de andere kant.

Veel andere ingrepen bleven echter tussen de plooiën steken – als was het om de twijfel over hoe de EU over de euro voelt nog verder te voeden. De voorstellen om Europese obligaties uit te geven, bijvoorbeeld met rugdekking van de ECB, werden afgeketst omdat Duitsland te sterk tegen het idee gekant is. De Duitsers vrezen dat euro-obligaties de ‘potverterende naties’ zouden redden en de Duitsers op kosten zouden jagen. Europese obligaties zouden namelijk onvermijdelijk ook de rente op Duits staatspapier doen stijgen. Daarom is het cruciaal dat de schuldenpiraal krachtig en efficiënt doorbroken wordt. En wel meteen.

Uitzweten

Er zijn geen wondermiddelen om de crisis op te lossen. We zullen die met zijn allen moeten uitzweten, en fors besparen zal daar onvermijdelijk bij horen. Ook al kan en mag het niet gaan over besparen alléén. Daarover begint steeds meer consensus te bestaan: in crisistijd louter draconisch besparen, is economische en sociale waanzin, en zal de EU zelfs tot een moreel en politiek bankroet drijven. Het is bijvoorbeeld duidelijk dat de grote verschillen in rijkdom, zowel op macro- als microniveau, een even grote bedreiging voor stabiele economieën en samenlevingen zijn als een teveel aan schulden.

De secretaris-generaal Dag Hammarskjöld van de Verenigde Naties zei ooit over dit andere supranationale vredesproject: *“It was not created to bring us heaven, but to save us from hell.”* Dezelfde nuchtere uitspraak is ook van toepassing op de Europese Unie.

DEEL 3

DE MEESTE DROMEN ZIJN BEDROG

Dit hoofdstuk gaat over hoe de wereldberoemde en mythische 'Amerikaanse droom' zeker na de crisis van 2008 steeds meer een nachtmerrie werd onder druk van financiële markten en hoe de Europese solidariteit gegijzeld wordt en daarmee de essentie van de Europese Unie zwaar onder druk is komen te staan.

Op de verjaardag van Sinterklaas, 6 december 2011, gaf de Amerikaanse president Obama een licht verontrustende speech. Niet dat hij vertelde dat de goedheiligman niet bestaat, de gemiddelde Amerikaans gelooft allang niet meer in sprookjes. Nee, Obama waarschuwde zijn toehoorders dat dat ene wereldberoemde sprookje, de 'American Dream', gekenmerkt door sociale mobiliteit en democratie, in gevaar is: "Ongelijkheid vervormt onze democratie. Het geeft een onevenwichtig grote stem aan hen die lobbyisten kunnen betalen. (...) De fiscale kortingen bevoordelen vooral de rijken. Sommige miljardairs hebben een belastingheffing van 1 procent – 1 procent! (...) De markt is nooit een vergunning geweest voor wie dan ook om te pakken wat je maar wilt. (...) We moeten de middenklasse van dit land heropbouwen."

Het waren verontrustende woorden, niet zozeer vanwege de inhoud, maar omdat Obama niet sprak als presidentskandidaat maar wel degelijk als bewo-

ner van het Witte Huis. Verontrustend als je beseft dat hij als president van het machtigste land ter wereld weinig vermocht om de achterliggende krachten die hij met zijn woorden impliciet weergaf – een neoliberale vloedgolf die al enkele decennia met een vernietigende kracht over de Verenigde Staten rolt – af te stoppen.

Obama lijkt wel de belichaming geworden van waar ons systeem in verzeild is geraakt, zoals commentaarschrijver Serge Halimi van *Le Monde Diplomatique* onlangs schreef. Hij staat als een gedegradeerde kapitein op een scheepje en kijkt machteloos toe hoe dat in een storm terecht komt. Of zoals Nobelprijswinnaar economie Joseph Stiglitz zei: Obama heeft alleen maar wat stoelen verplaatst op het dek van de Titanic.

Politici weten al sinds de financiële meltdown in Wall Street in 2008 donders goed dat zij het politieke primaat moeten heroveren op de financiële sector. Maar dat doen ze mondjesmaat of helemaal niet. En de al even verontrustende vraag is of vele politici van vooral rechts-conservatieve strekking die strijd wel willen of kunnen aangaan. Zij zijn immers ‘groot’ geworden met hun neoliberale dogma’s, hebben die hun hele carrière verdedigd en zitten nu vast in hun ‘stalen kooi’.

President Sarkozy bijvoorbeeld verweet zijn Britse collega Cameron eind 2011 dat hij van Londen een “offshore-zone in het hart van Europa” wil maken. Maar zelf liet hij zich, zoals *Le Monde* in detail beschrijft, voortdurend sturen door Michel Péberau, tot 1 december 2011 de voorzitter van de raad van bestuur van PNB Paribas, inzake voorstellen voor de overheidssteun aan banken of voor de aanpak van de staatsschulden. BNP Paribas heeft immers veel Griekse en Italiaanse staatsobligaties. Maar de beïnvloeding gaat nog verder. Baudouin Prot, sinds december 2011 de nieuwe voorzitter van de raad van bestuur van BNP Paribas, en Josef Ackermann, een van de topmannen van Deutsche Bank, schuiven gewillig mee aan de tafels van de Europese Raad, de vergadering van de 27 staatshoofden en regeringsleiders voorgezeten door Herman Van Rompuy, als er gepraat wordt over de Griekse schuldherschikking.

De Duitse minister van Financiën Wolfgang Schäuble klaagde in december 2011 in een interview met *Les Echos* over “die nooit eindigende geldhonger, de zoektocht naar steeds grotere winsten op de kapitaalmarkten, die niet voor niets in een bancaire en economische crisis verkeren, gevolgd door hele

landen, waar we al sinds 2008 in zitten". Dat belet niet dat Schäuble er wél mee instemt om volledige landen als Ierland, Griekenland, Italië, Portugal en Spanje nagenoeg weerloos over te laten aan de logica van deze "nooit eindigende geldhonger".

Bootjes optillen

Menige burger die sinds 2008 het nieuws volgt, denkt wellicht dat de internationale zakenbanken ondertussen aan macht hebben ingeboet en een toontje lager zingen. Toch is dat niet het geval. Volgens de Spaanse socioloog professor Manuel Castells wordt "de crisis gebruikt om de macht en de winst te vergroten van de financiële groepen. Alle grote banken en financiële instellingen hebben de afgelopen jaren enorme winsten geboekt. Maar nu zitten de overheden met een begrotingscrisis en hebben ze geld nodig. En nu zeggen de banken: 'We lenen het alleen maar als jullie de lonen matigen, mensen ontslaan, sociale voorzieningen inperken en de macht van de vakbonden doorbreken.'"

Ze zullen het misschien niet openlijk zeggen, maar achter de schermen vertolkt ook de financiële sector die extreem neoliberale stem. En voor de schermen hameren met name liberale partijen nog altijd volop op verroeste thema's zoals 'minder overheid, meer marktwerking'. Cambridge-econoom Ha-Joon Chang schreef in *23 dingen die ze je niet vertellen over het kapitalisme* dat de catastrofe waarin we leven "is veroorzaakt door de vrijemarktideologie die de wereld sinds de jaren tachtig van de twintigste eeuw heeft beheerst. Ons werd verteld dat markten, als je ze maar de vrije hand liet, voor de meest efficiënte en rechtvaardige uitkomsten zouden zorgen. Efficiënt, omdat individuen het beste weten hoe ze moeten omgaan met de ter beschikking staande middelen, en rechtvaardig, omdat de concurrerende markt ervoor zorgt dat individuen beloond worden volgens hun productiviteit. Ons werd verteld dat bedrijven maximale speelruimte moesten krijgen. Ondernemingen, die het dichtst bij de markt staan, weten wat het beste is voor hun bedrijfsvoering. Wanneer we ze maar hun gang laten gaan, zal een maximale hoeveelheid welvaart geschapen worden, waarvan ook de rest van de samenleving profiteert. Ons werd verteld dat overheidsinmenging in de markt alleen maar tot minder efficiëntie zou

leiden. (...) Ons werd kortom verteld dat we ons vertrouwen geheel en al in de markt moesten stellen en die alle ruimte moesten geven."

Chang beschrijft hoe de meeste landen dat advies opvolgden en in de voorbije decennia een vrijemarktbeleid invoerden, met privatisering van industriële en financiële staatsbedrijven, deregulering van de financiële sector en de industrie, liberalisering van de internationale handel en het internationale kapitaalverkeer, verlaging van de inkomensbelasting en de sociale uitkeringen. Chang: "De pleitbezorgers ervan gaven toe dat dit beleid tot wat tijdelijke problemen zou kunnen leiden, zoals toenemende ongelijkheid, maar uiteindelijk zou iedereen beter af zijn doordat het tot een dynamischer en welvarender samenleving zou leiden. Het opkomende tijl tilt alle boten op, was de metafoor."

Wat je voortdurend in bijna elk nieuwsbericht over de crisis in Europa leest, is dat de financiële markten 'gerustgesteld moeten worden', dat 'het vertrouwen hersteld moet worden'. De vraag is wanneer we gaan spreken over het terugwinnen van het vertrouwen van burgers.

José Manuel Barroso, voorzitter van de Europese Commissie, zei bij zijn opgemerkte state of the union op 28 september 2011: "We moeten ervoor zorgen dat de geplande degelijke structuren voor economisch bestuur en financieel toezicht er daadwerkelijk komen, zodat het vertrouwen van de burgers en de markten zich kan herstellen. De ééngemaakte markt van de EU vormt een enorm groeipotentieel, dat moet worden benut."

Blijkbaar was het op dat moment – exact drie jaar (!) na de start van de crisis – nog geen uitgemaakte zaak dát er daadwerkelijk financieel toezicht zou komen. En Barroso herhaalde de andere mantra dat we meer economische groei nodig hebben. De groeiadepten hebben altijd voorgehouden dat door een stelselmatige vergroting van de economische koek op een gegeven moment steeds meer brokjes koek naar beneden zullen vallen en iedereen aan tafel zal kunnen gaan. Het zou de armen rijker maken, terwijl de rijken niets van hun rijkdom zouden moeten inleveren. Van die belofte is zo goed als niets in huis gekomen. Integendeel.

Doordruppeleffect

Ha-Joon Chang sabelde de theorie van de 'trickle-down' of de 'doordruppel-

economie' neer. Volgens die nog altijd overheersende theorie moeten we eerst de 'koek groter maken', om vervolgens ook de minder bededen te kunnen bedelen. Chang stelt dat de "opvatting dat als rijken een groter stuk van de koek krijgen de koek groter wordt" in de praktijk niet klopt. Ook 'het door-druppeleffect' bleek in de praktijk maar een zeer magere hoeveelheid manna op te leveren.

Chang: "Het resultaat van dat beleid (minder overheid, meer marktwerking) stond lijnrecht tegenover de belofte ervan. Vergeet even de financiële meltdown, waarvan de gevolgen zich nog tientallen jaren zullen doen gevoelen. Wat de meeste mensen niet weten, is dat het vrijemarktbeleid al daarvoor in de meeste landen tot lagere groei, toenemende ongelijkheid en groeiende instabiliteit had geleid. In vele rijke landen werden de problemen gemaskeerd door de enorme groei van de kredietverlening."

Zo werd het feit dat de Amerikaanse lonen sinds de jaren zeventig stagneerden terwijl het aantal arbeidsuren toenam, verdoezeld door een met geleend geld gefinancierde groei van de consumentenbestedingen. En wat in de westerse consternatie gemakshalve maar al te vaak vergeten wordt, is dat de problemen in de ontwikkelingslanden nog veel ernstiger zijn. Zeker in relatie tot het Zuiden is wat neoliberale economen predikten gewoon een farce.

Begin december 2011 publiceerde de OESO – toch geen linksgroenerig clubje – een rapport over de sociale ongelijkheid, die de laatste decennia met 10 procent is toegenomen. De OESO wijst op de risico's hiervan: "Sociale cohesie – de lijm die de samenleving bindt – staat wereldwijd onder druk."

Ook de OESO betwist op basis van de naakte cijfers en feiten het neoliberale dogma van de 'trickle-down': de economische groei in precrisistijden kwam niet ten goede aan midden- en lagere inkomensgroepen. Maar hoe kleiner de ongelijkheid, hoe beter iedereen in een land af is op het vlak van welvaartsindicatoren zoals gezondheid. Het 'trickle down-effect' mag definitief bij het grof vuil, niet de solidariteit.

Virtuele planeet

De centrale belofte van economische groei is dubbel leugenachtig. Niet alleen werkt ze op sociaaleconomisch vlak niet, ze houdt ook in ecologisch

opzicht geen steek. We bouwen met zijn allen namelijk niet alleen staats-schulden maar ook ecologische schulden op, en daarover wordt veel minder gesproken.

Het is nochtans heel eenvoudig, je hoeft er zeker geen economie voor gestudeerd te hebben. Het groeipercentage dat nodig is om alle armen op deze wereld uit de armoede te halen, is zo immens dat het alleen denkbaar is op een virtuele planeet, een planeet die je als een soort ballon eindeloos zou kunnen opblazen. Niet alleen bestaat die planeet niet, door de gulzige groei die we als 'normaal' beschouwen, maken we de planeet alleen maar kleiner, terwijl we meer mensen moeten voeden.

Over die sociale crisis hoor je tegenwoordig amper iets.

Nog minder hoor je over de ecologische crisis. We 'lenen' op immense schaal van het milieu hier en in het Zuiden, en lenen op die manier vooral van onze kinderen en kleinkinderen. In een goed beheerde economie zouden we alleen leven van de rente, nu zijn we al jaren bezig het ecologisch kapitaal letterlijk op te souperen.

Economen en neoliberalen dachten en denken vaak dat de groei van de economie eeuwig kan doorgaan – bomen groeien tot in de hemel, nietwaar? – omdat ze menen dat de economie los staat van moeder aarde, dat ecosystemen een soort subsystemen zijn van een overkoepelend economisch geheel.

In *De Tijd* stond in september 2011 een opvallend opiniestuk van Marc De Vos van denktank Itinera, die met zoveel woorden zegt dat we ons misschien maar gewoon moeten voorbereiden op het einde van de welvaarts-groei, een "daling van onze levensstandaard" en "magere jaren". Het ziet ernaar uit dat de huidige jonge generaties het voor het eerst niet meer automatisch beter zullen hebben dan de vorige.

Het is zeer waarschijnlijk en even schrikken, maar als we ermee ophouden welvaart alleen in macro-economische cijfers weer te geven, dan hoeft dat op zich geen ramp te zijn. Politici moeten burgers dan wel weer een politieke visie voorschotelen die ervan uitgaat dat er voor hun kinderen nog een leefbare toekomst is weggelegd. Dat lijkt me, met permissie, n et iets belangrijker dan de vraag of de winst van bedrijven wel zal groeien en of die miljoenen kleine en grote aandeelhouders wel voldoende dividend zullen kunnen cashen.

Helaas leven de meeste politici nog in struisvogelland en luisteren ze be-

vend naar de kreten uit de jungle van Wall Street. Dat is vreemd. Insiders hebben intussen al vaak genoeg bevestigd: bepaalde segmenten van die beurswereld gedragen zich volstrekt irrationeel. Vele beursjongens in The City leven bijna letterlijk op een dieet van hybris, hebzucht en cocaïne. Hun klanten gedragen zich op zijn best als een losgeslagen groep lemmingen die op commando van 'de markten' in paniek richting afgrond rennen, op zijn slechtst als een troep aasgieren die complete landen en bedrijven kapot speculeren.

Nu hebben Europese politici zich in een positie laten dringen waarin ze het vertrouwen van die financiële markten moeten terugwinnen om de euro te redden, maar daardoor stukje bij beetje het vertrouwen van Europese burgers verliezen. Zie de rellen in Griekenland, het protest van jongeren in Spanje, de vakbondsdemonstraties in Italië, de opmars van eurosceptische en populistische partijen in Finland, Frankrijk en Nederland.

Pensée unique

Het centrale punt is dit. Toen het IJzeren Gordijn openging en het Sovjetimperium implodeerde, werd algemeen het failliet van het communisme en socialisme als maatschappelijk systeem erkend. De sociaaldemocraten die de welvaartsstaat in Europa opbouwden en zo voor stabiliteit en beschaving zorgden, raakten verdwaald op de derde weg van Tony Blair en andere sociaaldemocratische leiders. Ze vergaten dat het gemengde model – een vrijmarkteconomie waarbij de overheid met regels toezicht houdt, het algemeen belang beschermt en marktfouten corrigeert – nog altijd het minst slechte systeem is. Het is tamelijk verbijsterend dat zij, en ook linkse politici in het algemeen, het spoor nog altijd bijster zijn.

De Britse socioloog Tony Judt stelt in zijn boek *Het land is moe*, dat vlak voor zijn dood verscheen, dat vooral in de voorbije twee decennia de 'Washington-consensus' overal terrein gewonnen heeft: "Waar je ook ging, overal bepleitten economen dan wel 'deskundigen' de voordelen van deregulering, een teruggetreden overheid en lage belastingen. Het leek erop dat particulariseren alles wat de overheid deed beter konden doen.

De opkomst van die in Washington ontwikkelde doctrine werd toegejuicht door iedereen, gaande van zij die hadden geprofiteerd van het Ierse wonder

(de explosieve groei van de Ierse economie, de ‘Keltische tijger’) tot de ultrakapitalisten in het voorheen communistische deel van Europa. Zelfs ‘oude Europeanen’ lieten zich meeslepen. Bewijzen van wat de Fransen het nieuwe ‘pensée unique’ noemden, waren bijvoorbeeld het vrijemarktproject van de EU – de zogenaamde ‘strategie van Lissabon’ – en de enthousiaste privatiseringsplannen van Franse en Duitse overheden.

Langzaam maar zeker wordt men nu wakker. Om faillissementen van hele landen en de instorting van het bankwezen tegen te gaan moesten overheden en centrale banken opmerkelijke beleidswijzigingen toepassen. Ze strooiden vrijelijk en zonder enige bedenking met overheidsgeld om de economische stabiliteit te herstellen en om bedrijven technisch overeind te houden. Een opmerkelijk groot aantal aanhangers van de vrije markt, adepten van Milton Friedman en zijn collega’s uit Chicago, hebben het boetekleed aangetrokken en hun trouw aan de nalatenschap van John Maynard Keynes hernieuwd.”

Dat laatste was wellicht een vorm van optimistische ‘wishful thinking’ van Judt, want sinds de bijna-implosie van het financieel kapitalisme in 2008 kwam er in elk geval geen volmondige erkenning door de dominerende politieke krachten dat de neoliberale ideologie, het *laissez-faire*-kapitalisme, gefaald heeft, dat het roofdier genaamd de financiële sector echt getemd moet worden en aan de ketting gelegd. Nee, integendeel, de winsten op Wall Street en in de City namen snel weer toe, de bonusbonanza kwam snel weer op gang en via een magistrale hold-up op de overheidsbegrotingen via *bail-outs* namen bankiers en beursjongens de regie van de politiek definitief over.

Hebzucht is goed

Gek van glorie na de val van het communisme geloofde het Westen in de alwetende wijsheid van de Onzichtbare Hand. Maar die onzichtbare hand is ons langzaam aan het wurgen. Ergens zijn we collectief zelf die hand. De vrije markt is een blinde, onverschillige god geworden, de aandelenkoers is de per dag veranderende ‘Bijbelse wijsheid’, en de bankmanagers in krijtstreep zijn de moderne profeten. De collectief aangewakkerde hebzucht ten slotte versmoorde ons moreel bewustzijn en knaagde aan ouderwetse begrippen zoals solidariteit, gelijkheid en gerechtigheid.

Terwijl het een en al crisis is wat de klok slaat, bleek in het najaar van 2011 dat Belgische bedrijven de afgelopen tien jaar, en dus ook in volle crisistijd, spectaculair meer dividenden aan hun aandeelhouders uitbetaalden. 'Aandeelhouders grote winnaars van crisis' kopte *De Tijd* ongemerkt cynisch in september 2011. In amper tien jaar verdrievoudigde die uitkering van 9 naar 26 miljard euro. De bedrijfswinsten stegen in die tijd van 47 naar 82 miljard euro.

Hoewel liberalen voortdurend klagen over de ondraaglijke belastingdruk, profiteerde de staat weinig van die winststijgingen: de opbrengst van de vennootschapsbelasting steeg in dezelfde periode met slechts enkele honderden miljoenen in België. Hoewel ook de loonkosten voor bedrijven in dit decennium met 40 procent fors stegen, waren het dus vooral aandeelhouders die 26 miljard verdienden, een stijging van 75 procent, en zelfs in de crisisjaren 2008 en 2009 stegen hun winsten het scherpst.

Ook in het buitenland deden (financiële) bedrijven het lang niet slecht. In 2011 maakte American Express 1,2 miljard dollar winst, Bank of America 5,9 miljard, Citigroup 3,77 miljard, Morgan Stanley 2,15 miljard, Credit Suisse 609 miljoen Zwitserse frank. Apple spande met 6,6 miljard dollar nettowinst de kroon.

En toch waren aandeelhouders teleurgesteld en daalde de koers van Apple. Wellicht zullen de Chinese onderaannemers proberen de lichtjes betere arbeidsomstandigheden en lonen van tienduizenden uitgebuite, jonge Chinezen weer ongedaan te maken, om de aandeelhouders weer tevreden te stellen. Het is immers een vaak voorkomend patroon: zelfs al maken bedrijven winst, als de winst iets lager uitvalt dan het jaar of kwartaal ervoor, dan is dat een reden om mensen te ontslaan.

De kortzichtigheid en blindheid zijn intussen zo buiten alle proporties gegroeid dat een situatie is ontstaan om lichtjes wanhopig van te worden. Tony Judt liet ons een voortreffelijke analyse na van wat er werkelijk aan de hand is: "Er is iets fundamenteels mis met de manier waarop wij vandaag de dag leven. Dertig jaar lang hebben we de jacht op materieel eigenbelang als een deugd beschouwd; die jacht is tegenwoordig zelfs het laatste restant van ons gevoel voor een collectieve zaak. We weten wat dingen kosten maar hebben er geen idee van wat ze waard zijn."

Een ander origineel denker is de Britse econoom Tim Jackson, auteur van het boek *Welvaart zonder groei*. Hij merkte ironisch op dat we “ons collectief zwaar in de schulden steken om spullen te kunnen kopen die we niet nodig hebben, waar we niet gelukkig van worden, om indruk te maken op mensen die we niet kennen.”

Tja, zo zit de mens nu eenmaal in elkaar – gedreven door naakt eigenbelang en egoïsme, ‘*greed is good*’, weet u nog? – is de doodoener die je ook in politieke kringen nog altijd hoort. Niet volgens Judt: “Het materialisme en het egoïsme die het hedendaagse leven kenmerken zijn inherent aan de natuurlijke toestand van de mens. Veel van wat vandaag de dag ‘vanzelfsprekend’ lijkt – de obsessie omtrent het scheppen van rijkdom, de voorliefde voor privatiseringen en de particuliere sector, de groeiende ongelijkheid tussen rijk en arm – dateren uit de jaren tachtig van de vorige eeuw. En dat geldt zeker voor de retoriek waarmee die kenmerken gepaard gaan: kritiekloze bewondering van een onbegrensd vrije markt, minachting voor de publieke sector en het waandenkbeeld van de onbeperkte groei. We kunnen niet op deze wijze blijven doorgaan. De kleine crisis van 2008 bracht in herinnering dat het ongebreidelde kapitalisme zijn eigen grootste vijand is. Vroeg of laat valt het aan zijn eigen excessen ten prooi en zal het zich voor redding tot de staat wenden. Maar als we niets anders doen dan de scherven bijeenvegen en op de oude voet doorgaan, dan kunnen we de komende jaren nog veel grotere opschudding verwachten.”

Krediet bij de woedebank

Zowel president Obama in de VS als regeringsleiders of voorzitter van de Europese Commissie Barroso lijken wel te willen – althans in woord en geschrift – maar kunnen schijnbaar niets veranderen. Die manifeste onmacht is beangstigend. De neoliberale pletwals vergrootte de ongelijkheid en ondergroef daardoor de stabiliteit. Nu lijkt ook de democratie onder druk te staan door toedoen van de financiële markten. Vele Europese overheden staan met de rug tegen de ideologische muur of worden onder druk van de markten simpelweg vervangen, zoals in Griekenland en Italië gebeurde.

De verdere bureaucratisering of de toenemende invloed van ‘neutrale

technocraten', hoe wijs ze soms ook mogen zijn, is een direct gevaar voor de Europese Unie. Zoals de Duitse intellectueel Hans Magnus Enzensberger schreef, heeft de EU vooral last van een soort 'postdemocratisch syndroom', waarbij een anonieme, onvoldoende gelegitimeerde macht zich met werkelijk alles lijkt te bemoeien, alles vastgelegd in bureaucratische regels en richtlijnen. Zolang dat gebeurde vanuit een gemeenschappelijke bekommernis om het welzijn van mens en milieu, leidde het 'slechts' tot apathie of cynisme, en een lage opkomst bij Europese verkiezingen. Er was dus al een grondig gebrek aan politisering van de Europese Unie. Als de EU onder zo'n gesternte landen ook nog eens verwoestende besparingen door de strot begint te rammen, dan leidt ze de 'Europese droom of gedachte' naar de uitgang. En als zowel rechtse als linkse partijen zich achter die consensus scharen, dan blijft voor de gemiddelde burger alleen maar een storting van ressentiment over op wat filosoof Peter Sloterdijk de 'woedebanken' noemt (of een stem op een extreme (haat) partij).

Barroso bij zijn 'state of the union' in september 2011: "Onze bevolking staat voor een keerpunt. Nu de gevolgen van de vergrijzing steeds meer voelbaar worden, kunnen we niet zonder het potentieel, de vaardigheden en de talenten van onze beroepsbevolking. We moeten investeren in ons menselijk en sociaal kapitaal. Verscheidene lidstaten en ondernemingen hebben dit al ingezien. Tijdens de crisis hebben zij hun werknemers in dienst gehouden, soms dankzij arbeidstijdverkorting of door nieuwe banen te creëren, waardoor ze nu volop gebruik kunnen maken van hun talenten en opleiding.

En de sociale impact van de crisis beperkt zich niet tot de werkvloer. Gezinnen in financiële problemen hebben moeite om de eindjes aan elkaar te knopen, steeds meer kinderen dreigen in armoede te vervallen en onze samenleving wordt geplaagd door stressgerelateerde aandoeningen en andere gezondheidsproblemen. Daarom blijft de Commissie armoede bestrijden: ze zal alles op alles zetten om deze fundamentele Europa 2020-doelstelling te verwezenlijken.

Als we ons maatschappelijk model ook voor de toekomst willen veiligstellen, moeten we tijdig maatregelen treffen om problemen op de langere termijn te voorkomen. Daarbij moet onder meer worden gedacht aan de houdbaarheid van de pensioenstelsels. Hoewel de meeste instrumenten nationaal zijn, kan

ook de EU een belangrijke bijdrage leveren. Ons werk op het gebied van pensioenen biedt aanknopingspunten voor meerdere initiatieven. Om gelijktijdig de socialezekerheidsstelsels te kunnen financieren en de overheidsfinanciën te saneren, moeten niet alleen de uitgavenprioriteiten opnieuw worden bezien, maar ook de inkomstenbronnen.”

Toenemende armoede

Ondanks die mooie woorden én de officiële doelstelling van armoedebestrijding van Europe 2020 neemt de armoede in Europa niet af maar toe. In 2010 kwamen er zeker 1,7 miljoen armen bij de 18 miljoen Europese armen bij. Op 8 februari 2012 publiceerde de Europese Commissie de laatste armoedecijfers (waarin de gevolgen van de Griekse besparingsoorlog nog niet verwerkt waren). Daaruit bleek dat in de EU-27 liefst 27 procent van de kinderen jonger dan achttien jaar met een van de drie vormen van armoede of sociale uitsluiting wordt bedreigd (armoede door te laag inkomen, materiële armoede en armoede gelieerd aan werkloosheid). Het gemiddelde cijfer voor Europese burgers ligt op 23 procent. Door de snoeiharde besparingen van Europese regeringen zal die armoede de komende jaren alleen maar toenemen.

Europa zit – de VS achterna – in een ‘race to the bottom’, waarbij door een gebrek aan een gecoördineerd Europees investeringsbeleid het economische herstel lastiger maakt, met als gevolg een negatieve Griekse spiraal: de werkloosheid neemt snel toe, de inkomsten voor de staat drogen verder op terwijl sociale uitgaven toenemen, sociale bescherming en arbeidsrechten worden afgebroken en de parlementaire democratie wordt bij het grofvuil gezet. De armoede, sociale ongelijkheid en onvrede zullen groeien en extreem rechtse dan wel populistische, nationalistische partijen zullen vooruitgang boeken.

De Britse econoom Tim Jackson stelde dat de politiek in de westerse landen sinds het uitbreken van de crisis in 2008 te veel gericht was op de bescherming van de grote financiële belangen: “De maatregelen waren succesvol om het gros van de banken te redden, maar niet om banen te creëren. Dat leidde tot een ongezond duale situatie. De overheid investeerde volop om de belangen van de rijkste klasse, de architecten van de crisis, via het financiële systeem te ondersteunen. Maar om de begrotingstekorten te beperken werden de sociale

investeringen teruggeschroefd. De armsten werden daar het slachtoffer van. De besparingswoede en saneringsdrift van Europa is kortzichtig. Ze heeft te maken met een diepgewortelde angst dat een hogere staatsschuld zal leiden tot een lagere kredietrating, wat instabiliteit kan veroorzaken op de financiële markten.”

En hoewel Jackson zei dat hij die angst nog kon begrijpen, minder begrip had hij voor de agressiviteit waarmee de maatregelen werden ingevoerd: “Er wordt in de naam van ‘besparingen’ hard bespaard in sociale investeringen. Dat is ook ronduit oneconomisch. Overheidsinvesteringen worden over dezelfde kam geschoren als overheidsbestedingen. Er wordt geen rekening gehouden met de mogelijke voordelen van die investeringen. Maar tegelijkertijd worden de banken geherkapitaliseerd. De overheden gooien er miljarden tegenaan, terwijl de centrale banken de banken ook nog eens helpen met een soepele geldpolitiek. Dat is immoreel. Het geïnformeerde publiek is niet langer bereid om zo’n regressieve politiek te aanvaarden.”

Misschien moeten politici het vaker hardop zeggen: de Amerikaanse droom is aan het verglijden in een nachtmerrie. De Europese droom van vrede en welvaart door samenwerking staat aan de rand van de afgrond. Tony Judt zei dan ook heel nuchter: “Om een probleem op te lossen zal het toch echt benoemd moeten worden.”

Exit Amerikaanse droom?

“Een samenleving kan onmogelijk bloeien en gelukkig zijn als een grote meerderheid van de mensen in armoede en ellende moeten leven.” Het is geen uitspraak van een socialist, maar van Adam Smith, de vader aller liberalen. Als Smith zou rondlopen in de VS van vandaag, dan zou hij zich kapot schamen. De Amerikaanse droom is een mythe die via de export van Amerikaans cultuurgoed uit onder meer Hollywood zeer goed gepromoot werd en tot veler verbeelding spreekt.

In 2007, pas een jaar voor de crisis pas écht goed losbarstte, maakte het Amerikaanse ministerie van Landbouw bekend dat een kleine 700.000 kinderen in de VS honger leden, een stijging met 50 procent ten opzichte van het jaar ervoor. Eén op de acht Amerikanen, ofwel ruim 36 miljoen mensen, had

moeite om zich op een behoorlijke wijze te voeden. Hongersnood in een van de rijkste (het zesde) landen ter wereld, als dat geen marktmislukking is... Maar de regering-Bush veranderde gewoon de definitie van de ergste categorie 'food insecurity with hunger' in 'very low food security'.

James Weill, voorzitter van het Food Research and Action Center, wees erop dat dit de druk op Obama zou opvoeren, omdat die tijdens zijn campagne beloofde de honger bij jongeren tegen 2015 op te heffen.

Weill voorspelde in 2007 dat de hongercijfers alleen maar zouden stijgen vanaf 2008 en hij kreeg gelijk. Het aan tal hongerige Amerikanen dat een beroep deed op voedselbonnen, gaarkeukens, opvangcentra voor vrouwen en kinderen, nam gigantisch toe, signaleerde Weill. Hij wees er nog eens op dat de economische groei gedurende de eerste zeven jaar van de regering-Bush blijkbaar niet doorgesijpeld was naar de armere en hongerige bevolkingsgroepen (alleenstaande moeders, Afro-Amerikaanse gezinnen en hispanics).

Tony Judt schreef over de VS: "Armoede is er zelfs voor de armen een abstractie. De symptomen van de collectieve verarming zijn echter alom waarneembaar. De kapotte snelwegen, failliete steden, instortende bruggen, fallende scholen, en de werklozen, onderbetaalden en onverzekerden zijn stuk voor stuk vingerwijzingen in de richting van een collectief onvermogen. De tekortkomingen zijn zo endemisch dat we niet meer praten over wat eraan scheelt, laat staan over de mogelijkheden tot herstel. Maar er is natuurlijk iets ernstig mis. Terwijl de Verenigde Staten tientallen miljarden dollars in een tot mislukken gedoemd militaire campagne in Afghanistan steken, kibbelen wij zenuwachtig over de implicaties van hogere uitgaven door de overheid aan sociale voorzieningen en infrastructuur.

Na een kwarteeuw van neoliberal beleid in de VS begon het tien jaar geleden langzaam te dagen dat er '*something rotten*' was in de VS. Al in 2005, drie jaar voor de crisis zou uitbarsten, publiceerden zowel *The New York Times* als het veel rechtser *The Wall Street Journal* lange en uitgebreide reportages die een antwoord zochten op de vraag of de American Dream een mythe was? De Times stelde vast dat de sociale mobiliteit – opklimmen van krantenjongen tot mediamagnaat – veel minder sterk was dan economen altijd dachten of 'Joe the plumber' nog altijd dacht.

Klasse gebaseerd op economische en sociale verschillen speelde in de

Amerikaanse samenleving een veel grotere rol dan dertig jaar geleden, dus voor de 'neoliberale revolutie' van Reagan.

The Wall Street Journal ontdekte dat de kloof tussen rijk en arm was gegroeid. Volgens die krant is de sociale mobiliteit gestagneerd en blijven kinderen grosso modo hangen in de sociale klasse waarin ze worden geboren.

Waarom verkeren velen dan nog in de veronderstelling dat ze, als ze maar hard genoeg hun best doen, ooit kunnen opklimmen op de sociale ladder? Dat komt doordat er buitensporig veel aandacht gaat naar de '*rich and famous*'. Kijk maar naar Bill Clinton of Obama, die uit een gewoon milieu kwamen en het tot president schopten. Of Bill Gates, een gewone middenklassenjongen die de rijkste man ter wereld werd. Zelfs voorheen rebellerende zenders als MTV zenden serieus uit over de huizen van miljonairs of zestienjarigen die een luxeauto cadeau krijgen.

In de soultijd luisterden jongeren naar politiek bewuste muziek. Nu worden ze overspoeld door hiphop en R&B-aftreksels waar het narcisme, het hedonisme en het materialisme af druipen. Nog eentje van Adam Smith: "De neiging om rijke en machtige mensen te bewonderen en welhaast te aanbidden, en mensen van arme dan wel gewone komaf zo niet te verachten dan toch wel te negeren (...) is de belangrijkste en meest universele oorzaak van de corruptie van ons morele besef." De uitspraak dateert van 1759, maar is volstrekt toepasbaar anno 2012.

Voor 99 procent van de gewone Amerikanen is het leven geen droom, maar op zijn best een status-quo. De middenklasse leeft iets langer en gezonder dan de klasse daaronder. Geld, een goede baan en relaties zijn belangrijk om goede gezondheidszorg te krijgen. Ook toegang tot goed onderwijs, in een meritocratische gemeenschap erg van belang, is deels afhankelijk van geld en connecties. Zo is in de 250 Amerikaanse 'top colleges' het aandeel studenten uit de 'upper-middleclass' de laatste twee decennia beduidend gestegen, ondanks allerlei schoolbeurzen, al dan niet via positieve discriminatie. *The New York Times* concludeerde onder andere dat er meer positieve discriminatie nodig is, net als vroege schoolprogramma's en een sterk armoedebeleid. Last but not least moeten belastingverlagingen gericht zijn op zij die het minst verdienen en niet op de allerrijksten, zoals de regering-Bush beleed.

Paradijs voor de rijken

In 2005 verdiende de 1 procent allerrijksten in de VS – zeg maar de ruim 3 miljoen miljonairs – ruim een vijfde van het totale nationale inkomen. Het aandeel van die 1 procent van de nationale Amerikaanse welvaart steeg naar 37,1 procent in 2009. Het nettobezit of -vermogen van het gemiddelde Amerikaanse huishouden daalde van 102.500 dollar in 2007 naar 65.400 dollar in 2009. De inkomensverschillen stegen gigantisch. Terwijl de CEO van General Motors eind de jaren zestig ongeveer 66 keer zoveel verdiende als zijn werknemers, krijgt de grote baas van Walmart nu 900 keer het gemiddelde salaris van zijn werknemers. Het bezit van de oprichters van deze ‘consumentenparadijsketen’ wordt geschat op 90 miljard dollar, evenveel als wat 120 miljoen van de armste Amerikanen (40 procent van de Amerikanen) samen verdienen.

Niet voor niets pleitte de tweede rijkste man ter wereld, Warren Buffet, in de zomer van 2011 ervoor dat de rijken meer belastingen zouden betalen: “Onze leiders hebben opgeroepen tot ‘gezamenlijke opofferingen’. Alleen hebben ze mij daarbij overgeslagen. Ik heb een paar van mijn megarijke vrienden gevraagd welke offers zij moesten brengen. Ook zij werden ongemoeid gelaten. Terwijl minderbedeelden voor ons vechten in Afghanistan en de meeste Amerikanen moeite hebben om de eindjes aan elkaar te knopen, genieten wij megarijken nog steeds van ongehoorde belastingvoordelen.”

Buffet hekelt het feit dat hij en anderen die miljarden verdienen met 15 procent belasting weggelaten, terwijl anderen in zijn beleggingsbedrijf die veel minder verdienen tussen 30 en 40 procent belastingen afdragen. Moraal: geld dat men verdient met kapitaal wordt ongemoeid gelaten, terwijl loon uit arbeid hoog wordt belast. In het kader van een werkgelegenheidsbeleid is dat volstrekt economische waanzin.

Buffet rekent af met de liberale mythe dat hogere belastingen slecht zijn voor de creatie van jobs: “Mensen beleggen om geld te verdienen en hebben zich nooit laten afschrikken door potentiële belastingen. En tegen zij die beweren dat hogere tarieven slecht zijn voor de werkgelegenheid zou ik willen zeggen dat er tussen 1980 en 2000 40 miljoen banen zijn geschapen. Iedereen weet wat er sindsdien is gebeurd: lagere belastingen en minder banen.

Sinds 1992 houdt de belastingdienst gegevens bij van de aangiften van de 400 Amerikanen met de hoogste inkomens. In 1992 had de top 400 tezamen een belastbaar inkomen van 16,9 miljard dollar, waarop ze ruim 29 procent belastingen moesten betalen. In 2008 was dat gezamenlijke inkomen geëxplodeerd tot 90,9 miljard, maar was de belastingdruk daarop nog maar 21,5 procent.”

Buffet riep Amerikaanse politici op om iedereen met meer dan een miljoen dollar inkomen per jaar zwaarder te belasten.

Voor een ‘rijksdomsbelasting’ pleiten ook de Britse professoren epidemiologie Richard Wilkinson en Kate Picket in hun boek *The Spirit Level*: “Hoe groter de inkomensverschillen in een samenleving, hoe meer moorden er gebeuren, hoe meer mentale ziektes, vetzucht, kindersterfte en tienerzwangerschappen er zijn, hoe minder lang mensen er gemiddeld leven, en hoe lager de sociale mobiliteit er is. Dat blijkt zowel uit vergelijkingen tussen rijke landen – waar uiteenlopende landen als Japan, Zweden of België goed scoren – als uit de vergelijking tussen 50 VS-staten. Opmerkelijk is bovendien dat niet enkel de armen het slachtoffer zijn van grote inkomensongelijkheid: zowat iedereen in de betrokken samenlevingen is slechter af. De omvang van de inkomensongelijkheid bepaalt de kwaliteit van sociale relaties en de angst.”

Tony Judt bevestigt dat de problemen toenemen met meer inkomensongelijkheid: “Zelfs de mate waarin we onze medeburgers vertrouwen, correspondeert negatief met inkomensverschillen: tussen 1983 en 2001 steeg het wantrouwen aanmerkelijk in de Verenigde Staten en Groot-Brittannië en Ierland, drie landen waar de dogma’s van het onbeperkte individuele eigenbelang zo nadrukkelijk in het overheidsbeleid zijn opgenomen. In geen enkel ander land deed zich een vergelijkbare toename in het wederzijdse wantrouwen voor.”

De essentie is niet hoe welvarend een land is, maar de mate van ongelijkheid (uitgedrukt in de zogenaamde GINI-coëfficiënt). Hoe breder de kloof tussen rijk en arm, hoe groter de sociale problemen. Judt wees er fijntjes op dat de VS kolossale bedragen uitgeven aan gezondheidszorg, maar dat de gemiddelde levensduur er lager ligt dan in Bosnië en net hoger dan in Albanië.

Linkse Tea Party

Voormalig neoliberal ideoloog en intellectueel Francis Fukuyama vroeg zich in een recent interview met *Der Spiegel* af waar de opstand van links in Amerika blijft: "Deze wereldcrisis is begonnen in Wall Street. Ze werd mogelijk doordat de controle op de financiële markten werd afgeschaft. Zoals de ideologen van rechts steeds hebben geëist. De crisis heeft eenvoudige mensen ongelofelijk zwaar getroffen, terwijl rijke werknemers in de financiële sector dankzij staatshulp tot de winnaars van de crisis behoren. Als dat niet tot een opstand van links leidt, wat dan wel? Ik had wel een soort linkse Tea Party verwacht."

Hij wees er ook op dat de middenklasse zwaar is geraakt door de crisis: "Een democratie zonder sterke middenklasse is makkelijker geneigd tot populisme, tot conflicten. Ze kan niet meer helder beslissen wie wat toekomt. Ze loopt vast. In Amerika beleven we nu een terugkeer van het populisme, uitzonderlijk aan de rechterzijde van het politieke spectrum. Als je aan de aanhangers van de radicale Tea Party vraagt wat ze van de regering vinden, dan is het antwoord heel duidelijk: ze hebben er gewoon een bloedhekel aan. Ze voelen zich door de hogere klassen in de steek gelaten. Onderzoek heeft uitgezeten dat de sociale mobiliteit in Europa inmiddels groter is dan in Amerika. De Amerikaanse droom om het van bordenafwasser tot miljonair te schoppen is inderdaad steeds meer een droom."

De grote ironie is dat de ideologen van de invloedrijke Tea Party hevige tegenstanders zijn van hogere belastingen voor de superrijken, maar zich ook fel kanten tegen een strengere regulering van de financiële sector. Precies de elites die hen zo zwaar in de problemen hebben gebracht, worden door de Tea Party-militanten beschermd. Zo ging de Tea Party via Fox News en zakenzender CNBC flink tekeer tegen de mogelijke invoering van de 'Consumer Financial Protection Act' (CFPA). De Republikeinse senator Bob Corker, die wilde samenwerken met de Democratische senator Chris Dodd om enkele oorzaken van de crisis weg te nemen, kreeg de wind van voren. En Tea Party-goeroe en commentator op CNBC Larry Kudlow hakte als een hysterische stier in op de CFPA en elke politicus die de wet steunde, omdat hij het leven van allerlei kleine bedrijven zuur zou maken.

Journalist Matt Taibi situeert de start van de Tea Party heel precies op 20 februari 2009. Toen werd Rick Santelli, een profeet van de populistische beweging van de 'fact free politics', als commentator op CNBC razend over een net aangekondigd plan van de regering-Obama. Wat waren die plannen? Fidel Castro nomineren voor een Nobelprijs? Collectivisering van bedrijven? Nee, het ging om een nieuw beleidsplan: 'Homeowner Affordability and Stability Plan' (HASP), zijnde een bedrag van 75 miljard dollar om gezinnen te ondersteunen die met uitzetting werden bedreigd. Stel je voor dat er een paar arme 'Afro-Americans' mee geholpen zouden worden! Santelli kondigde in de uitzending met gejuich van het publiek de organisatie van een heuse 'tea party' in Chicago aan, als protest tegen het plan van Obama om de huisuitzettingen iets minder wreed te maken (dit HASP-plan voorzag immers niet in hulp bij dakloosheid, maar betekende simpelweg dat wie uit zijn huis gezet werd niet door moest gaan met het afbetalen aan de bank).

Aan miljoenen gewone Amerikanen die door het gerotzooi van enkele zakenbanken in de problemen kwamen, mag de overheid van de Tea Party dus geen verlichting bieden. Maar de financiële sector in de VS had onder Bush en Obama in 2010 al voor 13.000 miljard dollar financiële hulp gekregen. Daar maakt de Tea Party zich niet druk om, integendeel. Op wetgevend initiatief dat regulerend beleid voor de financiële sector zou zijn, reageert de Tea Party als een stier op een rode lap. Ondanks de diepe crisis en de bijna-implosie van Wall Street is het geloof in deregulering, totale vrije markt en 'trickle-down'-theorieën nog springlevend. Dit soort populisten komt zogenaamd in opstand tegen de elites in Washington en elders, maar onderneemt niets tegen de echte elites met macht, die zichzelf verrijken en er actief toe bijdroegen dat de kinderen van Joe the plumber het voor het eerst sinds lange tijd slechter zullen hebben dan hun ouders.

Exit Europese solidariteit?

Ook Europese populistische partijen hakken voortdurend in op solidariteit met anderen: luie Grieken, criminele Polen, corrupte Roemenen. De besparingen die Griekenland moet doorvoeren zijn zo draconisch dat ze het land in een collectieve depressie storten, zowel economisch als psychologisch.

De hypocrisie van de heersende politieke elites in Europa en hun spreekbuisen begint zo langzamerhand ondraaglijk te worden. Nog ondraaglijker is dat in ons aller naam, bij monde van de trojka IMF, ECB en Europese Commissie, een hele samenleving uiteengerukt en een land kapot bespaard wordt. Het is krankzinnig om te blijven besparen in een land dat op zijn tandvlees zit, met een economie die in 2012 voor het vierde jaar op rij met 3 of meer procent zal krimpen, waar steeds meer gezonde kmo's op de fles gaan, en het overheidstekort voor het vijfde jaar 10 procent of meer bedraagt.

Nikos Chrysogelos, mijn Griekse collega in het Europees Parlement, stelt in een recente analyse een cruciaal aspect van deze crisis vast, waar we met zijn allen o zo graag aan voorbijgaan: "Om deze crisis op te lossen, moeten de Griekse samenleving, de politieke instellingen en de Europese politieke structuren ieder afzonderlijk een deel van de verantwoordelijkheid erkennen en op zich nemen." Maar neen, het overheersende beeld is 'die luie, onbekwame en corrupte Grieken hebben het aan zichzelf te danken'.

Ik raad iedereen die die mening toegedaan is aan om er nog eens goed over na te denken. Want de gemiddelde Griekse gepensioneerde die zal moeten inleveren, heeft nooit gevraagd om slecht bestuur, corruptie en wanbeheer. Noch de 20 procent werklozen, noch de mensen die werken voor een minimumloon dat verder verlaagd moet worden, noch de Grieken die gemiddeld al een derde van hun loon hebben ingeleverd, noch de bijna één op de twee jongeren die zonder baan of toekomstperspectief zit.

"Een gebrek aan toekomstperspectief maakt mensen ziek", zei een Argentijnse psychologe in Buenos Aires, die ten tijde van de ineenstorting van de Argentijnse economie in 2001 een grote toename van stressgerelateerde ziektebeelden vaststelde. Het aantal zelfmoorden of suïcidale gedachten stijgt fors.

Dat gebeurt nu ook in Griekenland, waar scholen niet meer verwarmd of gewoon gesloten worden, ziekenhuizen onvoldoende medicijnen kunnen inkopen en het al minimale minimumloon nog eens met 200 euro wordt ingekrompen, net als leeflonen en pensioenen.

Het groene europarlementslid Nikos Chrysogelos krijgt gelijk van tal van economen (zelfs van het IMF!) als hij stelt dat het beleid opgelegd door de trojka de Griekse crisis tot een tragedie heeft gemaakt. Griekenland is onder-

worpen aan de achterlijke medische praktijk van aderlating met de ijdele hoop om de patiënt zo beter te maken. En toch gaat men er mee door, in januari werd het alweer neergeschreven in een 'memorandum of mass destruction'. Het begint te lijken op een echte strafexpeditie.

De hypocrisie is nogmaals hemeltergend. Het lijkt erop dat we accepteren dat alleen gewone Griekse burgers de lasten dragen, lasten van een crisis die heel actief mee werd gecreëerd door de internationale haute finance, het internationale bedrijfsleven, de Europese politieke elites.

Dat is niet nieuw. Decennia geleden stonden dezelfde elites toe dat corruptie in Afrikaanse staten welig tierde, dat wanbeheer gestimuleerd werd, dat door 'bad governance' gigantische schulden werden gemaakt. Toen landen failliet gingen en die schulden niet konden aflossen, legden de Wereldbank en het IMF met steun van 'beschaafde landen' de 'Washington-consensus' op: draconische besparingen op onderwijs, gezondheidszorg, landbouw, collectieve voorzieningen, enzovoort. Ook al kwam er erkenning dat de 'Washington-consensus' was mislukt, de gevolgen ervan zijn nog altijd pijnlijk zichtbaar en voelbaar in vele Afrikaanse landen.

Europees politiek debat

De Europese solidariteit staat sinds de crisis zwaar onder druk. In grote delen van Europa zijn de zaken nog niet zo extreem als in de VS of Griekenland, maar dat zou wel eens snel kunnen veranderen. De Europese Unie kwam zestig jaar geleden tot stand dankzij de moedige visie van Europeanen die de Tweede Oorlog hadden meegemaakt, over het nationalisme en hun eigen schaduw heen stapten en hun ideaal durfden te verdedigen.

De Europese Unie dreigt nu ten onder te gaan door een gebrek aan visie en moed van Europese politici, die steeds meer terugplooiën op het nationalisme en alleen het belang van de eigen navel verdedigen.

Geert Mak citeert theoloog Reinhold Niebuhr, die de Amerikanen waarschuwde voor '*dreams of managing history*': "Dromen die voortkomen uit een overmaat van succes en de daaruit voortvloeiende zelfmisleiding. Het zijn dromen die ten slotte geen inspiratiebron meer zijn, maar een bedreiging. Die wijze woorden kunnen ook wij ons aantrekken, Europeanen. We kunnen ons

overgeven aan een soort magisch optimisme, de droom van Superman. Dat hoorde bij de opbouwfase, waarin Europa zo geweldig veel bereikte en waarin we, puur op het technische vlak, het ene succes na het andere behaalden. We kunnen ons ook, en dat past meer bij het huidige Europa, overgeven aan melancholie. Want na zestig jaar weten de Europese burgers, ondanks alle successen, nog altijd niet hoe ze samen moeten leven. Deze crisis biedt ons de kans om dat eindelijk eens te leren."

Maar dan zal er wel dringend een Europees, politiek debat moeten komen over de politisering van Europa, een debat dat er eigenlijk al minstens tien tot twintig jaar geleden had moeten zijn. Dat is lastig met een EU waar de leidinggevende politici en media vooral nationaal georiënteerd zijn.

Joschka Fischer, voormalig minister van Buitenlandse Zaken en vicekanselier van Duitsland, zei: "Mooie principes zoals muntunies hebben de politieke macht nodig om te overleven. Dat is het Europese probleem: de politieke macht moet geëuropeaniseerd worden, in een Europese regering met democratische legitimiteit. Dat de eurozone centraal staat in de globale financiële crisis verwondert niet. Alleen daar, in het rijk van de belangrijkste munt na de dollar, treft de crisis een zwakke 'structuur' in plaats van een staat met echte macht. En die structuur is het vertrouwen van burgers en markten in zijn capaciteit om crisissen op te lossen aan het verkwisten. Ondertussen duwt de crisis het internationale financiële systeem naar de rand van de afgrond. Met andere woorden: de financiële crisis weerspiegelt een politieke crisis van de eurozone die het bestaan van het hele Europese project bedreigt. U gelooft toch niet dat er nog veel zal overblijven van de gemeenschappelijke markt en van de Europese instellingen en verdragen als de Europese monetaire unie mislukt? We zullen dan zes decennia van succesvolle Europese integratie mogen afschrijven, met onvoorspelbare gevolgen."

Het lijkt er echter op dat vele politici, zonder dat openlijk te vertellen, het sociaal contract met hun kiezers, met burgers hebben opgezegd. Zo verdedigen ze de private belangen van de relatief kleine maar puissant rijke en machtige financiële sector in plaats van het algemene belang van de publieke sector.

We zien dezelfde oude, griezelige reflexen overal in Europa opduiken: lopend achter de vlag worden sociaaleconomisch zwakke minderheden en de andere Europeanen weggezet als (deel)oorzaak van de problemen. In tijden van

oorlog is waarheid het eerste slachtoffer, in tijden van crisis de onderlinge solidariteit.

Het gaat vele Europeanen nu misschien nog iets te goed om in opstand te komen. Zelfs in deze crisistijden leeft een overgrote meerderheid van de burgers in ongekende welvaart, zeker in vergelijking met zo'n 80 procent van de rest van de wereldbevolking. Maar midden in deze Europese weelde leven zo'n 18 miljoen mensen in absolute armoede, en overleven 13 miljoen mensen door voedselhulp – die overigens Europees gesteund wordt maar die enkele lidstaten in volle crisis willen afschaffen. De rijke eurolanden, die volop hebben bijgedragen aan het ontstaan van de crisis, dwingen zuidelijke lidstaten bijna op de knieën en eisen zware besparingsrondes, als ware het strafmaatregelen. Dat alles zagezegd op uitdrukkelijk verzoek van de financiële markten, of om redenen van budgettaire orthodoxie.

Structurele hervormingen

Het lijkt op het verhaal van vrouwe Europa uit de Griekse mythologie, waarbij de ontvoerder Zeus model staat voor de financiële markten, die Europa met een onzichtbare hand ontvoeren. Mak vraagt zich af “waarom de posities die roekeloze beleggers innamen steevast gehonoreerd en tot het uiterste gegarandeerd worden? Waarom blijft in deze crisis de prioriteit van de Europese leiding liggen bij de bescherming van de banken en de financiële wereld, ten koste van een almaar verder eroderende legitimiteit van het Europese project?” Goede vragen, waarop we in het volgende deel antwoord trachten te bieden.

Maar Mak biedt zelf al een deel van het antwoord, door verderop te wijzen op het feit dat de eurocrisis niet zozeer een financiële bosbrand is maar een politieke crisis en een diepgaande vertrouwenscrisis.

Terwijl de Britse variant van Occupy Wall Street bij St Paul's Cathedral in Londen protesteerde tegen het kapitalisme, werd bekend dat de Royal Bank of Scotland – na een 'bailout' in 2008 eigendom van de belastingbetalers – een bedrag van 800 miljoen dollar had klaarstaan om bonussen uit te keren. En op de laatste eurotop in december 2011 wilde de Britse premier Cameron een uitzondering voor de Britse financiële sector voor bepalingen uit een nieuw begrotingsverdrag. Toen hij zijn zin niet kreeg van de andere lidstaten, stelde

hij een veto. De City levert 11 procent van de inkomsten op voor de Britse schatkist en biedt werk aan honderdduizenden mensen. De belangen van deze belangrijke economische macht dreef voor iedereen die het wilde zien een wig tussen de Europese lidstaten. Het onderstreepte nog maar eens de onenigheid tussen de Europese leiders en voedde daarmee het wantrouwen.

Politici wordt terecht verweten dat ze geen daadkracht tonen bij het bezweren van de eurocrisis en de schulden crisis en de crisis daardoor verergerden. Het klopt dat de bijna-instorting in september 2008 van het financiële systeem zoals we dat kennen en de daaraan gekoppelde economische crisis niet werden gebruikt om de noodzakelijke structurele hervormingen door te voeren. Sterker nog: de situatie is zoals nu in volle hevigheid blijkt wellicht nog erger dan drie jaar geleden. Tussen 2007 en 2012 werd in de hele EU ruim 4.600 miljard euro geïnvesteerd aan leningen en garantstellingen voor de financiële sector.

Cartago vernietigen

In België sprak directeur van het Agentschap van de Schuld Jean Deboutte over een bedrag van 20 miljard euro dat het land in het laatste kwartaal van 2008 moest lenen op de internationale kapitaalmarkten om banken over te nemen. Waarmee de Belgische staatsschuld weer steeg tot 97 procent, 37 procent boven de Maastrichtnorm van 60 procent van het bnp (al stelt Deboutte terecht dat alleen al de huishoudens 200 procent van het bnp aan vermogen hebben en België in het buitenland meer tegoeden heeft uitstaan dan schulden).

België moest en zou onder de regering-Di Rupo I dus plotseling flink besparen om de liberalen aan boord te houden en om het vertrouwen van de markten te behouden. Deboutte: "De markten verwachtten met andere woorden dat het met België op korte termijn heel slecht zou kunnen gaan. Nochtans is zoiets in België, met zijn stevige economische fundamenten, vrijwel onmogelijk. Maar de markt is nu niet vergevingsgezind. De minste fout wordt afgestraft. (...) In 2008 hebben we schulden bij moeten maken om de bankencrisis te betalen. Toch is de overheidsschuld het voorbije jaar slechts met één procentpunt toegenomen. In andere landen is dat duidelijk anders. Denk aan de hoge staatsschuld van de Verenigde Staten: die bedraagt 101 procent, maar

daar praat niemand over. En toch worden wij altijd met de vinger gewezen om onze hoge staatsschuld, ook al hebben we zo veel andere troeven. Cartago moet verwoest worden, zo lijkt het wel. Vooral de Angelsaksische pers laat ons geen schijn van een kans. Zelfs als we goed nieuws brengen, zoals met het succes van onze staatsbon, dan nog blijft men op dezelfde spijker hameren: onze overheidsschuld. De aversie tegen sommige stichtende leden van de eurozone is voor sommige media in het Verenigd Koninkrijk blijkbaar bijzonder groot."

Laat deze woorden goed op u inwerken, want ze zijn belangrijk. Deboutte is een van die zeldzame mensen die op topniveau dagelijks te maken hebben met de vermaledijde financiële markten om gunstige leningen voor een heel land los te krijgen. "Cartago moet verwoest worden." Fraai is dat; dit is toch de door liberalen zo fel bejubelde 'objectieve' marktwerking?

Hier wordt opnieuw erg duidelijk dat Europa dringend een aantal stevige politieke keuzes moet maken: een Rijnlands model met een gemengde economie met sociale vangnetten en een overheid die optreedt bij marktfalen, of een sterk geliberaliseerd model met vrij spel voor de vrije markt?

Zoals uit de woorden van Deboutte blijkt, wordt de opinievorming sterk geleid door Angelsaksische media, die op hun beurt sterk ideologisch gekleurd zijn.

Maarten Schinkel, economieredacteur van *NRC Handelsblad*, schreef eind 2011 onder de titel 'Laat het financiële monster zich nog temmen?: "(...) Hier moet worden gezegd dat de meningsvorming op de financiële markten wordt gedomineerd door Engelstaligen. New York en Londen zijn de grote financiële centra. De voertaal op de beurzen is, ook op het continent, Engels, en native speakers hebben er een natuurlijk voordeel. Handelaren en beleggers worden bovenmatig beïnvloed door Angelsaksische media, analisten, economen, meningsvormers en beursgoeroes. Zo objectief is de markt dus ook weer niet. Voor je het weet, wordt het bevallige Europa omgebouwd tot het evenbeeld van schrijfster en filosofe Ayn Rand, met een hyperindividualisme en een risicobereidheid waarvan de culturele wortels op het continent best ondiep zijn. (...) De financiële markt mag dan niet letterlijk een monster zijn, maar te groot is zij wel. En weinig weerhoudt haar ervan zich uiteindelijk tegen haar schep- per te keren."

Het moge duidelijk zijn: als Europese politici nog iets van een band willen

behouden met hun electoraat, hun kiezers, hun sociale netwerk, dan is doelstelling nummer één die groepen te beschermen tegen de manifeste wens 'om Cartago te verwoesten'...

Minste weerstand

Er moet een nieuw sociaal contract opgesteld worden, aangepast aan de eenentwintigste eeuw. Het bestaande sociale contract tussen burgers en overheden lijkt in Europa steeds sneller dermate grote barsten te vertonen dat het voortbestaan van het grootse vredesproject Europese Unie op het spel staat. Bij elke fase van de crisis in de eurozone hebben Europese leiders te laat gereageerd, waarna ze onvoldoende effectieve antwoorden formuleerden en maatregelen namen. Het voortdurende gebrek aan politiek leiderschap, moed en eerlijkheid duwt de euro en de hele Europese Unie verder richting afgrond.

En terwijl de euro nu in de touwen hangt, modderen de Europese leiders aan en kiezen ze de weg van de minste weerstand.

De recentste interventies voor Griekenland zijn daar een voorbeeld van. De vrijmaking van een nieuwe schijf voor Griekenland uit het noodfonds zal tijdelijk wat ademruimte geven. Maar terwijl Griekenland duidelijk het begrotingstekort en de staatsschuld moet terugdringen, maakt het recept van steeds meer wurgende besparingsmaatregelen het voor het land alsmaar moeilijker om de schuldgraad te verminderen.

Het zal ook de armoede in Griekenland en elders spectaculair doen stijgen en de steun van de publieke opinie voor het Europese samenwerkingsproject ondermijnen. Het is exact de boodschap die de algemene vergadering van het European Anti-Poverty Network in het najaar vanuit Lissabon liet horen: Europa verliest haar burgers.

De terughoudendheid om private crediteuren te doen participeren bij de aanpak van de Griekse schulden crisis deed de crisis van de eurozone langer voortduren. Een ordentelijke en goed geregelde schuldherschikking is onvermijdelijk. Het steeds voor zich uit schoppen van het probleem door politieke leiders zal de uiteindelijke kosten voor de belastingbetalers alleen maar doen toenemen. Tegelijkertijd leidt het onvermogen van leiders om een systeem van euro-obligaties op te richten tot een verdere groei van het wantrouwen in

de eurozone.

Draconische besparingen alleen in Griekenland zullen elke kans op economisch herstel blokkeren. Samen met saneringen op onder meer Defensie is een goed doordacht investeringsprogramma een essentieel element om de Griekse samenleving enig perspectief te bieden.

Het lijkt er meer op dat we de euro willen redden, ook al verliezen we een heel (Grieken)land. Was de uitspraak van de liberale eurocommissaris Neelie Kroes eind 2011 dat “er absoluut geen man overboord is” als een (Grieken)land uit de eurozone wordt gezet het zoveelste voorbeeld dat men langzaam de exit van het land voorbereidt? Dit scenario zou ook de definitieve exit betekenen van de Europese droom, die was gebaseerd op wederzijdse solidariteit en afhankelijkheid. Maar hopelijk zullen de financiële markten dan eindelijk gerustgesteld zijn?

Ook al moeten ze nu forse afschrijvingen doen op hun staatsobligaties, de financiële instellingen in Europa – die samen tweemaal het bnp van de hele EU vertegenwoordigen – hebben goed zaken gedaan met de zuidelijke eurolanden en hebben zo mee de schuldenspiraal aangewakkerd.

Grieks wanbeheer

Europese leiders, met name van christendemocratische huize, hebben jaren lang al dan niet corrupte, politieke charlatans in hun midden gedoopt en hebben zedig gezwogen. Denk aan de opstelling van de Europese Volkspartij met Berlusconi in hun midden, of recentelijk de Hongaar Orban.

Ik vraag me af of iemand als EVP-voorzitter Wilfried Martens het écht een goed idee vindt dat uitgerekend Jacques Santer een leidinggevende rol moet gaan spelen. Santer, die in 1999 als hoofd van de Europese Commissie moest aftreden wegens wanbeheer, nepotisme en corruptie van enkele eurocommissarissen. Santer, die al een decennium in de raad van bestuur zit van een Luxemburgse holding van een wegens fraude veroordeelde Iraakse zakenman.

Zoals gezegd, de EU kreeg al jaren alarmsignalen over ‘bad governance’ in lidstaten waaronder Griekenland. Als vice-voorzitter van de commissie budgetcontrole in het Europees parlement zie ik de dossiers al jaren voorbij komen. En samen met collegae vechten we voor opvolging ervan en voor het

promoten van goed bestuur en het correct besteden van belastinggeld.

Maar als je als reactie op de 'Griekse toestanden' de overheid ontmantelt en demoraliseert, dan vraag ik me af wie er gaat jagen op de belastingontduikers die Griekenland de laatste jaren honderden miljarden euro aan inkomsten doen mislopen? Of de actieve en passieve corruptie bestrijden die Griekenland jaarlijks naar schatting 20 miljard euro kost? De privésector? Met heel Athene, maar niet met mij.

Een fundamenteel probleem is ook dat Merkozy, maar ook de regeringsleiders van andere lidstaten, blijven vasthouden aan een intergouvernementele aanpak en een echt Europese aanpak op economisch, fiscaal, sociaal en ander vlak schuwen. Dat levert het slechte economische beleid op dat ons in de eurocrisis heeft gestort. Intussen wordt de medebeslissende inspraak van de nationale parlementen en het Europese Parlement via het voorstel van Van Rompuy ook nog eens omzeild. Er is sprake van een niet eens zo sluipende technocratische staatsgreep. En dat terwijl we Brussel niet alleen nodig hebben voor begrotingstoezicht, maar ook om de speelruimte voor democratische besluitvorming opnieuw te veroveren op de markten. Dat is noodzakelijk om burgers weer het vertrouwen te geven dat politici het algemeen belang willen beschermen en verdedigen.

Judt stelde dat we niet zonder kunnen: "Als we elkaar echt niet vertrouwen, hoeven we voor wederzijdse steun ook geen belasting te betalen. En dan zullen we evenmin ver de deur uit gaan, want daarbuiten dreigt door onze onbetrouwbare medeburgers gepleegd geweld en bedrog. Bovendien is vertrouwen geen abstracte deugd. Een van de oorzaken van de vele kritiek op het hedendaagse kapitalisme is dat de markten en het vrije ondernemerschap vertrouwen en samenwerking nodig hebben – en die kritiek komt waarachtig niet alleen van links. Als we er niet op kunnen vertrouwen dat bankiers zich eerlijk gedragen, hypotheekadviseurs de waarheid over leningen vertellen en toezichthouders oneerlijke handelaren terugfluiten, zal het kapitalisme zelf tot stilstand komen."

Een fundamenteel probleem dat Europese leiders maar niet lijken te snappen, laat staan hardop verdedigen, is dat ook in het huidige debat over het crisisbeleid er alleen een keuze lijkt te zijn tussen solidariteit en begrotingsdiscipline, en een derde, cruciale pijler vergeten wordt: interdependence of

wederzijdse afhankelijkheid. Dat is een essentieel begrip om een open en vrije democratie goed te doen functioneren. Griekenland kopje onder duwen, met draconische besparingen, zal uiteindelijk ook zware gevolgen hebben voor de andere EU-lidstaten.

Ironisch genoeg begon men zo'n 25 eeuwen geleden in Athene te experimenteren met democratie. De mensen – demos – regeren, kiezen en beslissen via verkozenen, die verantwoording afleggen aan het volk, dat zelf verantwoordelijk is voor zijn eigen keuzes. Aristoteles zei over politiek dat als "vele, individueel misschien niet zo eerbare mannen samenkomen, ze toch eerbaarder en goed worden, misschien niet individueel, maar wel collectief". Zoals we in het volgende deel zullen zien, zijn te veel politici gevoelig voor de lobbypraktijken van de financiële sector. Aristoteles' collega Demostenes zei: "Als mensen vrije gemeenschappen onderwerpen en ze veranderen in oligarchieën, verzoek ik u om hen te beschouwen als gemeenschappelijke vijanden van allen die van vrijheid houden."

Het is hoog tijd om in de beste oude Griekse tradities een consultatie van burgers en hun belangengroepen te houden, zeg maar een Europese Conventie bijeen te roepen, en de Europese droom aan een groot onderhoud te onderwerpen. Debatvraag: laten we vrouwe Europa ontvoerd weggwijnen bij het financiële monster, of gaan we haar bevrijden?

DEEL 4

FAITES VOS JEUX, DE BANK WINT!

Hoe kan het eigenlijk dat terwijl ‘god en klein pierke’ na de implosies van de verschillende piramidespelen, over de bankiers van Wall Street en de City heen vielen, zij anno 2012 nog steeds aan het langste eind trekken? Over de enorm krachtige lobby en beïnvloeding van het beleid gaat dit voorlaatste deel.

“De financiële crisis van het afgelopen jaar heeft aangetoond dat de markten geglobaliseerd zijn en dat de politiek die hen moet controleren in een lagere divisie speelt. Natuurlijk vraag je dan om ellende. Geen enkele nationale toezichthouder zag de crisis aankomen. Politiek en economie moeten dichter bij elkaar gebracht worden, willen we verder onheil voorkomen. Concreet betekent het dat de Europese schaalvergroting ervoor moet zorgen dat financiële producten niet degraderen tot toxische producten. Voor melk, wijn, huizen worden kwaliteitsnormen opgelegd. Voor financiële producten niet. Te gek om los te lopen. De markt zonder regels is een jungle. Tegenover markten die in een nanoseconde honderden miljarden van de ene kant van de wereld naar de andere versturen kun je niet optornen met nationaal beleid. Wie dat nog denkt, bezondigt zich aan kwaadaardige naïviteit.”

De persoon die deze wijze woorden sprak, is niet de politieke leider van de Europese GUE-fractie van uiterst links, noch de nieuwe voorzitter van het

ACV, maar wel opperliberaal in het Europees Parlement Guy Verhofstadt, in een recent interview met *De Morgen*. Te pas en te onpas praat hij over 'de jungle' die de financiële markten geworden zijn (waar de bonobo's in krijtstreeppak nog altijd lustig mogen spelen of speculeren met andermans geld, als waren het bananen). Ook in zijn boek *A New Age of Empires* pleit hij voor een "deugdelijke en derhalve eenvormige financiële en prudentiële controle". Niet omdat hij verontwaardigd is omdat staten gigantisch moeten besparen en het Europese sociale beleid steeds meer de allure krijgt van een Amerikaans kerkhof, neen, omdat dat noodzakelijk is voor het goed functioneren van "een monetaire unie".

De Britse econoom John Kay fileerde in het Britse maandblad *Prospect* feilloos de "travestie" die "neoliberale taliban" maken van de vrije markt: "Markten kunnen alleen opereren als ze ingebed zijn in een bepaalde context. Intellectuele eigendom en contracten zijn sociale constructies. Hebzucht vernietigt zowel de instituties die op dat vlak het voorbeeld geven, als het systeem dat het rechtvaardigt, zoals de gebeurtenissen van 2008 aantoonde. De organisatie die zei 'Laten we niets dan geld creëren' (de beroemde slogan van Bear Stearns) slaagde op langere termijn zelfs daar niet in."

Never waste a good crisis

Een vrije markt blijft op zich het best werkbare systeem. Maar dan moet het spel door marktpartijen wel gespeeld worden mét heldere spelregels. Dan moeten zij zich wel enigszins verantwoordelijk en correct willen gedragen. En omdat vertrouwen goed is maar controle beter, moet er écht onafhankelijk toezicht zijn, om het falen van die vrije markt zo snel mogelijk te kunnen detecteren en corrigeren. Ja, ook liberale politici zoals Guy Verhofstadt zullen zich sinds 2008 wel grotendeels achter deze idee scharen. Tenminste, in woord en geschrift, want op het vlak van politieke daadkracht en stemgedrag ziet het er soms heel anders uit.

Een 'pietluttig' Belgisch voorbeeldje: het waren de Vlaamse meerderheidspartijen CD&V en Open VLD die géén onderzoekscommissie mét tanden wilden, om te achterhalen wat fout liep bij Fortis en Dexia. Die partijen zegden zonder zelf in de lach te schieten dat die onderzoekscommissie het vertrou-

wen in de banken opnieuw zou schaden. Of was het misschien meer omdat er anders te veel ideologische en politieke rotzooi naar boven zou komen? Dat er wellicht liberale en christendemocratische kopstukken een zekere verantwoordelijkheid niet hadden genomen? "In zo'n onderzoekscommissie vinden ook vele politieke spelletjes en revanchisme plaats. Het is niet het moment om nu opnieuw onrust bij de spaarders te veroorzaken", zei Servais Verherstraeten van de CD&V destijds. Tja, als politieke verantwoordelijkheid benoemen nu ook al revanchisme is...

Niet alleen vele politieke partijen, waaronder Groen, ook Jean-Louis Duplat, voormalig voorzitter van de banktoezichthouder CBFA, vonden dat er wél een parlementaire onderzoekscommissie moest komen over Fortis en Dexia. Duplat schreef in De Standaard dat "er voor Dutroux een parlementaire onderzoekscommissie is gekomen. Welnu, voor dit drama is dat ook meer dan ooit noodzakelijk. Ze moet bevolkt worden door sterke personen met vakkennis."

De bijwijlen schizofrene opstelling van liberalen en christendemocraten – zij bevolken 25 van de 27 regeringen in Europa – verklaart deels waarom we sinds de crisis van 2008 een kans hebben laten schieten om het amorfe, anonieme en internationale monster dat de financiële markt is geworden te temmen en te muilkorven. Nochtans waarschuwde Rahm Emanuel, de kabinetschef van president Obama, in 2008: "*Never waste a good crisis.*"

Een probleem van deze mooi klinkende uitspraak is dat ze onvoldoende onderkent dat de basisoorzaken van de crisis (zie ook deel 1) voor een groot deel van politieke snit waren. Zo nam het Amerikaanse Congres in 1999 de 'Gramm-Leach-Bliley Act' aan, wetgeving die het mogelijk maakte dat banken zowel zakenbank als een commerciële nutsbank werden. Zoals eerder beschreven, was die strikte scheiding tijdens de Grote Depressie van de jaren dertig ingevoerd via de 'Glass-Steagal Act'. De wijziging van 1999, gebeurde vooral onder druk van Citigroup, dat via overnames de facto een multifunctionele bank én verzekeraar werd.

Maar ook de druk die Europa uitoefende, tijdens de onderhandelingen in de schoot van Wereldhandelsorganisatie, over liberalisering van de dienstensector, speelde een rol. De Europese systeembanken konden toen de Amerikaanse markt niet betreden en verloren dus competitiviteit. De VS hebben zich toen

geëngageerd om die verplichte scheiding op te heffen.

Toen, in 1999, dreigde de Europese Unie als reactie op het besluit van het Amerikaanse Congres ermee eigen regels te zullen toepassen op Amerikaanse zakenbanken die in Europa actief waren. Er volgde stevig lobbywerk van zakenbanken in Wall Street bij de Amerikaanse overheid, die de Europeanen moest 'bewerken'.

NRC Handelsblad wees er in oktober 2008 op dat de toenmalige minister van Financiën, Hank Paulson, in 1999 de lobby aanvoerde, als topman van een van die banken, Goldman Sachs: "In 2004 besloot de beurstoezichthouder SEC (Securities and Exchange Commission) bij wijze van compromis tot een vrijwillig programma: banken mochten zichzelf aanmelden om gecontroleerd te worden maar waren dat niet verplicht. EU tevreden, Wall Street ook. Maar wat zegt Christopher Cox, topman van de SEC, hier nu (eind september 2008, na de val van Lehman Brothers) over? 'De afgelopen zes maanden hebben ruimschoots duidelijk gemaakt dat vrijwillig toezicht houden niet werkt.'"

Wat een inzicht. Maar is intussen, drie jaar later, de strikte scheiding tussen zakenbanken en nuts- of consumentenbanken op zijn minst weer ingezet? Zijn banken die *'too big to fail'* zijn, opgesplitst en kleiner gemaakt, opdat ze hele landen niet meer zouden kunnen meesleuren in hun val? *Dream on...*

Vloek van de belangengroepen

Daarom toch nog eens de recente woorden van die andere invloedrijke Amerikaanse liberaal, Francis Fukuyama, in herinnering brengen: "Deze wereldcrisis is begonnen in Wall Street. Ze werd mee mogelijk doordat de controle op de financiële markten werd afgeschaft – zoals de ideologen van rechts steeds hebben geëist. (...) De Amerikaanse centrale bank en de minister van Financiën zijn in deze crisis daadkrachtig opgetreden. Ze hebben de toestand niet zo erg laten ontsporen als in de jaren dertig, toen meer dan 20 procent van de Amerikanen zonder werk zat. Destijds kon president Franklin D. Roosevelt de grote banken opsplitsen zonder dat iemand durfde te protesteren, omdat de nood zo groot was. Om orde op zaken te stellen in de financiële sector moeten Goldman Sachs, Citigroup of de Bank of America opnieuw opgedeeld worden, denk ik. Ze moeten in kleinere eenheden worden opgesplitst, die in slechte

economische tijden dan ook gewoon failliet kunnen gaan. Dan zouden ze niet meer 'too big to fail' zijn, wat hen bijna onaantastbaar heeft gemaakt. Jammer genoeg is die moedige stap nu niet gezet. (...)

Obama had aan het begin van deze crisis een unieke kans om de grote banken te nationaliseren en stukje bij beetje weer te verkopen. Maar het beleid van zijn regering was ook toen al grotendeels bepaald door wat de grote banken in Wall Street willen. (...) De grote baas van Goldman Sachs, Lloyd Blankfein, heeft tijdens de crisis tientallen keren overleg gepleegd met minister van Financiën Timothy Geithner. Dat heeft nog steeds grote invloed op de discussies in het Witte Huis. (...) Dat politiek leiderschap zo moeilijk is geworden, ligt niet alleen aan de financiële markten. Alle moderne democratieën hebben één grote zwakte: de belangengroepen, die hun eisen onverbiddeijk weten door te drukken."

Dat doen ze deels met geld, veel geld. Tijdens de campagne voor de presidentsverkiezingen in 2008 ontving Obama 39 miljoen dollar van de financiële sector, waarvan 1 miljoen van Goldman Sachs. In 2009 spendeerden acht van de grootste financiële instellingen 30 miljoen dollar aan de beïnvloeding of bijsturing van de al weinig daadkrachtige financiële regelgeving die de regering-Obama nastreefde. In het eerste kwartaal van 2010 hadden grootbanken zoals JP Morgan, Citigroup, Goldman Sachs en Credit Suisse hun lobbybudgetten al verdubbeld tot 1 à 1,5 miljoen dollar tegenover het jaar ervoor. Een leger van 2.600 Wall Streetlobbyisten zwermt rond het Congres om nieuwe wetgeving af te zwakken. Met succes.

Dave Levinthal van het Centre for Responsive Politics (CRP) houdt de uitgaven voor lobbywerk nauwkeurig bij en merkte in 2010 op dat, hoewel de economie in duigen ligt, de financiële sector nog nooit zo veel aan gelobby heeft gespendeerd: "We stellen vast dat er zaken niet in de wet (Frank-Dodd Act) staan die er zonder eensgezind gelobby wél in hadden gestaan. De robuuste bescherming van consumenten bijvoorbeeld is erg verwaterd."

Ook senator Christopher Dodd, voorzitter van bankencommissie van de Senaat en naamgever van de belangrijkste wetgeving op dit vlak (Frank-Dodd Act), ergerde zich aan "de weigering van grote (bank)bedrijven om constructief met het Congres mee te werken. Te veel mensen in deze industrie besloten te investeren in een leger lobbyisten, wier enige missie erin bestaat de algemeen

gedeelde consensus – dat de financiële hervormingen die wij zo hard proberen te concretiseren nodig zijn – om zeep te helpen.”

We kunnen nu al concluderen dat regulering en hervorming van Wall Street niet op het palmares van de regering-Obama geschreven zal kunnen worden. De Frank-Dodd Act was bij de onderhandelingen over de praktische invulling al fors verwaterd. Zeker sinds de Republikeinse overname van het Congres komt er niets meer van terecht.

Ook al kregen de Democraten meer Wall Streetgeld – Christopher Dodd persoonlijk zelfs 1,2 miljoen dollar voor zijn verkiezingscampagne – het zijn vooral de Republikeinen en met name de Tea Party-ideologen die zich hevig verweren tegen al te strenge regelgeving voor Wall Street. Hun basisargument is dat de overheid kapitaal niet aan banden mag leggen, noch regels mag opleggen, omdat dat ‘banen zou kosten’ en bovendien... naar socialisme ruikt. Het zou een hilarische gedachtegang zijn, ware het niet dat hij voor een dominante, ideologische wijze van denken staat. Een ideologie die tot nader order de gang van zaken bepaalt, ook in Europa.

Macht corrupteert

De Britse econoom John Kay stelt dat in Europa de politieke corruptie niet zo ver is gevorderd als in de VS, waar de wetgeving is gecorrumpeerd via politieke financiering door private financiers, maar dat in continentaal Europa door doorgedreven corporatisme het belang van bijvoorbeeld Deutsche Bank te gemakkelijk wordt gelijkgeschakeld met het belang van Duitsland. Heel schematisch is de situatie in Europa volgens de Britse econoom als volgt: Frankrijk en Duitsland hebben de structurele problemen van hun grootbanken onder de mat geveegd – er stuift wel alsmaar meer stof onder uit – en het Verenigd Koninkrijk beschermt de City.

Het recente ‘Cash for Cameron’-schandaal bracht in maart 2012 de Britse premier in verlegenheid. Uit undercoverjournalistiek van The Sunday Times bleek hoe trots Peter Cruddas, de penningmeester en fondsenwerver van de conservatieve partij, was op de gemiddeld 5 miljoen euro die hij voor Cameron bijeenharkte. Cruddas vertelde enthousiast tegen als zakenlui vermomde journalisten hoe vermogende zakenlieden zich bij de premier kunnen inkopen.

Voor een bescheiden rekening van een kwart miljoen pond kunnen ze een privé-diner met Cameron boeken, alwaar ze onder het genot van een drankje en een hapje hun persoonlijke belangen kunnen bepleiten.

En dat heeft succes, verzekerde Cruddas. Zo had Cameron enkele zakenbankiers uit de City tijdens zo'n proletarisch diner in 2011 verzekerd dat hij nooit akkoord zou gaan met een Europese financiële transactieheffing, ook wel speculatiebelasting, die toen door Angela Merkel en Nicolas Sarkozy werd bepleit.

Dat is de kern van het probleem van de financiële lobby, die ook in Europa volop zijn macht probeert te beschermen. Macht corrupteert, en absolute macht corrupteert absoluut. Tegelijk voelen burgers zich in een gemondialiseerde, ontzuilde en onzekere wereld onveilig en kwetsbaar. De gemiddelde politicus begrijpt te weinig dat zijn enige missie erin mag bestaan het grootst gedeelte algemene belang zo goed mogelijk te vrijwaren, met als eerste doel de 'bescherming' van burgers. Maar tegenover de machtige (financiële) lobby lijkt de moderne politicus dan weer kwetsbaar of te koop. Dat voelen vele kiezers aan.

Nederlandse en Belgische kiezers bijvoorbeeld hoeven daarvoor alleen maar te kijken naar wat hun ex-(vice)premiers na de politiek zijn gaan doen: Wim Kok, Jean-Luc Dehaene, Jan Peter Balkenende en Wouter Bos, ze gingen allen voor grote instellingen werken die direct of indirect actief zijn in de financiële dienstverlening. Net als de voormalige Ierse eurocommissaris voor Interne Markt en dus ook financiële markten Charlie McCreevy, die onder meer voor een internationaal financieel concern werkt. Of kijk naar de laatste verkiezingen voor het Britse Lagerhuis: één op de tien nieuwe verkozenen, vooral voor de Britse conservatieven, waren bankiers uit de City, bleek uit onderzoek van het Britse Madano Partnership.

En omdat het zo tekenend is voor de tijdgeest als onderdeel van het probleem, ook een citaat uit de Nederlandse krant De Pers van woensdag 12 mei 2010, vlak na de Britse verkiezingen waarin Labour van de kaart werd geveegd en Cameron kon beginnen aan het beschermen van 'zijn' City: "De ex-bankiers vonden vooral onderdak bij de conservatieven. Dat ze zich vooral thuis voelen bij de Tory's is natuurlijk niet zo vreemd. Het Labourbeleid van de afgelopen jaren is desastreuus geweest voor de Britse economie. Zo kende

het land de grootste uittocht van toptalent van alle landen in de geïndustrialiseerde wereld. De City blijft de belangrijkste economische pijler van het land, maar heeft ook ernstig te lijden gehad onder de bankencrisis, de vlucht van hedgefonds en bankiers door de fameuze bonustaks en andere belastingen. Bovendien staat de Britse financiële sector aan de vooravond van een aantal belangrijke hervormingen. Geen wonder dus dat de voormalige bankiers iets in de melk te brokkelen willen hebben. En ervoor willen zorgen dat de sector niet nog verder om zeep geholpen wordt.”

Auteur van dit meelijwekkend proza (arme bankiers!) Tjeerd Wiersma, die zich vermoedelijk goed thuis voelt op de Amsterdamse Zuidas, meldt nog dat onder anderen Oliver Letwin (ex-Rothschild), Harriet Baldwin (ex-JPMorgan), Sam Gyimah (ex-Goldman Sachs), Jo Johnson (ex-Deutsche Bank en broer van de Londense burgemeester) zich nieuwe ‘volksvertegenwoordigers’ mochten noemen. Toen miljoenen werkloze Britten dat daags na de verkiezingen in hun ochtendkrant lazen, begonnen ze waarschijnlijk opgelucht en vol goede moed aan een nieuwe werkloze dag: *‘Thank god, the City is being saved!’*

Geoorloofd speculeren op faillissement land

Een heel recent voorbeeld uit het Europees Parlement, waar sommige politici in de economische en monetaire commissie (Econ) proberen de regulering van de financiële jungle handen en voeten te geven, is het volgende. Het Franse groene parlamentslid Pascal Canfin boekte op 18 oktober 2011 een belangrijk resultaat door via onderhandelingen tussen het Europees Parlement en de Europese Raad van Ministers (in aanwezigheid van de Europese Commissie) overeenstemming te bereiken over een belangrijke regulering. Concreet ging het om een Europees verbod op speculatie op het faillissement van landen door het verhandelen van ‘naked credit default swaps’ op staatsobligaties. Ook ‘naked short selling’ van staatsobligaties wordt aan banden gelegd.

Volgens de nieuwe regels waarover overeenstemming werd bereikt, zal het onmogelijk worden voor bijvoorbeeld een hefboomfonds (hedgefund) om credit default swaps te kopen zonder de staatsobligaties zelf in bezit te hebben. Het cynische handelen van speculanten – ook wel aangeduid als ‘de markten’ – wordt daardoor iets beter aan banden gelegd.

In de jaren dertig was een van de belangrijkste crisismaatregelen het verbod op 'side betting', speculatie op toekomstige gebeurtenissen op de beurs. Dat is waar het akkoord uit oktober 2011 ook over gaat.

Om het cruciale belang van dit soort van Europese regelgeving met een actueel voorbeeld te duiden: het had de problemen van Dexia van 2011 mogelijk kunnen beperken. De portefeuille van Dexia leunde immers veel te zwaar op staatsobligaties, precies het soort waardepapieren waarop de financiële markten zwaar speculeerden en speculeren via met name 'naked credit default swaps'. Toen Dexia in 2008 een herstructureringsplan voorlegde aan de Europese Commissie wees eurocommissaris Neelie Kroes al op het feit dat Dexia de forse obligatieportefeuille van ruim 120 miljard euro snel moest afbouwen, afstoten of onderbrengen bij een 'bad bank'. Door een opeenvolging van ratingverlagingen raakte het eigen vermogen van Dexia te snel opgesoupeerd en vormde de te grote obligatieportefeuille hoe langer hoe meer een molensteen rond de nek. Door veranderende rentetarieven moest Dexia onderpand geven en werd het nog moeilijker om de bank te herfinancieren. Het leidde tot het verdwijnen van Dexia.

In plaats van tijdig naar de Europese eisen te luisteren, zette de Dexiatop intengendeel (zoals De Standaard op 12 oktober 2011 berichtte) een stevige politieke lobby op om de Europese Commissie op afstand te houden. Dexia was zélf de bad bank geworden.

Triomf van een falende ideologie

De Europese overeenkomst om de handel in 'naked credit default swaps' aan banden te leggen is dus een belangrijke eerste stap om de speculatie op staatsschulden te verminderen, een activiteit die landen van de eurozone heel zwaar in de problemen heeft gebracht.

De afgesproken regels zullen het nieuw opgerichte Europese toezichtorgaan voor de financiële markten (European Securities Market Authority, ESMA) ook de bevoegdheden geven om in te grijpen en regels op te leggen aan de nationale toezichtorganen, die de financiële markten moeten controleren. De groene fractie in het EP had liever gezien dat de ESMA directe bevoegdheid kreeg om in te grijpen, maar dat werd helaas door (overwegend rechts gere-

geerde) lidstaten geweigerd, uit angst voor een verlies van soevereiniteit. Dat die soevereiniteit betekent – zoals we zagen in Griekenland, Italië en Portugal – dat politieke leiders het veld moeten ruimen op dictaat van de financiële markten, deert de rechts-liberale regeringen blijkbaar minder.

De nieuwe regelgeving zal naar verwachting over een jaar van kracht worden. Het resultaat toont ook aan dat Europa wel degelijk politiek kán optreden. Dat je onverantwoord speculeren – dat gevolgen heeft voor het huishoudboekje van landen en de burgers van die landen – aan banden legt, is niet alleen gezond verstand, het is ook wat miljoenen Europeanen verwachten van de politiek.

En wat doen Verhofstadt en velen van zijn liberale parlementsleden van de ALDE-fractie als het akkoord ter stemming voorligt in de plenaire vergadering van het Europees Parlement? Ze onthouden zich of stemmen tegen. Een duidelijk gebrek aan coherentie. Bovendien wijst het erop dat ze niet openlijk willen toegeven dat de crisis van 2008 wel degelijk ook een neoliberal politiek probleem was. Zij waren immers de vaandeldragers van de ongebreidelde liberalisering, privatiseringen en dereguleringen van de laatste decennia.

De liberalen staan niet te trappelen om hun wereldbeeld bij te stellen, de mooie en bevlogen beschouwingen van Verhofstadt ten spijt. De ALDE-voorzitter schreef het trouwens zelf toen hij het had over de concurrentie met opkomende economieën: “Dit alles zal het voor de westerse economieën noodzakelijk maken om ook op economisch terrein drastische veranderingen door te voeren, maar niet door de trom van de regulering te roeren (hoe onmisbaar dit ook moge zijn op het vlak van de financiële markten). Integendeel. Meer regulering op het vlak van het financiële zal paradoxaal genoeg gepaard moeten gaan met meer liberalisering van algemeen economisch beleid.”

Het is vergelijkbaar met Nicolas Sarkozy, die op 25 september 2008, tien dagen na de ineenstorting van Lehman Brothers, verklaarde dat hij het kapitalisme eigenhandig wilde hervormen: “Alles managen via zelfregulering, dat is voorbij. Laissez faire, dat is voorbij. De markten die altijd gelijk hebben, dat is voorbij!” Leg dat naast de woorden van ECB-voorzitter Jean-Claude Trichet uit april 2010: “De markt heeft altijd gelijk. En dat moet altijd volledig worden gerespecteerd.”

De Duitse wetenschapper Steffen Lehndorf schreef in een in 2012 verschenen publicatie van de European Trade Union Institute (ETUI), dat “de vreemde combinatie van anti-neoliberale retoriek aan de ene kant, en de koppigheid van degenen met macht in tijden van chaos en desoriëntatie aan de andere kant, leidde tot de vreemde *schijndood* van het neoliberalisme.”

Econoom Paul Krugman (2010) wijdde in *The New York Times* een column aan de “vreemde triomf van een falend gedachtegoed”. En daarmee bedoelde hij uiteraard niet het socialisme.

Hoewel iedereen van rechts tot links na 2008 erkende en nog steeds erkent dat de financiële sector te veel instabiliteit en risico's met zich brengt, en daarom gereguleerd moet worden, is net de ‘schijndood van het neoliberalisme’ een van de redenen waarom die regulering absoluut onvoldoende van de grond is gekomen gedurende de laatste drie jaar. Men is wel voor regulering, ‘maar je moet toch ook niet overdrijven’.

Gelobby in het Europees Parlement

Sommige politici zijn nog altijd gevoeliger voor chantage of beïnvloeding vanuit de financiële sector. In het voorjaar 2011 leidde dat zelfs tot een kleine schokgolf in het Europees Parlement toen bleek dat zeker drie parlementsleden – Sloveense, Roemeense en Oostenrijkse ex-ministers – bereid waren geld aan te nemen voor het indienen van amendementen voor nieuwe financiële regelgeving. De Oostenrijkse christendemocraat Ernst Strasser en de Sloveense socialist Zoran Thaler namen ondertussen ontslag. De Roemeen Adrian Severin werd uit de socialistische fractie gebojourné. Terecht, maar het EP blijft wel met de gebakken peren zitten. De zaak was een ramp voor het imago van de enige echt democratische van de drie Europese instellingen die de gang van zaken bepalen in de EU.

Los van het feit dat de aanwezigheid van de potentieel gecorrumpeerde politici slecht was voor het imago van het Europees Parlement versterkt de zaak ook het klassieke beeld van politici als poenscheppers. Het wangedrag van een minderheid drukt de realiteit weg van een meerderheid van de Europarlementsleden die keihard werken en hun job wél serieus nemen.

Het EP werd door het Verdrag van Lissabon een parlement met macht.

Maar die macht laat zich dus ook corrumperen. Daarom is het cruciaal dat de media het EP meer van nabij, nauwgezet en kritisch volgen. Samen met de ngo Friends of the Earth stuurde ik daarom een brief naar federaal procureur Johan Delmulle, met het verzoek om het onderzoek omtrent deze corruptiezaak samen met de Europese antifraudedienst OLAF op een ernstige manier te voeren.

Het corruptie-incident leidde intussen tot een nieuwe gedragscode – hoewel wetgeving om overtredingen te straffen nog ontbreekt – en een strenger register voor lobbyisten, maar het financiële gelobby gaat onverminderd door. Het is zo erg dat Burkhard Balz, een Duits CDU-parlements lid en voormalig bankier en lobbyist voor de Commerzbank, “het helemaal gehad heeft” met het agressieve gelobby van financiële instellingen, dat bijna doordrong tot in zijn privéleven.

Myriam Vander Stichele, een Vlaamse senior onderzoekster van de financiële sector bij de in Amsterdam gevestigde Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen (Somo): “Er zijn ook in 2011 vele voorbeelden geweest waarbij Europarlementsleden exact dezelfde amendementen indienden, bijvoorbeeld bij de zogenaamde EMIR-wetgeving (European Market Infrastructure Regulation) om de enorme derivatenhandel te reguleren, en misschien zelfs zonder het goed te beseffen de letterlijke teksten van de lobbyisten als amendement ter stemming voorlegden. Lobbyisten van financiële instellingen proberen vaak goede relaties op te bouwen met bijvoorbeeld de medewerkers van die parlementsleden. Er zijn ook parlementsleden, zoals mevrouw Kay Swinburne, die openlijk en schaamteloos pleiten voor méér gelobby van de financiële sector. Het grote probleem is dat onafhankelijke vertegenwoordigers van consumenten, ngo’s en academici amper vertegenwoordigd zijn in deze beleidsbeïnvloeding. Daar zit te weinig geld, mankracht en kennis. We doen wat we kunnen, maar het is vechten tegen een overmacht.”

Titanic-moment

De ngo Spin Watch publiceerde een rapport over de lobby van Goldman Sachs, de zakenbank die zich in de aanloop naar EMIR in 2010 verzette tegen de regulering van de derivatenhandel, een activiteit waarin ze uitblonk en rijk

mee werd. Derivaten zijn contracten tussen twee partijen met afspraken over de levering van goederen, valuta's of aandelen op een afgesproken tijdstip of tegen afgesproken voorwaarden. Ze kunnen bijvoorbeeld gebruikt worden door bedrijven of pensioenfondsen om zich in te dekken tegen risico's van schommelingen in prijzen, rentes of wisselkoersen. Derivaten worden echter veel vaker gebruikt om te speculeren. Door een gebrek aan toezicht namen partijen daarbij vaak onverantwoorde risico's: zij maakten financiële beloftes die bij tegenvallers niet waargemaakt konden worden.

De onderhandelingen over het wetgevende proces, in dit geval Emir, duurde lang en werd begeleid door een hevige lobby. Europarlementsleden en ambtenaren van de Europese Commissie werden bedolven onder allerhande 'culinaire attenties' en gevoelige informatie en slimme amendementen van Goldmanhuurlingen of eigen slimme en knappe 'Goldman boys and girls'.

Maar op 29 maart 2012 steunde het Europees Parlement dan toch meer toezicht op de handel in financiële derivaten. De uitkomst van de scherpe onderhandelingen tussen ministers van financiën en het Europees Parlement over Emir, om het toezicht aan te scherpen vormde een stap vooruit, maar is echt onvoldoende. De lobby heeft deels wel en deels niet gewerkt.

Het is belangrijk dat deze complexe en schimmige financiële producten aan strenge regels gebonden zijn. Want met de zogenaamde over-the-counter derivaten zijn triljoenen euro gemoeid. Over the counter betekent de gigantische handel in financiële producten tussen financiële instellingen onderling - dus niet via de beurs - en daar was totnogtoe volstrekt geen toezicht op. Zoals is gebleken sinds 2008 kan die enorme vrijhandel tussen financiële instellingen, de economie volledig ontwrichten.

De wetgeving die Europarlementariërs in meerderheid goedkeurden, verplicht handelaren om de meeste derivatencontracten voortaan gestandaardiseerd en via centrale partijen te sluiten. Die centrale partijen (CCP's of "central clearing party") komen onder toezicht te staan en contracten moeten verplicht gerapporteerd worden zodat risico's meer zichtbaar worden voor de toezichthouders. De Europese groene fractie pleitte ervoor dat de vorig jaar opgerichte Europese toezichthouder voor de financiële markten (ESMA) het toezicht op deze centrale partijen op zich zou nemen. Daar gingen de ministers van financiën helaas niet mee akkoord, vooral onder druk van Groot-Brittannië.

De CCP's krijgen dus een cruciale rol en die worden strikt nationaal gecontroleerd. Op aandringen van Groot-Brittannië is bepaald dat bij een falen van zo'n CCP de Europese toezichthouders alleen bij unanimititeit een besluit van toezichthouder van een land kunnen terugfluiten. Het beheersen van de risico's blijft een nationale aangelegenheid, terwijl de werkelijke risico's van de financiële markten grensoverschrijdend zijn. De goedgekeurde Emir-wetgeving negeerde daarmee de aanbevelingen van het 'European systemic risk committee' (ESRB), dat het systemische risico van de OTC-handel meer Europees toezicht behoeft.

Risico concentreert zich bij centrale partijen. Vanwege de gigantische bedragen die heen en weer schuiven, heeft het per definitie een grensoverschrijdend effect wanneer het bij die partijen mis gaat. Het toezicht moet daarom Europees gebeuren. Juist voor deze taken is de Europese toezichthouder in het leven geroepen. Helaas hebben de nationale regeringen onder leiding van Groot-Brittannië hun oren naar de financiële lobby laten hangen en het toezicht afgezwakt tot nationale bevoegdheid, met een bijrol voor ESMA.

NRC-correspondent Caroline De Gruyter beschreef in een reportage hoe Europarlementsleden, lobbyisten, diplomaten en ambtenaren unisono bevestigen dat de financiële crisis een "Titanic-moment" was voor de financiële sector. Er kwam een helse lobby op gang. De Gruyter citeert onder anderen het Franse conservatieve Europarlementslid Jean-Paul Gauzès, die openlijk vermeldt dat "enkele details" in zijn rapport over hedgefondsen en derivatenhandel – de latere aangenomen wettekst over derivaten – op aangeven van Goldman Sachs zijn aangepast.

Gauzès verdedigde zich door te stellen dat er altijd duizenden amendementen worden ingediend, die vaak voor lobbyisten worden geschreven: "Zo werkt de democratie. Dit gebeurt in nationale parlementen ook. Feit is dat de derivatenhandel en de hedgefondsen die voorheen ongereguleerd waren dat nu wel zijn. Zo effectief is de lobby nu ook weer niet." En verderop zegt Gauzès, die maar liefst 195 lobbyisten ontving voor zijn rapport: "Wij zijn leken, met anderhalve man en een paardenkop aan assistentie. We hebben hun informatie nodig."

Gauzès is tenminste open en eerlijk, maar het feit dat er geen tegenmacht bestaat van bijvoorbeeld consumenten tegenover de almacht van de 'big finan-

ce' is zeer ongezond. Zo werkt de democratie dus níét. Het was reden genoeg voor het Franse groene parlementslid Pascal Canfin om met enkele collegae de tegenmacht dan maar zelf te creëren en de ngo-lobbygroep Finance Watch op te richten. Die organisatie doet zelf onderzoek, om met informatie en dossiers tegenwicht en tegenargumenten te bieden en ook te lobbyen.

(N)eurotoezicht

Verhofstadt en vele andere pro-Europese politici roffelen tevreden op hun Europese vergadertafels omdat er intussen wel drie nieuwe Europese toezichthouders voor de financiële markten zijn opgericht. Maar Verhofstadt & co. zijn op hun beurt 'kwaadaardig naïef' als ze denken dat met de oprichting van die nieuwe Europese toezichthouders het toezichtprobleem is opgelost.

Zoals econoom John Kay schreef, hadden vele toezichthouders wel degelijk macht om op te treden tegen fraudeurs, overnames van de ene bank door de andere of het gebruik van allerlei semilegale maar gevaarlijke constructies door banken, ook vóór 2008: "Het punt is dat de toezichthouders politieke autoriteit of ondersteuning ontbeerden, net als technische expertise. En dat is nog altijd zo."

De vraag is wie in die toezichtorganen zit en of ze werkelijk gemotiveerd zijn om boswachter te zijn in een nachtelijke jungle vol financiële stropers. Kay stelt dat vele van de (Britse) toezichthoudende instituten onder directe en indirecte invloed van financiële instellingen staan: "En deze mensen kijken naar die industrie zoals iedereen uit de industrie er zelf naar kijkt, omdat ze eenvoudigweg geen ander perspectief hebben. Als gevolg hiervan wordt het doel van financiële stabiliteit verward met dat van stabiliteit voor de (financiële) industrie. Aangezien de meeste grote problemen voortkomen uit de structuur van die industrie, is het nastreven van 'industriestabiliteit' een bijna absolute garantie voor verdere en potentieel gevaarlijkere crises."

Het is dus niet omdat je een Europees logo op een instituut zet, dat het dan plotseling onafhankelijk werkt. Recente ervaringen met enkele (op zijn minst intellectueel) 'gecorrumperte' Europese agentschappen (zoals EFSA en EMA) tonen aan dat er vaak een enorme beïnvloeding is door de lobby van betrokken bedrijven. En één sector de kunst van het succesvol lobbyen

tot grote hoogte heeft gestuwd, dan is het wel de financiële sector. John Kay: "Het subtiele maar belangrijke onderscheid tussen beleid dat een vrije-markteconomie ondersteunt en beleid dat de belangen van grote bedrijven dient, werd niet goed begrepen door beleidsmakers, noch van rechts noch van links. Vrijemarktbeleid kon worden geïnterpreteerd als het promoten van het boodschappenlijstje van zakelijke lobbyisten. En geen lobbygroep was beter gefinancierd dan die van de financiële industrie."

Zij kennen de wijsheid van de Nederlandse hoogleraar en lobbyexpert Rinus van Schendelen maar al te goed: "Als je de Europese besluitvorming wilt sturen, moet je iemand in Brussel hebben die overal in het allervroegste stadium bij is. Vanuit Nederland kun je niet zien welke regelgeving men in Brussel bedenkt. Tegen de tijd dat je het ziet, ben je te laat. Dan is er een draft, is de toon gezet."

Door de relatief technische en complexe financiële producten en netwerken voelen vele politici zich wat geïntimideerd. De complexiteit is een cruciaal aspect, stelt Myriam Vander Stichele, want het wordt door de financiële sector uitgebuit om zich te beschermen tegen te veel transparantie, regelgevers, publiek debat en toezicht.

Kay stelt dat de meeste zakenbanken gemanaged worden door honderd keer beter betaalde, gewiekste handelaars en de slimste managers van de beste businessscholen, en niet langer door de traditionele, van nature iets meer voorzichtige bankiers: "Beleidsmakers herkenden de intelligentie van zakenbankiers, overschatten hun economisch belang, en hadden verstand van wat die zakenbankiers nu precies deden, behalve dan dat het moeilijk te begrijpen was. (...) Er is een element van angst, bijna van intimidatie, van de politiek door de wereld van finance. Het mondiale leiderschap van de City in Londen wordt beschouwd als een belangrijke waarde, zijn activiteiten als complex, en alleen maar de suggestie dat een actie mogelijk de belangen van de City zou beschadigen, is een krachtige tegenkanting tegen elk voorstel. Weinig politici of ambtenaren hebben de kennis of de neiging om dit soort suggesties aan te vechten."

Volgens Kay ziet het er niet goed uit: "Financiële instituties in het algemeen en zakenbanken in het bijzonder zijn de meest machtige lobbyorganisaties in het Westen geworden. Simon Johnson, academicus en voormalig chef

economie van het IMF, maakte de analogie tussen Wall Street en de Russische oligarchen – of middeleeuwse baronnen – die opereerden op een zichzelf versterkende wijze, waarbij politieke macht de economische macht versterkt en vice versa. Het is volgens hem een cyclus die alleen doorbroken zal worden door revolutie of externe interventie.”

De stalen kooi van de Europese Commissie

Toen de financiële crisis in 2008 goed losbarstte en de Ierse ‘wondereconomie’ implodeerde, was de Ierse politicus Charlie McCreevy – alias McCreepy – als Europees commissaris verantwoordelijk voor financiële regelgeving. Naar eigen zeggen wilde hij vooral herinnerd worden “om wat ik niet reguleerde, en niet om wat ik wel reguleerde”.

McCreevy mag nu vooral herinnerd worden door de gewone Grieken en Portugezen en de bewoners van zijn eigen land omdat ze mede dankzij hem nog decennia lang schulden van de bankencrisis zullen aflossen. Zelf mocht McCreevy in 2011 niet klagen: hij had een bestuursfunctie bij Ryanair, was lid van de raad van bestuur van een sportwinkelketen, alsook van de financiële groep BNY Mellon Clearing LLC en, last but not least, executive director van een gokbedrijf. Wedden dat McCreevy zijn schaapjes wel op het droge heeft?

En hoewel de Europese Commissie Barroso II in het post-McCreevytijdperk, bij monde van commissaris Barnier, wel dieper inzicht en goede wil lijkt te tonen, is het ook nu vooral de respectabele ‘wijsheid en kennis’ van de financiële instellingen die de toon zet. Het is de ‘stalen kooi’ van de ideologie die de Nederlandse emeritus hoogleraar sociologie Abram De Swaan het ‘marktisme’ noemde.

Eén pilaar van het welhaast ‘religieuze en asociale marktisme’ staat bijvoorbeeld nog altijd onaantastbaar overeind: die van de hedgefondsen en de private equity. Met dank aan lidstaten zoals het Verenigd Koninkrijk, dat (zowel onder Labour als onder de Tory’s) actief druk uitoefende om regulering tegen te houden, én ‘McCreepy’. Met hun enorme kapitaalpower worden de hefboomfondsen door liberalen en marktfundi’s geprezen om hun economisch realisme of financieel tuchtigende werking.

Er zullen ongetwijfeld voorbeelden van investeerders zijn die een CEO die

er een rotzooi van maakte tot de orde riepen of een bedrijf een financiële injectie gaven. Maar de overheersende realiteit is dat het volstrekt amorele en onethische investeringsvehikels zijn, met een bloedeloos doel: zoveel mogelijk winst, op zo kort mogelijke tijd, voor een zo klein mogelijke groep van vermogende investeerders.

Heddefondsen – er zijn er wereldwijd duizenden, met een geschat totaal vermogen van 1.000 miljard dollar – zijn vaak een plaag voor samenlevingen. Ze kopen grote bedrijven op, stoten minder rendabele dochters af, eisen meer kostenefficiëntie – behalve als het hun eigen salaris betreft – en dus het ontslag van mensen. Of ze zadelen het overgenomen bedrijf op met schulden en schuiven kapitaal en omzet door naar andere dochterbedrijfjes in offshore belastingparadijzen. Als toppunt worden ze voor dat antimaatschappelijke gedrag, vanwege de hoge schuldenlast, vaak ook nog ontzien of beloond door de fiscus.

De ongereguleerde hefboomfondsen konden met enorme hoeveelheden geleend geld – schulden dus – lustig meespelen in het op hol geslagen casino en op grote schaal handelen in allerlei derivaten. Via deze fondsen gingen ook allerlei investeerders die zich niet goed bewust waren van de risico's meespelen met de grote jongens van de haute finance.

Concreet ging het zo dat rommelhypotheken werden verpakt en door investeringsbanken werden verkocht aan hefboomfondsen en andere handelaars, die de producten nog eens verpakten met andere effecten, zogenaamd om de risico's te beperken voor als de lage inkomensgroepen hun hypotheek niet meer zouden kunnen aflossen.

Er was en is een groot gebrek aan verplichte transparantie en rapporteringsregels voor heddefondsen en private equity, waarvan de meeste om 'belastingtechnische redenen' zijn gevestigd in offshore centra. Met hun op extreem korte termijn gerichte winststrategie droegen de hefboomfondsen zo in grote mate bij aan de instabiliteit en ineenstorting van het financiële systeem.

In 2008, de crisis was nog vers, dienden de groenen in het Europees Parlement daarom een flink aantal amendementen in bij het rapport van parlementslid Rasmussen over heddefondsen en private equity (<http://www.manifesto2009.pes.org/en/pes-action/political-initiatives/financial-crisis/actions>). De groenen pleitten onder andere voor een Europese toezichthouder

of waakhond, naast de Europese Centrale Bank (ECB). Er moesten plafonds komen voor de investeringen van hedgefondsen, er moest Europese regelgeving komen die transparantie voor en de registratie van hedgefondsen en hun leidinggevendenden (inclusief hun salarissen) vastlegt.

De voorstellen haalden het helaas niet omdat liberalen en christendemocraten ze niet steunden. Zij verwachten blijkbaar nog steeds alle heil van een geflopte strategie van zelfregulering, of willen 'de spaarders niet te ongerust maken'.

De socialist Rasmussen formuleerde weliswaar dat asset-stripping van bedrijven door hedgefondsen voorkomen moest worden, maar hij legde niet uit hoe. Rasmussen riep de Europese Commissie wel op om tegen het einde van 2008 met regelgeving te komen. Het zal niet verbazen dat Charlie McCreevy direct reageerde met de uitspraak dat hij regulering niet nodig achtte. Het was goed dat het EP druk uitoefende, maar helaas ging Rasmussen niet ver genoeg en moest hij het afleggen tegen de politiek druk van onder andere de christendemocraten en de liberalen. Een gemiste kans voor het Europees Parlement om daadkracht te tonen. Ook het democratisch deficit speelt: alleen de Commissie mag een wetsvoorstel doen, en dus ook ondanks aandringen van het EP weigeren om in actie te schieten.

Europese januskop

Intussen is de regulering van hefboomfondsen een Europese lappendeken, zoals de Europese ministers van Financiën het graag wilden toen in 2010 over wetgeving werd gesproken. De lidstaten gaan er allemaal anders mee om.

Somo-onderzoekster Vander Stichele betreurt het gebrek aan transparantie: "Is het niet merkwaardig dat we niet eens weten welke hefboomfondsen bezig zijn met het verhandelen van Griekse staatsobligaties, (naked) credit default swaps en actief zijn in short selling? Terwijl zij daarmee een grote rol spelen in de politiek druk op Griekenland? Bovendien blijkt dat een al dan niet groot gedeelte van de hefboomfondsen niet eens meedoet met de schuldafschrijving waarover het Institute of International Finance met Griekenland onderhandelde. Waarom eigenlijk niet?"

En terwijl bijvoorbeeld Duitsland werkte aan een gedragscode voor hef-

boomfondsen, maakte Nederland nieuw beleid om een belastingparadijs voor die hefboomfondsen (VBI's) te worden. Direct na het aannemen van de wetgeving in Den Haag vroegen al twintig hedgefondsen de toestemming om van Nederland hun nieuwe thuisbasis te maken. Daarmee zal Nederland – dat graag een centrum voor 'financial excellence' (of moeten we zeggen 'arrogance?') wil worden – concurrentie kunnen aangaan met belastingvriendelijke centra zoals Luxemburg, de Kaaimaneilanden en piratennesten in de Caraïben. Bent u ook benieuwd of de o zo strenge (tenminste als het gaat over luie en corrupte Grieken) Europese ministers van Financiën tijdens hun Ecofinvergaderingen hun Nederlandse collega Jan Kees de Jager hier op hebben aangesproken? Wedden van niet? In ieder geval werd McCreevy's opvolger, Europees commissaris Barnier, zwaar onder druk gezet door de Amerikaanse minister van Financiën Timothy Geithner, die het discriminerend vond dat Amerikaanse hefboomfondsen striktere Europese regels opgelegd zouden krijgen. De grootste en meest winstgevende hedgefondsen zitten inderdaad in de VS.

Op de eerste G20-top na het uitbarsten van de financiële etterbuil in 2008 praatten wereldleiders in Groot-Brittannië over niet minder dan het redden van de wereldeconomie en een nieuwe mondiale financiële architectuur. Vele politieke leiders, met name in Europa, toonden toen graag staatsmanschap en lef.

Dat leiderschap mag met een korreltje zout genomen worden. Wat de grote woorden van leiders op de G20 betreft, schreef ik in 2009 – in tempore non suspecto – in mijn boekje *Voor een ander Europa* dat ik ernstig twijfelde aan de politieke wil van de G20 om belastingparadijzen écht aan te pakken...

In feite toonde de EU op die G20 in 2008 ook weer eens haar lelijke januskop. Want terwijl leiders het hadden over meer ethiek, eerlijkheid en transparantie, zich uitspraken voor regulering van de financiële sector en het aan banden leggen van belastingparadijzen, werden allerlei akkoorden met ontwikkelingslanden 'onderhandeld'. Onder meer met belastingparadijzen.

Het was en is erg verontrustend dat de Europese Unie officieel pleit voor meer toezicht op en regulering van de eigen financiële sector, maar in Afrikaanse landen juist op de oude manier doorgaat. De EU was op het moment van de G20-top immers ook volop samenwerkingsakkoorden (Economic Partnership Agreements, EPA's) aan het sluiten met alle zogenaamde ASC-

ontwikkelingslanden (Afrika, Stille Zuidzee en Caribisch gebied). Dat gebeurde onder druk van de regels van de Wereldhandelsorganisatie (WTO), die verbieden dat ASC-landen, veelal voormalige koloniën van Europese landen, onder iets gunstiger voorwaarden toegang krijgen tot de Europese markt dan andere WTO-landen. Er was echter geen enkele regel die de EU verplichtte om ook die dienstensector te liberaliseren. Maar een andere WTO-regel bepaalt dan wel weer dat áls je die sector via een handelsverdrag liberaliseert, je dat ook substantieel moet doen. Met als gevolg dat de EU zware druk kon uitoefenen om ook de financiële sector te liberaliseren.

Amper een week voor de G20-top werd bijvoorbeeld het eerste EPA beklonken met Cariforum, een organisatie van Caribische landen. In de EPA's wordt voorzien dat de landen alle financiële diensten volledig moeten liberaliseren, inclusief OTC-derivatenhandel. De helft van die Cariforum-landen zijn officieel erkend als belastingparadijzen. Dat betekent dat er dus alweer volop achterpoortjes werden gemaakt voor de handel in allerlei rommelkredieten en zwart geld, zonder enig toezicht. Dat is gezien de impact van de huidige crisis onverantwoord en onbegrijpelijk.

Gastheer van de G20, de toenmalige – socialistische – Britse premier Gordon Brown, pleitte ook voor een aanpak van belastingparadijzen, iets wat hij als minister van Financiën onder Tony Blair zelf geweigerd had. En toen hij zei het wél te willen, meldde The Sunday Times vlak voor de G20-top dat Lord Myners, Browns minister verantwoordelijk voor het beleid inzake de City, zélf een afgeschermd trust had in belastingparadijs Jersey, om zo zijn aandelen in het Ermitage Hedge Fund ter waarde van 250.000 dollar af te schermen.

De officiële reactie luidde dat er netjes belasting werd betaald. Maar de vraag die uiteraard nooit beantwoord werd, is of dit de voorbeelden van transparantie zijn die politieke leiders van de G20 aan burgers dienen te geven.

Brown deed voorafgaand aan de G20-top geen 'mea culpaatje', maar verdedigde in de plaats daarvan zonder met de ogen te knippen de aanpak van belastingparadijzen. Het is een concreet voorbeeld van de echte kloof tussen politiek en samenlevingen: burgers voelen aan dat politici als het op dit soort zaken aankomt vaak toneel spelen. Maar dan geen toneel in het theater maar in de echte wereld. Toneel zonder happy end.

Het is extra wrang, zo schreef econoom Joseph Stiglitz terecht, dat de arm-

ste landen het zwaarst getroffen zouden worden door de financieel-economische crisis, terwijl zij er geen deel aan hebben gehad. Stiglitz was voorzitter van een VN-commissie die hervormingen voor 's werelds monetair en financieel systeem voorstelde in een rapport dat in september 2009 werd gepubliceerd ('Report of the Commission of Experts of the President of the United Nations General Assembly on Reforms of the International Monetary and Financial System'), nadat Europa en andere westerse landen de pogingen van de VN om zich met de financiële crisis en hervormingen te bemoeien hadden gesaboteerd.

Eerder stelde een voorlopig rapport dat in de derde wereld in 2008 liefst 30 tot 50 miljoen mensen extra werkloos zouden worden en 200 miljoen mensen in extreme armoede geduwd zouden worden.

Een van de oorzaken van armoede is een gebrek aan kapitaal en investeringen, wat deels verklaard kan worden door kapitaalvlucht en belastingontduiking via belastingparadijzen. Op 10 maart 2009 onthulde de ngo Global Witness dat grote Europese banken zoals BNP Paribas, HSBC, Banco Santander en Barclays volop meewerkten met het wegsluizen van geld van corrupte en niet-democratische leiders in Afrika en Centraal-Azië.

De La Misère-groep

Miljardair en filantroop George Soros schreef eind 2008 dat het redden van financiële instellingen in westerse landen op zich een goede zaak was, maar dat het wel een pervers neveneffect had. Omdat Afrikaanse en Zuidoost-Aziatische landen niet hetzelfde konden doen voor hun in nood verkerende financiële instellingen, vloeide er kapitaal van deze perifere landen naar rijke centrumlanden. Protectionisme werd door iedereen verfoeid, maar vond het eerst plaats in de financiële wereld.

De Amerikaanse president Obama ging ook naar de G20-top en sprak vooraf stoere taal, die toen nog blijk gaf van nieuw Amerikaans leiderschap. *'Enough is enough'*, bankiers en managers moeten zich maar eens beheersen, zei Obama in de tv-show van Jay Leno: "Ik weet dat Amerika een deel van de verantwoordelijkheid draagt voor de rotzooi waar we in zitten. Maar ik weet ook dat we niet hoeven te kiezen tussen een chaotisch en keihard kapitalisme

en een onderdrukkende, door de overheid geleide economie. Dat is een valse keuze, die niet in het belang is van ons volk of van welk volk dan ook.”

Nobelprijswinnaar economie Paul Krugman citeerde Larry Summers, ooit een Amerikaanse viceminister van Financiën. Summers somde in een lezing (in 2000, over de ‘economische crisette’ die sommige landen zoals Argentinië, Rusland en Aziatische staten in de jaren negentig teisterde) enkele factoren op waardoor de VS toen niet geraakt werden: goed gekapitaliseerde en gecontroleerde banken, transparante bedrijfsboekhoudingen, enzovoort.

Brown vermeldde als Brits premier dezelfde maatregelen in een speech voor het Europees Parlement. Europa zou op de G20-top de leiding moeten nemen bij het vinden van oplossingen voor de mondiale crisis, zo vonden zowel Brown als Commissievoorzitter Barroso, twee politici die pleitbezorgers bij uitstek waren van een deregulering van de financiële sector. We hebben er later niet veel meer over gehoord.

Of het moet de zogenaamde ‘de Larosière Group’ zijn, een groep van experts die door de Europese Commissie werd aangesteld om te adviseren over hervormingen van de financiële wereld. Hoewel toen al duidelijk was dat er beter een Europese toezichthouder voor alle Europese financiële instellingen zou komen, wilde voormalig IMF-topman De Larosière afstappen van het ‘onrealistische’ idee van één Europese toezichthouder. Hij wilde liever ‘gestructureerd overleg tussen de nationale toezichthouders organiseren’. En hoewel er geen waterdichte garantie was, zou gestroomlijnd Europees toezicht wellicht expertise kunnen verzamelen die het nationale blikveld en belang overstijgt, en zo de werklast die nu bestaat voor de nationale financiële instellingen kunnen verlichten.

Na analyse van de opvallend behoudende voorstellen van de expertisegroep bleek al snel dat er iets vreemds aan de hand was met de samenstelling van de Larosière Group. Uit een onderzoek van ngo’s Corporate Europe Observatory en Friends of the Earth bleek dat vier experts direct gelieerd zijn of waren met grote financiële instellingen die directe medeverantwoordelijkheid dragen voor de financiële crisis (de andere vier hadden er veeleer indirect mee te maken).

Zo was Jacques de Larosière zelf covoorzitter van de financiële lobbygroep Eurofi. Voor zijn benoeming tot expert was hij adviseur van BNP Paribas.

Voorts waren er Rainer Masera, ex-managing director van de Europese arm van het failliete Lehman Brothers, Onno Ruding, adviseur van Citigroup (eigenaar van Citibank) en Otmar Issing, adviseur van Goldman Sachs. De groep werd aangevuld door Callum McCarthy, voormalig hoofd van de Britse Financial Services Authority, Leszek Balcerowicz, als consultant een prominent promotor van deregulering, José Pérez Fernández, consultant van enkele grote banken en Lars Nyberg, bankier en nu vicevoorzitter van de Zweedse nationale bank.

Het was en is verontrustend dat een club van bankmensen of adviseurs of controleurs van banken het Europese vertrouwen in de financiële sector moeten helpen herstellen. Financiën is te belangrijk om het alleen aan financiële specialisten over te laten. Professor Simon Johnson, ooit hoofdeconoom van het IMF, schreef in *The Atlantic* dat de huidige Amerikaanse crisis veel parallellen vertoont met de crises uit de jaren negentig: "In de VS en de derde wereld speelden zakenbelangen van een elite – financiers in het geval van de VS – een centrale rol bij het ontstaan van de crisis. Ze gokten almaar zwaarder, met de impliciete steun van de overheid, tot een ineenstorting onvermijdelijk was. Alarmerender is dat ze hun invloed nu gebruiken om precies het soort hervormingen te verhinderen die nu – en snel – nodig zijn om de duikvlucht van de economie te keren."

Barroso II: meer van hetzelfde!

Toen José Manuel Barroso in 2009 bij alle fracties van het Europees Parlement langs ging om steun te vragen voor een verlenging van zijn mandaat als Commissievoorzitter met nog eens vijf jaar, was de houding van velen erg kritisch. Ook die van liberalen als Guy Verhofstadt: Barroso verdedigde Europa onvoldoende, vocht niet voor een echt Europese aanpak van de grensoverschrijdende problemen en danste te veel naar de pijpen van regeringsleiders. Barroso erkende bij zijn kruisverhoor bij de groene fractie in het EP dat het Europese beleid – zijn eigen 'Lissabonstrategie' – onterecht onvoldoende oog had gehad voor duurzame ontwikkeling en sociaal beleid.

Barroso beloofde dus plechtig dat de EU socialer en groener zou worden. We geloofden hem niet en stemden tégen zijn benoeming. Guy Verhofstadt geloof-

de hem misschien ook niet 'op zijn schoon ogen', maar stemde met zijn fractie vóór, net als de andere grote fracties. Verhofstadt vond het immers best dat er veel liberalen in de Europese Commissie zaten, inclusief 'zijn grote vriend' Karel De Gucht. Het resultaat was meer van hetzelfde neoliberale beleid, dat Europa had gebracht waar het zich vandaag bevindt: in een situatie waarbij steeds meer Europese burgers zich vervreemd voelen van de EU.

Wat de regelgeving van de financiële sector betreft, gebeurde er weinig spectaculairs in de eerste drie jaar, hoewel voor 2012 van alles op de politieke agenda staat. McCreevy's opvolger, Europees commissaris Barnier, probeert wel een inhaalslag te forceren en bereidt vele nieuwe wetgevingen voor, die vanaf 2012 in de wetgevende molen zullen belanden.

Barroso wilde in zijn 'state of the union' van eind september 2011 daadkracht tonen, maar gaf eigenlijk openlijk blijk van inertie op het vlak van regulering, drie jaar na de val van Lehman: "We werken aan een nieuwe generatie regelgeving en toezicht voor een sterke en gezonde financiële sector. We streven ernaar de voordelen van de eengemaakte markt optimaal te benutten om de groei en de banen van morgen te scheppen. Op al deze gebieden is de Commissie dit jaar al met belangrijke nieuwe voorstellen gekomen. De komende weken zullen meer voorstellen volgen, over belangrijke sectoren binnen de financiële dienstverlening, zoals derivaten, de preventie en afwikkeling van bankencrisissen en ratingbureaus, over lastenverlichting voor het middelgrote en kleine bedrijf, over energie en over verantwoord zakendoen.

Voor de belangrijkste hervormingen van de financiële dienstverlening die de EU in het kader van de G20 heeft toegezegd, zullen tegen eind 2011 voorstellen worden ingediend. Ook daarna blijft de Commissie uiteraard zorgen voor meer verantwoordelijkheid, transparantie en degelijkheid in een sector die van essentieel belang is voor investeringen en groei. Verder volgen er in 2012 voorstellen betreffende beleggingsfondsen, de verzekeringssector en de bescherming van beleggers."

Guillaume Prache, secretaris-generaal van EuroInvestors, de consumentenorganisatie onder de kleine beleggers, aandeelhouders en spaarders, zei in 2011 echter te betreuren dat Barnier tot dan toe niet was teruggekomen op zijn belofte om consumenten beter te beschermen en een zwaardere stem te geven bij het hervormingsproces. Een loze belofte dus. En Prache beschreef eerlijk zijn

eigen onvermogen: “Als ik één thema goed volg, van de expertgroep van de Europese Commissie tot aan de finale besluitvorming in het parlement, moet ik andere thema’s laten schieten. Ik heb dringend researchers nodig. Nu zijn we per definitie ‘outgunned’. Kansloos.”

Goldmannetje Sachs

Somo-onderzoekster Myriam Vander Stichele las in 2010 eerder bij toeval op de website van de Europese Commissie dat er een expertgroep voor bancaire zaken – GEBI – zou worden opgericht: “Ik had nog maar een week of wat om me als onafhankelijk expert in te schrijven en stuurde dit tevergeefs ook nog snel naar enkele academici. Bij de eerste vergadering in juni 2010 was ik redelijk verbaasd over de gang van zaken. Niet alleen werden er geen voorbereidende documenten rondgestuurd, de samenstelling van de GEBI was ronduit onevenwichtig. Het grootste deel van de experts kwam van banken. Velen waren lid van lobbyorganisaties, inclusief het Institute of International Finance (IFF). Ook al werd ieder lid verondersteld een ‘verklaring van onafhankelijkheid’ te tekenen, op de PowerPointpresentaties van de leden (of hun vervangers, hoewel het lidmaatschap persoonlijk was) stond gewoon, open en bloot, de naam van hun financiële instelling vermeld. Ik heb die verklaring daarom bewust ook niet getekend, al heb ik zelf altijd uit eigen naam gesproken en er veel privé-tijd aan besteed. Daar heb ik nooit iets over gehoord.”

Vander Stichele: “Die paar vertegenwoordigers van vakbonden of consumenten, die vonden het, met alle respect, moeilijk om volop aan de discussie deel te nemen. En ik moet toegeven dat het ook voor mij vaak lastig was. Ik kreeg geen achtergronddocumenten en alleen de presentaties als voorbereidende documenten. Die kwamen bovendien pas enkele dagen van tevoren, met ongelofelijk complexe details, die ik vaak in mijn vrije tijd moest doorploegen en interpreteren als het standpunt van een bank ten opzichte van de belangen van andere banken, en die ik in de context van de nodige hervormingen moest plaatsen. Het is een kernprobleem van de hele discussie: kennis over deze sector is bijna geprivatiseerd.”

“Discussies waren zeer technocratisch en ingewikkeld. Dat doet de financiële industrie constant, om buitenstaanders buiten de discussie te houden en

om regelgevers zoals de EC te imponeren. Uiteindelijk ging het de bankiers erom de winstgevendheid van hun sector te verdedigen. De EC ging het vooral om stabiliteit van de sector zelf. Nooit ging men tot de kern, zoals het vinden van antwoorden op vragen zoals: wie wint en wie verliest bij deze hervormingen? Gaat deze discussie over het dienen van de financiële sector of van de economie en de maatschappij? Hoe hervormen we de financiële sector zodat die zal bijdragen aan meer duurzame ontwikkeling?"

"Het interessantst waren vaak de informele gesprekken bij de lunch. Je hoorde tussendoor bijvoorbeeld: 'Wij weten toch wel hoe we die nieuwe bonusbeperkingen omzeilen.' Of: 'Dat zei mijn baas laatst nog tegen de EC', waarbij met de EC topambtenaren of commissaris Barnier werden bedoeld. Het tekent het morele besef van de experts. Maar het gaf ook aan dat buiten de GEBI veel met de financiële industrie werd overlegd."

Plotseling werd de expertgroep na ruim een jaar opgeheven. Volgens directeur-generaal Interne Markt Jonathan Faul – benoemd onder politieke druk van het Verenigd Koninkrijk – was dat omdat "de activiteiten van GEBI weliswaar altijd transparant waren, maar er in bredere kringen wantrouwen en verkeerde interpretaties ontstonden omtrent de groep van experts. Dat heeft de groep en haar leden in een verkeerd daglicht gesteld, wat ze helemaal niet verdienen."

Inderdaad, de onevenwichtigheid van vertegenwoordigers in GEBI leidde ertoe dat onder andere in een rapport van de onderzoeksorganisatie 'CEO' de goede naam van enkele experts werd 'besmeurd'. Vander Stichele: "Dat gebeurde heel vreemd. Zonder enige officiële verklaring. Zeer vreemd, ik heb nooit nog iets van de Europese Commissie gehoord. Hoewel Barnier alsnog zou proberen de expertgroepen wat evenwichtiger te maken."

Volgens Vander Stichele heeft het DG Interne Markt van commissaris Barnier een fundamenteel probleem van conflicterende belangen in zijn mandaat: "Het moet de regelgeving bepalen, maar ook de concurrentie aanjagen, de eenheidsmarkt verder uitwerken en de competitiviteit bevorderen. Dat is zeker voor de financiële sector contrair: te veel of ongelijke concurrentie kan bijvoorbeeld groot risicogedrag uitlokken. De financiële sector en vele experts hebben jaren lang geroepen dat 'regelgeving' hen te veel geld kostte. Ook als bij de hervormingen na de crisis van 2008 gesproken wordt over strengere ka-

pitaaleisen voor banken, zoals in Basel III, dan roepen de experts en lobbyisten van de financiële sector: 'Ja, maar dat is te duur, dan kunnen we geen leningen meer geven!' Maar waar het vooral om ging, was dat hun winstgevendheid, omvang en concurrentiepositie zouden dalen ten opzichte van de grote Amerikaanse en opkomende Chinese banken.

Dat raakt de kern van het probleem. Europese grootbanken wilden allemaal 'Goldmannelijke Sachs' spelen, maar waren toch net een maatje te klein. En ze kunnen het binnen het kleinere Europa sowieso veel moeilijker waarmaken. Ze hebben zwaar gegokt, zwaar verloren en hebben dat op de belastingbetalers weten af te wentelen."

Gebrek aan visie

Liberalen op het Europese politieke toneel steigeren ogenblikkelijk als je de enige conclusie trekt die je kunt trekken: Europa heeft tot nu toe absoluut gefaald bij het reguleren en temmen van de agressieve financiële sector. "Nochtans is dat – *too little too late* – écht wel wat er aan de hand is", zegt Myriam Vander Stichele van Somo. Het gevolg is een blijvende crisissfeer, en eigenlijk is het wachten op de volgende crisis.

Waar Europa het in haar crisisakoorden amper over heeft, zijn de gevolgen voor ontwikkelingslanden en de duurzame ontwikkeling. In november 2011, aan de vooravond van G20-top in Cannes (die geheel door de Griekse crisis in beslag werd genomen) publiceerde Somo het rapport *The Missing Dimension*, dat aangaf dat de EU de gevolgen voor de armste landen simpelweg negeert.

Vander Stichele: "Financiële hervormingen van de EU hebben de impact op ontwikkelingslanden genegeerd en ook de toezichthouders uit die landen volstrekt buiten beschouwing gelaten, hoewel vele Europese banken in die landen actief zijn. Heel concreet: men weigert ondanks vele beloften en aankondigingen door politici als Sarkozy de handel in derivaten op de voedselgrondstoffenmarkt strikt te reguleren. Het gevolg is extreme schommelingen in de wereldmarktprijzen voor basisvoedsel, met daarbij ook rampzalige stijgingen van voedselprijzen voor de armsten."

Volgens het rapport heeft de EU door die focus op begrotingsdiscipline en financiële stabiliteit amper oog gehad voor het debat over de rol die de finan-

ciële sector in samenlevingen zou moeten spelen. “Die sector zou in dienst moeten staan van het verlenen van basale financiële diensten en jobcreatie, tot het financieren van een transitie naar een meer duurzame, koolstofarmere economie, die niet verder bijdraagt aan de klimaatverandering.”

Maar de financiële sector verleent die diensten niet en blijft grotendeels blind voor de factoren waar hij een constructieve rol zou kunnen spelen, aldus Somo. Zo bleek uit een recent rapport van de International Labour Organization (ILO, http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/press-and-media-centre/news/WCMS_166395/lang--en/index.htm) dat de werkloosheid overal op dramatische wijze toeneemt. “In contrast hiermee en met de enorme besparingen in vele landen staan de nieuwe winstcijfers van investeringsbanken en speculanten die enorme winsten maakten in 2011. Deutsche Bank maakte bijvoorbeeld 4,1 miljard euro winst in de eerste drie kwartalen van 2011, liefst 1,8 miljard euro meer dan in heel 2010. Dat zijn toch significante cijfers in tijden van besparingen, die met name Duitsland eist van landen als Griekenland, die op de rand van de afgrond staan.”

De ontbrekende dimensie van de financiële hervorming van de EU zal wederom een impact hebben op de hele wereld. Overal demonstreren mensen – zie bijvoorbeeld de Occupybewegingen – tegen het feit dat banken niet in dienst staan van de samenleving en zelfs hele samenlevingen gijzelen, omdat ze massaal geld uit de economie trekken in plaats van erin te investeren.

Het is nochtans duidelijk wat er moet gebeuren. Een van de noodzakelijke vereisten daarvoor zijn transparante analyses van het risico van financiële producten, zoals de handel in derivaten, alsook van het nut ervan voor de reële economie en de duurzame ontwikkeling. De toezichthouders uit ontwikkelingslanden zouden een rol moeten spelen bij besluiten die in Europees verband worden genomen als het gaat om banken die in hun landen opereren.

In het algemeen moeten speculatieve banken en financiële markten gescheiden worden van spaarbanken en basale financiële diensten. Dat betekent bijvoorbeeld het voorkomen van financiële banden tussen banken en hefboomfondsen en het verkleinen en opdelen van banken opdat ze niet langer *‘too big to fail’* of *‘too interconnected to fail’* zouden zijn.

In het volgende en laatste deel komen de bouwstenen aan bod die nodig

zijn om onze ongezonde economie en samenleving weer richting beterschap te sturen.

DEEL 5

ELF BOUWSTENEN OM DE CRISIS TE BEZWEREN

In het najaar van 2011 presenteerden de Europese groenen de zogenaamde ‘Verklaring van Parijs’, met een twaalf punten plan om uit de crisis te geraken (http://europeangreens.eu/congress/?page_id=417). Vertrekkende vanuit de financieel-economische, ecologische, sociale, democratische crises, is er nood aan een politieke visie om de problemen en de groeiende onrust wereldwijd het hoofd te kunnen bieden.

Veel van de genoemde crises hebben één zaak gemeen: ze vertrekken vanuit een onhoudbaar, niet duurzaam economisch model, dat gefocust is op economische groei alleen, en ecologische en sociale factoren negeert. Dit alles werd nog eens aangevuurd door onhoudbare publieke en private schulden, privatiseringen en deregulering. Met de eurocrisis staan de fundamenten van Europa onder druk, en daarmee ons samenlevingsmodel sinds de Tweede Wereldoorlog. Het antwoord van politieke leiders in Europa was tot nog toe volstrekt onvoldoende. Er waren eigenlijk vier factoren die zij voortdurend negeren.

Ten eerste kunnen de simultane en gecoördineerde besparingen in de lidstaten als enige antwoord op de crisis, alleen maar leiden tot economische recessie. En daarmee de staatsschuld alleen maar doen toenemen in plaats van

die te verminderen.

Ten tweede is Griekenland in het huidige systeem in wezen failliet en zal het de staatsschulden nooit volledig kunnen terugbetalen. Ten derde is geen enkele monetaire unie duurzaam als er niet ook een sterke fiscale en politieke eenheid boven hangt. Of hoe coördinatie (van beleid in crisistijd) geen substituuft voor integratie kan zijn.

Tot slot zijn te hoge overheidsschulden of een gebrek aan competitiviteit niet de belangrijkste oorzaken van de crisis. De kern van het probleem ligt in de mondiale toename van ongelijkheid in inkomen en welvaart, in een te grote financiële sector die teveel risico neemt, verslaafd aan schuld en speculatie en daarbij ook nog profiteert van staatsgaranties voor als het mis gaat. Daarom nu elf bouwstenen om die financiële sector weer veiliger en betrouwbaar te maken.

1. Herstel het vertrouwen in vroege Europa

De financiële crisis mondde uit in een vertrouwenscrisis, de staatsschuldencrisis is dat ook. De markten – wie dat ook moge wezen – maar ook de EU-burgers zijn ergens onderweg hun vertrouwen in Europa kwijtgespeeld. Omdat het teveel de

Omdat het teveel op een praatbarak begint te lijken, die almaar nieuwe deel besluiten neemt die elke keer opnieuw op niets uitdraaiden. Er was een tijd toen de Europese regeringsleiders twee keer per jaar verzamelen bleven voor een Europese Raad. De voorbije 20 maanden zijn er 14 Europese toppen geweest, die bijna allemaal met een sissert aflieden. Na de beslissing volgt er eventjes euforie op de markten, maar twee dagen later was die weer helemaal weggeëbd en was alles weer bij het oude. Het is al te makkelijk om dat alleen toe te schrijven aan de wispelturigheid van de anonieme spelers op de financiële markten. Het punt is ook dat de politieke leiders in Europa - dat is dus niet altijd synoniem met dé Europese Unie - er niet in slaagt om een consistent verhaal te vertellen. Een verhaal dat een antwoord op het wantrouwen biedt. Europa heeft een visie nodig, een globaal plan nodig met concrete maatregelen die het ook hard kan maken. Een aantal van die maatregelen moet in een tijdspanne van een paar weken of maanden geïmplementeerd kunnen worden, een aantal andere moet Europa voorberei-

den op zijn toekomst op de wat langere termijn – naar het voorbeeld van de klimaatakkoorden die in 2008 op minder dan een jaar door de instellingen werd gelooft. Wat Europa nodig heeft is een Green New Deal.

2. Werk de onevenwichten weg

Het EU-plan moet ook maatregelen nemen om de economieën van de EU beter op elkaar af te stemmen en de on-evenwichten weg te werken. Met sommige maatregelen van het *six pack* (die begrotingsdiscipline prediken en pogen om de competitiviteit van de zwakkere eurolanden naar boven bij te stellen) uit 2011 is een stap gezet, maar het blijft te weinig. Er moet, uiteraard, gewerkt worden aan de soliditeit van het financieel systeem in Europa, maar we mogen daarbij ook de solidariteit niet uit het oog verliezen. Het *six pack* concentreert zich vandaag veel te eenzijdig op besparingen aan de uitgavenkant, en vergeet alternatieven die meer inkomsten kunnen creëren, zoals een financiële transactietaks of het concept van de Europese obligaties. Bovendien is het er erg op gericht om heel Europa te modelleren naar het beeld van één grote speler, waardoor de EU ook aan eigenheid en diversiteit dreigt in te boeten.

3. Hervorm de banken

De hervorming van het bankensysteem is cruciaal in de sanering van de Europese economie. Een betere scheiding tussen enerzijds de zakenbanken en aan de andere kant de commerciële banken, die werken met het spaargeld van gewone mensen, is daarbij absoluut noodzakelijk. Zelfs al weten we dat die scheiding nooit zo absoluut zal kunnen zijn als in de jaren '30, toen de gestructureerde financiering van grote infrastructuurprojecten veel minder ver doorgedreven was dan vandaag. Er moet dus ook een manier gevonden worden om banken solider te maken, en minder onderhevig aan de wispelturigheid van de financiële markten. En daarvoor moet er in de balans van de bank ingegrepen worden, want precies daar zit de zwakte van het bancaire systeem. De balans van een bank bestaat uit activa aan de linker- en een passiva aan de rechterkant. Onder de passiva staat het eigen vermogen genoteerd – het geld waar de bank in principe meteen over kan beschikken, en dat ongeveer 8 procent van het balanstotaal bedraagt. Liefst 92 procent

van de financiering van de bank komt niet uit het eigen vermogen, maar uit de inlagen van spaarders, van de centrale banken, van andere financiële instellingen of van de obligatiemarkten. In die 92 procent zit de hefboom van de bank – *de leverage*: daar doet de bank aan ‘intrest-arbitrage’ tussen de langetermijnrente en de rente op de korte termijn. En daar haalt de instelling dus, simpel gezegd, voor een groot deel ook haar winsten uit. Aan de linkerkant van de balans staan de leningen, de gekochte obligaties en gestructureerde producten opgelijst – naast de waarde van de gebouwen en de *goodwill*. De waarde van de leningen verandert in principe niet: zolang de klant zijn lening blijft afbetalen, blijven die tot het einde van hun looptijd aan hun nominale waarde in de boeken staan. De waardering van de gebouwen of de *goodwill* verandert wel volgens de marktwaarde, maar heeft in principe weinig effect op het totaal van een bancaire balans.

Het probleem van de Europese banken zit dus in hun obligatieportefeuille, die door de volatiele markt voortdurend aan (virtuele) waarde verliest (virtueel, omdat de waarde puur boekhoudkundig is tot op het ogenblik dat de bank die obligaties ook effectief verkoopt). Dat is geen onoverkomelijk probleem voor de zakenbanken, die in wezen handelsorganisaties zijn en daarom zelden grote pakketten obligaties op hun eigen balans houden. Het is ook geen ramp voor de Amerikaanse banken, die sinds het plan-Paulson voldoende gekapitaliseerd zijn en hun portefeuilles dermate “verzekerd” hebben dat ze de waardeverminderingen nog amper voelen. Maar voor de Europese banken, die traditioneel veel méér obligaties op hun eigen balansen aanhouden, is het de volatiliteit die het eigen vermogen aanvreet. En dat is zeker in crisistijden als deze een catastrofe.

Daarom moet de hervorming van het bankensysteem zich ook daarop concentreren. Zonder maatregelen om de volatiliteit aan de linkerkant van de balans in te dammen, is een propere afwaardering van echte verliezen (in bijvoorbeeld Griekse staatsschuld) quasi onmogelijk. Elke afwaardering die Angela Merkel doordrukt, heeft namelijk desastreuze gevolgen aan de rechterkant van de bankenbalans: als de portefeuille Griekse obligaties verliezen van 50 procent moet slikken, moet de bank dat bedrag in zijn balans uit het eigen vermogen halen. Dan daalt het eigen vermogen onder de norm, en moet er dus geld worden bij gepompt door de overheden of de aandeelhouders. Dan

moet de bank dus middenin een wild woekerende crisis geld ophalen op een ogenblik dat niemand het wil geven, en staan we op de drempel van alweer een nieuwe financiële crisis in Europa.

Dat valt te verhelpen met systemen die de obligatieportefeuilles van Europese banken afschermen voor waardeschommelingen. Zulke systemen kunnen zorgen dat een rush op het eigen vermogen van de banken in deze crisistijden vermeden wordt, en ze zijn beduidend minder kapitaalsintensief dan wat Europa nu doet, met bijvoorbeeld de interventies van de Europese Centrale Bank op de obligatiemarkten.

Door de obligaties tegen waardeverminderingen te beschermen in plaats van ze gewoon op te kopen, zou de EU niet de volledige marktwaarde moeten betalen, maar slechts de waardevermindering afdekken. Zo zou de EU net als Henry Paulson met het TARP gebruik maakt van de hefboom op het eigen vermogen van de banken. En Europa zou alleen een risico lopen als de eurozone alsnog uit elkaar spat.

Door met echte maatregelen hard te maken dat de Europese toppolitici écht geloven dat de eurozone dat niet zal doen, past een bescherming tegen waardeverminderingen daarom perfect in een consistent verhaal dat regeringsleiders wel vertellen, maar nooit hard maken. Dat is namelijk het verhaal dat ze Griekenland en co nooit zullen laten vallen. Als de EU de banken op de linkerkant van hun balans ondersteunt, zegt ze namelijk onomwonden dat ook zij de waardevermindering op de bankenbalans als louter virtueel en boekhoudkundig beschouwt. En de *fringe benefit* van de situatie is dat de speculanten en de banken zouden moeten betalen voor de bescherming die Europa hen biedt, waardoor de constructie meteen ook een banken- en speculantentaks zou kunnen worden.

4. Werk aan virusremmers

Als er ondanks de maatregelen alsnog een bank over de kop zou gaan, moeten er virusremmers in het systeem ingebouwd worden, zodat niet meteen het hele financiële stelsel tegen het canvas gaat. Misschien moeten de regelgevers van het bankenstelsel dan maar eens te rade gaan bij een epidemioloog, die hen kan uitleggen hoe besmetting werkt. Om het financieel stelsel tegen verregaande besmetting te vaccineren, moeten de grootste risicogroepen het beste

vaccin krijgen.

In het bankwezen is dat tot nu toe altijd andersom geweest: de meest vertakte financiële instelling hielden doorgaans kleinere kapitaalbuffers aan, dan hun veel kleinere concurrenten. En als het verkeerd ging, was er geen quarantaine-ruimte waar de zieke patiënt adequaat afgeschermd kon worden. Die twee problemen moeten snel aangepakt worden om op een nieuwe crisis te anticiperen. Het eerste probleem valt aan te pakken door de kapitaalregels stevig aan te passen. Het tweede probleem schreeuwt om de verplichte implementering van de *living will* – het testament bij leven, waarin grote banken een scenario voor ontmanteling inschrijven, voor het geval het verkeerd zou gaan. Meteen na de crisis werd het testament bij leven al door elke analist, econoom en centrale bankier naar voren geschoven, om een nieuwe systeemcrisis te vermijden of op zijn minst de gevolgen ervan te temperen. Vier jaar later is er, onder meer onder druk van de lobby van de grote banken, helemaal niets van in huis gekomen. Zelfs al blijft het cruciaal om in de toekomst de stabiliteit van de Europese economie te kunnen blijven waarborgen.

5. Herschrijf de regels

Dat de regels voor de banken herschreven moeten worden, lijkt geen twijfel. De financiële crisis van 2007 en 2008 was bij uitstek een liquiditeitscrisis. De liquiditeit van banken werd na de grote dereguleringsoperaties in feite op geen enkele manier adequaat gecontroleerd. Basel III houdt daar nu wel al een beetje rekening mee, maar allicht niet genoeg om te vermijden dat de regeltjes omzeild kunnen worden, via creatieve interne risico beoordelingen bijvoorbeeld, zonder buiten de wettelijke lijntjes te moeten kleuren. Dat is nu namelijk precies het verhaal van de crisis geweest. Banken konden, ook binnen de lijntjes van wat mocht, zoveel ondernemen dat er een schaduweconomie van 20.000 miljard ontstond, zonder dat iemand daar eigenlijk erg in had. En dat is een rechtstreeks gevolg van de complexiteit in de regelgeving van de banken. De Glass-Steagal Act was 17 pagina's lang, makkelijk te begrijpen en eenvoudig uit te voeren. De wetgeving greep rechtstreeks en meteen in op het financiële systeem, door publieksbanken en handelsbanken van elkaar te scheiden door een muur van regelgeving. En ze werkte. De Basel-regels (Basel I in 1988, Basel II rond 2004 en Basel III in 2010) doen

precies het omgekeerde. In honderden bladzijden beschrijven ze complexe methodes om kapitaalbuffers en risico te wegen, begrenzen ze de macht van de toezichthouders en geven ze richtlijnen om de markt discipline bij te brengen. Maar de regels hadden 15 jaar nodig om enigszins geïmplementeerd te geraken. Bovendien lagen ze juist ook mee aan de basis van de schaduw-economie die de financiële crisis maakte tot de alles verslindende tornado die hij was.

Vandaag heeft de wereld meer Glass-Steagal-reglementering nodig dan Basel-reglementering. Maar het gaat exact de andere kant uit. Basel I was complexer dan Glass-Steagal, maar vergde hooguit een zestal berekeningen die door iedereen met een beetje wiskundige geest konden worden gedaan.

Voor Basel II was er al minstens een wetenschappelijke rekenmachine nodig, een uitgebreide kennis van een exponentieel gegroeid aantal risicocategorieën én een zeer analytische bancaire geest. Om het risicoprofiel van een stevige bank te berekenen, moesten er een slordige 200 miljoen cijfertjes worden verwerkt. Banken waren bijgevolg minder transparant, en veel moeilijker op objectieve criteria te beoordelen door buitenstaanders. Omdat de bankencrisis een vertrouwenscrisis is, hebben we nood aan relatief eenvoudige regels die het bankwezen doorzichtiger en beter beoordeelbaar voor buitenstaanders maken. Alleen zo kan er weer geloof worden gehecht aan de cijfers die banken openbaar maken. Nieuwe regelgeving moet banken niet complexer, maar juist transparanter maken. Er moet nog meer informatie in de balansen en de jaarverslagen komen, en ingewikkelde structuren en buitenbalans vehikels moeten rechtstreekse gevolgen hebben voor het eigen vermogen van de bank. Dat zal de schaduw-economie buitenspel zetten, zonder dat het banken verhindert om in de complexe en geglobaliseerde wereldeconomie van de 21ste eeuw hun werk te doen.

6. Geef de toezichthouder tanden

Ook voor de toezichthouders is er een belangrijke rol weggelegd in dat proces. Door de manier waarop de Basel-regels geconstrueerd waren, werd het toezicht op het bankwezen steeds verder uitbesteed aan de banken zelf – want die hadden daar het personeel en de risicomodellen voor.

Door het belang dat de Basel-modellen hechtten aan ‘gewogen risico’ en aan de rapporten van kredietwaardigheidsagentschappen als Fitch, Moody’s of Standard & Poor’s, werden bovendien ook externe organisaties van doorslag-

gevend belang in de beoordeling van banken. Beide ontwikkelingen zijn nefast voor de stabiliteit van het financiële systeem, omdat het de controle uitbesteedt en de autoriteit van de toezichthouder ondermijnt.

De bankenwereld heeft nood aan een toezichthouder die niet uitsluitend vertrouwt op het oordeel van anderen – de ratingbureaus of de banken zelf – maar die zelf de situatie op onafhankelijke wijze tegen het licht houdt. Daarvoor moet die toezichthouder voldoende inzicht op de banken kunnen houden, en mag bijgevolg de complexiteit van het systeem de drempel van wat begrijpelijk is niet overschrijden. De auditoren van de toezichthouder mogen zich niet blindstaren op (de aanwezigheid van) procedures (zoals bijvoorbeeld de risico gewogen kapitaalvereisten of de manier waarop de belangen van klanten beschermd worden), maar ze moeten effectief controleren of de financiële instellingen zich aan de geest van de regels houden. Tot nu toe controleerden toezichthouders immers vooral naar de letter.

En voorts moeten toezichthouders meer armslag krijgen om banken te berispen en bestraffen als ze de regels overtreden, en op die manier de belangen van hun klanten of zelfs de samenleving in gevaar brengen.

7. Geef de ECB een alarmbel

Er is hoge nood aan een knipperlicht die de problemen van banken beter detecteert. Dat zal allicht geen taak voor de toezichthouder zijn, maar misschien eerder voor de Europese centrale bank. De ECB heeft namelijk een perfecte knipperlichtfunctie voor liquiditeitsproblemen: vanaf het moment dat een financiële instelling moeilijkheden krijgt om zich te herfinancieren, wordt dat zichtbaar bij de nationale banken, omdat die meer vraag naar kredieten krijgen aan hun *'discount window'*. Dat maakt van de nationale banken de best mogelijke barometer voor de gezondheid van financiële instellingen – beter dan de stresstests, die eigenlijk alleen een foto kunnen nemen die gebaseerd is op onzekere scenario's en gegevens uit het verleden.

8. Pak de belangenconflicten aan

Stel een Europese beroepsraad voor bankiers in. Bescherm op Europees niveau de titel *'ethisch en duurzaam bankieren'* om ethische banken als Triodos te steunen en te promoten. Oordeel bij de beloning van het top management

van banken niet alleen op basis van financiële criteria. Verplicht eerlijke duurzaamheids jaarverslagen door banken. Verplicht banken en financiële instellingen om te melden of spaargeld of belegging verzekerd is en zo ja op welk niveau.

Verplicht vakbonden, pensioenfondsen en staatsbanken om hun reserves vooral te investeren in groene, ethisch verantwoorde beleggingsfondsen met het oog op werkgelegenheid en milieu. Maximale transparantie is nodig. Stimuleer het gebruik van lokale, niet-inwisselbare munteenheden (er zijn al 150 voorbeelden van!) om zo de lokale economie te versterken waar nodig. Spiegel investeerders niet langer die verleidelijke en onrealistische rendementen van minstens 15 % voor. Er is geen "free lunch": hoe hoger de (verwachte) rendementen, hoe hoger de (zichtbare of onzichtbare) risico's.

Moraliteit kun je (helaas) niet per decreet afkondigen, maar aan belangenconflicten kun je wel iets doen, te beginnen bij de besluitvorming. Het is onmogelijk om een adequaat beleid voor de financiële sector te ontwikkelen, als alleen belanghebbende partijen rond de tafel zitten. Nochtans is dat precies wat er gebeurt, zoals beschreven bij bijvoorbeeld de Europese Commissie.

Op een Europese top waarop cruciale beslissingen over Griekenland genomen worden, krijgen Joseph Ackermann van Deutsche Bank en Baudouin Prot van BNP Paribas, maar al te vaak een stem in het kapittel als vertegenwoordigers van het International Institute of Finance (IIF), de belangrijkste internationale bankenlobby. Maar Prot en Ackermann zijn ook toplui van grote financiële instellingen die allebei enkeldiep in de problemen zitten en bovendien een belangrijke zakenbank onder hun vleugels hebben. Daardoor zijn ze allicht niet altijd vragende partij voor een oplossing die het algemeen belang dient. Macht vereist kortom ook een sterke tegenmacht.

9. Bewaak de informatie

De vorige bankencrisis en de huidige crisis van de staatsschuld zijn (nogmaals) vertrouwenscrises. Dat betekent dat de markt (en de maatschappij) niet meer geloven wat bankiers (en overheden) vertellen. Hetgeen in het licht van de geschiedenis en het voorgaande niet eens zo vreemd is. Om dat informatiedeficit te repareren, moet Europa er in de eerste plaats voor zorgen dat de kwaliteit van de informatie verzekerd wordt. Dat vraagt een stringente con-

trole van de gegevens die overheden over hun begroting mededelen (en dus een versterking van Eurostat, het Europees bureau voor statistiek), maar ook een strenge controle van al wie verklaringen aflegt waarvan de wereld verwacht dat ze de absolute waarheid vertellen.

Voorts is er een hoge nood aan controle op de boodschappen van de European Banking Authority (EBA), die in samenspraak met de centrale banken de stresstests op de financiële instellingen uitvoert. Stresstests kunnen alleen vertrouwen over de financiële sector wekken als de buitenwereld hun resultaten ook gelooft – in alle andere gevallen werken ze contraproductief. (Bovendien zijn ze goud waard voor speculanten, die willen inzetten op het verder afglijden van banken die niet zo best uit de stresstesten kwamen.)

Dus is verregaande openheid vereist over de resultaten en de methodiek, maar ook over waarom er voor die methodes gekozen is, en niet voor andere. Er is hoge nood ook, aan controle op de cijfers die overheden geven over hun begrotingspolitiek – al is het maar om te vermijden dat er in de komende maanden een nieuw Italië of een nieuw Griekenland het licht ziet. Een deel van de verklaring voor het wantrouwen ligt namelijk precies in het feit dat de EU in het verleden een aantal flagrante alarmbellen over Griekenland en Italië niet heeft geluid, hoewel daar alle aanleiding toe was.

En tenslotte is ook een controle nodig op alle instellingen die informatie verschaffen die duidelijk moet maken of financiële instellingen voldoen aan de kapitaalvereisten of niet – de ratingagentschappen, bijvoorbeeld, maar ook de zakenbanken die overheden bij hun beslissingen adviseren.

Sterke publieke instellingen dus die tegenmacht bieden en als scheidsrechters van de vrije markt optreden. Als sluitstuk is ook een sterk uitgeruste en onafhankelijke vierde macht - de media - mét kennis over de financiële wereld om het publiek degelijk te kunnen informeren, cruciaal.

10. Rate the raters

Het is de hoogste tijd dat er grondige controle op de werking van de ratingagentschappen komt, zeker als de regelgeving die zogenaamd onafhankelijke partijen een cruciale rol in het toezicht op de financiële sector geven. De parlementaire onderzoekscommissie in de Amerikaanse Senaat zei zonder veel franjes dat de agentschappen op zijn minst van twee walletjes eten. Er lopen

nog steeds onderzoeken en aanklachten in verband met hun rol in de aanloop van de crisis.

Ratingbureaus handelen bijna als regulatoren in die zin dat zij de marktcondities bepalen en hier vervolgens zelf ook winst op maken

Er zijn drie grote Amerikaanse kredietwaardigheidsagentschappen, Standard and Poor's, Moody's Investor Services en Fitch Ratings en die zijn gezamenlijk goed zijn voor ongeveer 95% van de wereldmarkt. Zij geven alles en iedereen een kredietwaardigheidsscore van AAA+ of kunnen een heel land tot '*junk*' bestempelen, met grote consequenties voor begrotingen en rentes.

En tot op vandaag is er geen enkele controle op de kwaliteit van zo'n kredietwaardigheidsscore, die in de financiële wereld de status van 'absolute waarheid' schijnt te genieten. Een waarheid die regeringen makkelijker in beweging brengt en tot zeer verregaande ingrepen dwingt, dan de opinie van parlementen, die toch een uiting van volkswil zijn.

De rater moet amper vertellen hoe hij tot de rating gekomen is, laat staan welke criteria hij gecontroleerd heeft en welke niet. Logischer zou zijn om de kredietbeoordelaars te verplichten om voor elke kredietwaardigheidsscore, een *data room* aan te leggen. Zo zouden overheden (op zijn minst de indruk kunnen wekken dat ze) a posteriori kunnen controleren.

En zo zou de kredietbeoordelaar op zijn minst weten dat er aan zijn oordeel ook een zekere verantwoordelijkheid (en zelfs aansprakelijkheid) aan zijn duurbetaalde oordeel vast hangt. Een kredietbeoordelaar is tenslotte als een accountant: je kunt hem niet de fraude aanwrijven die in een boekhouding verstopt zit, maar je kunt hem wel verwijten dat hij alarmsignalen heeft genegeerd.

Als een controle van de ratingagentschappen niet volstaat, zou er ook gedacht kunnen worden aan een publiek ratingagentschap dat de tegenhanger van de huidige private ratingagentschappen zou kunnen worden. Zo'n agentschap zou het statuut kunnen krijgen dat bijvoorbeeld een notaris bij het verkopen van een woning heeft – dat van adviseur aangesteld door de overheid, die in eer en geweten alle partijen adviseert. Het zou op zijn minst het gebrek aan evenwicht in de informatie doorbreken, dat zakenbanken en speculanten deed bloeien in de aanloop naar de crisis, en dat hen uiteindelijk hielp om de wereld naar de afgrond te sturen.

De Europese Commissie stelde een rotatiesysteem voor, om bedrijven en instellingen te dwingen hun gebruik van de agentschappen te roteren. Er werd besproken wat de gevolgen zouden zijn van een uiteenvallen van het monopolie om de markt te diversifiëren. Duidelijk is dat een Europees regelgevend agentschap voor de kredietwaardigheidsagentschappen dat zelf ratings tegen het licht kan houden goed zou zijn.

11. Belast speculanten

Indien de FTT, de financial transaction tax, of global transaction tax (zogenaamde Tobin) nu al had bestaan, zouden er ook miljarden euro geogst zijn door de overheden, om dringende problemen van begrotingstekorten, armoede, en milieu en klimaat aan te pakken. Wellicht komt die taks er na vele jaren strijd nog, indien Sarkozy, Merkel, Juncker, en enkele Europese commissarissen nog wat ongeruster worden.

Voor deze taks - deels ook om speculatie af te remmen - wordt al heel lang politieke strijd gevoerd. Twaalf jaar geleden, in januari 2000, al diende ik met collegae een resolutie in het Europees Parlement in waarin we heel voorzichtig de Europese Commissie verzochten om binnen een half jaar een haalbaarheidsstudie te presenteren, naar de wenselijkheid en haalbaarheid van een belasting op het speculatieve kapitaalverkeer, waarbij zij meer bepaald bestudeert hoe een dergelijke belasting concreet zou kunnen worden ingevoerd. De tekst stelde duidelijk dat “de Tobin-tax als één instrument uit een pakket kan helpen de internationale financiële wereld te stabiliseren. De opstellers waren van mening dat een kapitaalheffing inderdaad niet tot de EU beperkt kan blijven en daarom moet de G7 erbij betrokken worden, evenals het IMF”.

Een bescheiden vraag, maar toch was dit een brug te ver voor de conservatieve fractie van christendemocraten en liberalen. De Vlaamse christendemocraten en liberalen zorgden toen samen met hun fracties ervoor dat zelfs de idee van een haalbaarheidsstudie van de kaart werd geveegd.

In oktober 2009 diende de groene fractie in het EP, gesteund door oud-Europees Commissaris Louis Michel, het voorstel in voor de invoering van een heffing op financiële transacties. Commissie voorzitter Barroso verklaarde een maand eerder in de plenaire vergadering van het EP volmondig ook voor een taks op transacties te zijn, mits die mondiaal zou worden ingevoerd.

Het EP schaarde zich in oktober 2009 wél achter het principe dat het invoeren van zo'n taks ter bestrijding van de financieel-economische crisis een goede zaak zou zijn. Maar helaas verwierpen de christendemocratische EVP en de meeste liberalen het groene amendement, dat de Commissie en de lidstaten vroeg om de opbrengsten van zo'n belasting op financiële transacties, te gebruiken als aanvulling op ontwikkelingshulp.

Intussen tien jaar na de beschamende stemming van 2000, diende de Europese Commissie een voorstel voor zo'n transactietaks in. Barroso, kondigde op 28 september 2011 in het Europees Parlement een voorstel voor een belasting op financiële transacties aan. Deze heffing moet volgens de Commissie jaarlijks 55 miljard euro gaan opleveren. Barroso herinnerde terecht ook aan het feit dat Europese belastingbetalers sinds de crash van 2008 voor zo'n 4500 miljard euro aan garanties en leningen aan de financiële sector hebben opgehoest. Dan is 55 miljard een peulenschil.

Deze heffing remt speculatieve transacties af en draagt daarmee bij aan stabielere en rustiger financiële markten. Bovendien wordt een begin gemaakt met de compensatie van de miljarden euro's schade die de kredietcrisis heeft aangericht. Met de voorgestelde heffing van 0,1% op het verhandelen van aandelen en obligaties en 0,01% op derivaten, zien belastingbetalers eindelijk iets terug van de publieke steun aan de financiële sector die de overheidsschulden heeft opgedreven.

Eind maart werd duidelijk dat de Europese ministers van financiën er niet uit kwamen. Negen van de eurozone landen, waaronder het machtige Duitsland en Frankrijk, waren voorstander, maar anderen blokkeerden.

Op 23 mei 2012 keurde een ruime meerderheid van het Europees Parlement een aangepaste versie van de Commissie-voorstellen voor een financiële transactietaks binnen de EU goed. Het water staat Europa op dat moment aan de lippen. Het is voor Ecofin tijd voor de befaamde 5 minuten politieke moed.

Een kleine belasting op financiële transacties kan schadelijke speculatie afremmen en zorgt voor publieke inkomsten die duurzaam geïnvesteerd kunnen worden in de reële economie. Het is hoog tijd dat de financiële sector weer in dienst komt te staan van de samenleving en de reële economie en een eerlijke bijdrage levert. De net verschenen Eurobarometer wijst uit dat ook een ruime meerderheid van de Europeanen dit principe steunt."

Het Europees Parlement heeft het voorstel van de Europese Commissie voor de transactietaks aangescherpt met een betere afdekking tegen het risico op ontwijking van de belasting. Een nadeel is dat pensioenfondsen nog worden uitgesloten van deze taks. Maar in ieder geval kunnen tegenstanders, zoals de liberale ALDE fractie van Guy Verhofstadt, zich niet langer achter de technische bezwaren van het oorspronkelijke voorstel verschuilen. De taks kan en moet er nu komen.

De ministers van financiën (Ecofin) hebben de beslissende stem over het voorstel. Door verzet van onder andere Groot-Brittannië, Nederland en Zweden komt er voorlopig geen EU-brede belasting. Zo missen we de kans om de financiële sector te stabiliseren door schadelijke speculatie, zoals de extreem snelle 'high frequency trading', wat af te remmen. Aangezien er voor het voorstel geen unanieme steun is bij de Europese ministers, ligt het voor de hand dat er zich een kopgroep van landen in de eurozone vormt die de belasting wel wil invoeren. Eind maart 2012 werd al duidelijk dat de Europese ministers van financiën er niet uit kwamen. Negen van de eurozone landen, waaronder het machtige Duitsland en Frankrijk, waren voorstander, maar anderen blokkeerden. Frankrijk en Duitsland hebben al aangegeven dat zij niet willen wachten op onwillige landen.

Paradigma wissel

Er zal nog heel water door Europa's rivieren stromen voor al deze elf wer-
ven klaar zijn. En inderdaad, misschien moeten we ons tegelijkertijd ook maar
gewoon voorbereiden op een einde van de welvaartsgroei en op 'magere jaren'.
En accepteren dat de huidige jonge generaties het voor het eerst niet meer
automatisch 'beter' zullen hebben dan hun ouders. Dat is inderdaad zeer waar-
schijnlijk en schrikken, maar als we ophouden met welvaart alleen in macro-
economische cijfers weer te geven, hoeft dat op zich geen ramp te zijn. Maar
dan moeten politici burgers wel weer een politieke visie voorschotelen, die
ervan uitgaat dat er voor hun kinderen sowieso nog een leefbare toekomst zal
zijn. Dat lijkt me met permissie nèt iets belangrijker dan de vraag of de winst
van bedrijven wel zal groeien en of die miljoenen kleine en grote aandeelhouders
wel voldoende dividend zullen kunnen cashen. De meeste politici leven

nog in struisvogelland of luisteren bevend naar de kreten uit de jungle van Wallstreet.

Dat is vreemd. Want, het is door insiders intussen al vaak genoeg bevestigd: bepaalde segmenten van die beurswereld gedragen zich volstrekt irrationeel. Veel beursjongens in The City leven op een dieet van hubris, hebzucht en cocaïne. Hun klanten gedragen zich op zijn best als een losgeslagen groep lemmingen die op commando van "de markten" in paniek richting afgrond rent of op zijn slechts als een troep aasgieren die complete landen en bedrijven kapot speculeert.

Nu hebben Europese politici zich in een positie laten dringen dat ze het vertrouwen van die financiële markten moeten terugwinnen om de euro te redden, en dat alleen kunnen door stukje bij beetje het vertrouwen van Europese burgers te verliezen. Zie de rellen in Griekenland, het protest van jongeren in Spanje, de vakbondsdemonstraties in Italië, de opmars van eurosceptische en populistische partijen in Finland, Frankrijk en Nederland. Allemaal hebben ze terechte kritiek, maar de vraag is of ze ook werkbare antwoorden bieden?

Het probleem is dat Europese leiders - vooral van liberale en christendemocratische snit - die ook niet meer lijken te hebben. Deze groeiadepten hebben altijd willen geloven dat door het stelselmatig vergroten van de economische koek, iedereen naar boven zou kunnen getrokken worden. Via de zogenaamde trickle-down theorie, zouden we de armen rijker kunnen maken, zonder de rijken armer te moeten maken. Van die belofte is zo goed als niets in huis gekomen. Wat gebeurde was precies het omgekeerde. Dat is heel eenvoudig te begrijpen en je hoeft daar zeker geen economie voor gestudeerd te hebben.

Het groeipercentage dat nodig zou zijn om alle armen op deze wereld uit de armoede te trekken is zo immens dat dat alleen denkbaar is op een virtuele planeet, een planeet die je als een soort ballon eindeloos zou kunnen opblazen. Niet alleen bestaat die planeet niet, door de gulzige groei die we als 'normaal' beschouwen, maken we de planeet alleen maar kleiner, terwijl we meer mensen moeten voeden. Over die sociale crisis hoor je tegenwoordig amper iets. En nog minder over de ecologische crisis. We 'lenen' op immense schaal van het milieu hier en in het Zuiden, en lenen zo vooral van onze kinderen en kleinkinderen. In een goed beheerde economie zouden we alleen leven van de rente,

nu zijn we al jaren bezig het ecologisch kapitaal letterlijk op te souperen.

Economische groei is een dogma, waarop zo'n beetje ons hele doen en laten door wordt bepaald. Economische groei zou alles oplossen, ook armoede. Helaas liet bijvoorbeeld de Arabische lente zien dat dit niet klopt. Veel van die landen hadden stevige macro-economische groeicijfers en toch braken in land na land opstanden uit. Voorjaar 2011 publiceerde de Wereldbank een opmerkelijk rapport met nieuwe recepten voor het aanpakken van de sociale gesels armoede, werkloosheid en geweld. Opmerkelijk omdat deze instelling in het hart van Washington stelt dat economische groei alleen niet voldoende is om deze verschijnselen aan te pakken. Het lijkt een begin van paradigmawissel: men begint te erkennen dat economische groei niet hét recept is voor sociaaleconomische vooruitgang. De Wereldbank noemt rechtszekerheid, toegang tot justitie en de arbeidsmarkt en een ander veiligheidsbeleid minstens even cruciale thema's om het vertrouwen zodanig te herstellen dat er vooruitgang mogelijk is.

Maar neoliberale economen dachten en denken vaak nog steeds dat de groei van de economie eeuwig door kan gaan, omdat ze denken dat de economie los staat van moeder aarde, dat ecosystemen een soort subsystemen zijn van een overkoepelend economisch geheel. Susan George illustreerde deze fundamentele denkfout mooi in haar boek 'Whose crisis, Whose future?' Je ziet twee cirkels; In de ene vormt 'Finance' de kern van de globe, dan een schil 'economy', dan een schil 'society' en tot slot een buitenste schil 'Planet'. De paradigmawissel die moet plaatsvinden is die naar de andere cirkel: de kern is daar planeet, dan samenleving, dan economie en tot slot financiële wereld. Compleet omgekeerd dus.

Ter inspiratie nog één historische gegeven. In 1947 schreef de grote ziel uit India, Mahatma Gandhi, een tekst waarin hij 'de zeven blunders' van de moderne wereld definieerde en die leiden tot systematisch geweld. De 7 blunders zijn verrassend toepasbaar op de wereld van zestig jaar later:

1. Rijkdom zonder werken.
2. Plezier zonder bewustzijn.
3. Kennis zonder karakter.

4. Handel zonder moraliteit.
5. Wetenschap zonder menselijkheid.
6. Aanbidding zonder opoffering.
7. Politiek zonder principes.

Een centrale en nog onbeantwoorde vraag voor mij als politicus is of er ondanks het wijdverbreide cynisme en het voortwoekerende wantrouwen bij burgers nog ruimte bestaat voor een politiek mét principes, met visie en geloof in het herstel - vergeten we even de maakbaarheid - van de samenleving. Europa heeft nood aan een nieuw sociaal contract. Niet meer en niet minder. Maar daar is dus vertrouwen voor nodig. Dat woord 'Trust' was ook de titel van een recent boek van de Amerikaanse denker Francis Fukuyama, de voormalige conservatieve ideoloog en na de ineenstorting van het Sovjetrijk, de voorspeller van het 'einde van de geschiedenis'. Uitgangspunt van Trust is dat alle economische en politieke systemen in de wereld gebaseerd zijn op vertrouwen. Vertrouwen in het feit dat een staat zijn burgers bescherming biedt, dat rechtszekerheid is, dat basale samenlevingsregels gerespecteerd worden, dat een zeker algemeen belang verdedigd wordt. De grenzen van de liberale utopie waarin elk individu zijn eigen naakte eigenbelang moet nastreven, ook al gaat dit ten koste van de gemeenschap waar hij of zij ook deel vanuit maakt, die grenzen zijn bereikt na de crash van 2008.

De vraag waarop Europese burgers collectief, via discussie en dialoog, een antwoord op zullen moeten formuleren, is of zij dat vertrouwen nog kunnen opbrengen. Om heel eerlijk te zijn, denk ik dat dat het heel lastig zal worden, maar dat we eigenlijk geen keuze hebben; het alternatief is het 'einde van de Europese geschiedenis', maar dan heel anders dan Fukuyama het bedoelde.

Het sociale contract tussen burgers en overheden lijkt in Europa steeds sneller, dermate grote barsten te vertonen, dat het voortbestaan van het grootste vredes- en welvaartsproject Europese Unie op het spel staat. Bij elke fase van de crisis in de eurozone, hebben Europese leiders te laat gereageerd, waarna ze onvoldoende effectieve antwoorden formuleerden en maatregelen namen. Het voortdurende gebrek aan politiek leiderschap, moed en eerlijkheid, duwt de euro en de hele Europese Unie verder richting afgrond.

De Europese Unie kwam 60 jaar geleden tot stand door de moedige visie

van Europeanen die de Tweede Oorlog aan den lijve ondervonden, nadien over het nationalisme en hun eigen schaduw heenstapten en aan hun ideaal durfden te werken. De Europese Unie dreigt nu ten onder te gaan door een gebrek aan visie en moed van Europese politici, die steeds meer terugplooiën op nationalisme, en alleen het belang van de eigen navel of dat van hun kiezers of aandeelhouders durven verdedigen.

Maar ook omdat velen onder hen, zonder dat openlijk te vertellen, in feite het sociaal contract met kiezers, met burgers lijken te hebben opgezegd. Zo verdedigen ze de private belangen van de relatief kleine maar puisant rijke en machtige financiële sector in plaats van het algemene belang van de publieke sector. We zien dezelfde oude, griezelige reflexen overal in Europa opduiken: lopend achter de vlag, worden sociaaleconomisch zwakke minderheden en de anderen weggezet als (deel)oorzaak van de problemen. De ene keer zijn het de niet-Europese migranten, dan weer Oost-Europeanen, Roma of sinds kort Zuid-Europeanen. In tijden van oorlog is waarheid het eerste slachtoffer, in tijden crisis of economische oorlog is dat onderlinge solidariteit.

Amen!

Sta me toe om met een citaat van een wijze man te eindigen: Geert Mak. Wijs, niet omdat hij veel titels voor zijn naam heeft, maar omdat hij als geen ander de menselijke geschiedenis van dit verscheurde continent Europa heeft bestudeerd. Omdat hij veel gereisd en geluisterd heeft, om de verhalen van talloze gewone Europeanen op te tekenen.

Op 9 mei 2011, de Europese feestdag, sprak Mak, zijn 'State of the Union' uit in het Vlaams parlement, met een boodschap die sindsdien alleen maar urgenter is geworden: "Kort en goed: de legitimiteit voor het Europese project is snel aan het opraken, juist nu die zo bitterhard nodig is. Als één Europees probleem nog groter is dan de euro, dan is dat het Europese democratische tekort. Dat staat pal voor onze neus, dat groeit maar door, en dat kan het einde betekenen van al onze dromen."

Nog een citaat uit die lezing: "Dat betekent dat we Europa moeten politiseren. Nu echt politiseren. En daar horen ook protestpartijen bij. We moeten het ontrukken aan de instituties, we moeten het ons eigen maken, we moeten het

beminnen en haten, we moeten ons er volop ingooien. En ik zeg wij, want het gaat om ons allemaal, waar we ook leven: in Helsinki, Brussel, Berlijn, Athene, Budapest of Barcelona. Wij, Europese burgers. Willen we de Europese gedachte redden, dan gaat het niet alleen om de financiële of de institutionele eenheid. Daarvoor is ook een diepgaand politiek en cultureel reveil nodig. Er moet op Europees niveau een nieuwe, publieke eenheid geschapen worden, zoals dat in veel landen tijdens de 19e eeuw op nationaal niveau is gebeurd. Daarin ligt de grootste achterstand van de Unie, dat moet de hoogste prioriteit krijgen, zonder die publieke eenheid kunnen we de rest vergeten.”

Amen!

Bijna exact zeven jaar geleden, in april 2004 in de aanloop naar de Europese verkiezingen, schreef ik deze laatste zinnen van het boekje ‘Echo’s voor een ander Europa’, waarvan de kernboodschap onveranderd blijft, en alleen nog aan relevantie heeft gewonnen: De Groenen ijveren voor een democratisch, sociaal, gezond, transparant en vreedzaam Europa. Daar, en in een solidair Europa, ligt onze kernboodschap. Daarin verschillen we regelmatig van de politieke multinationals die hun principes vaak te grabbel gooien en macht als hoogste goed nastreven. De mensen zijn gediend met waarachtige verhalen, met politieke doelstellingen die in alle openheid kunnen geuit worden, en niet met grote machtsallianties, stilzwijgende compromissen of politieke marketing. Als Groenen het stilzwijgen worden opgelegd, zal iedereen de mond gesnoerd worden, en zal er geen verschil meer zijn. ‘In de politiek gaat het om ideeën,’ leerde ik van mijn politieke mentoren. Het is niet de gemakkelijkste keuze maar wel de meest fundamentele en de eerlijkste.

Deze positieve boodschap wil ik blijven uitdragen in het Europees Parlement, want daar klopt het hart van de Europese democratie. Ik wil u meenemen in mijn opvattingen over en strijd voor een ander Europa. Op de tonen van de Echi van Ennio Morricone wil ik mijn Echo’s voor een ander Europa tot u laten doordringen. Een Europa van de hoop. En wat is de kleur van de hoop? Groen!

Bart Staes,
Brussel, begin mei 2012

BIBLIOGRAFIE

- Achterhuis, Hans. De utopie van de vrije markt. Lemniscaat, 2010, 319 pp.
- Cassidy, John. How Markets Fail. The Logic of Economic Calamities. Farrar, Strauss & Giroux, 2009, 390 pp.
- Cohan, William. House of Cards. A Tale of Hubris and Wretched Excess on Wall Street. Doubleday, 2009, 468 pp.
- Demets, Frank. Leven op krediet (lezingnota's 2011, ongepubliceerd).
- Ellis, David. The Partnership: the making of Goldman Sachs. Penguin, 2009, 549 pp.
- Ferguson, Charles. Inside Job. Documentaire, 2010.
- Glenny, Misha. McMaffia. Ambo/Manteau, 2008, 435 pp.
- Haldane, Andrew. Speeches gepubliceerd op www.bankofengland.co.uk.
- Hellenic Parliament Foundation. Decreed by the Council and the People, the Athenian democracy speaks through its inscriptions. Hellenic Parliament Foundation for parliamentarism and democracy, 2007, 101 pp.
- Hessel, Stéphane en Morin, Edgar. De weg van de hoop. Van Gennepe, 2011, 59 pp.
- Jackson, Tim. Welvaart zonder groei. Uitgeverij Jan Van Arkel/Oikos, 2011, 212 pp.
- Judt, Tony. Het land is moe, Verhandeling over onze ontevredenheid. Uitgeverij Contact, 2010, 238 pp.
- King, Mervyn. Global Imbalances. (speech 2010)
- Klein, Naomi. The Shock Doctrine, de opkomst van het rampenkapitalisme. De Geus, 2007, 652 pp.
- Lanchester, John. De kapitale crisis. Prometheus, 2010, 292 pp.
- Lansley, Stewart. 'The cost of inequality: three decades of the super-rich and the economy'. Gibson Square, 2011, 320 pp.
- Lewis, Michael. Boomerang. Travels in the new Third World. Norton

- & Norton, 2011, 213 pp.
- Lewis, Michael. *The Big Short. De Geheime winnaars van de kredietcrisis.* Van Gennepe, 2011, 298 pp.
- MacDonald, Lawrence. *A Colossal Faillure of Common Sense.* Crown Business, 2009, 259 pp.
- McClellan, Bethany, en Nocera, Joe. *All The Devils Are Here. The Hidden History of the Financial Crisis.* Penguin, 2011, 380 pp.
- Magnus Enzensberger, Hans. *Het zachte monster Brussel of Europa in de klem.* Uitgeverij Cossee, 2011, 90 pp.
- Mak, Geert. *De hond van Tisma, Wat als Europa klappt?* Atlas/Contact. 2012, 93 pp.
- Moore, Michael. *Capitalism, a Love Story.* Documentaire, 2010.
- Peston, Robert. *The Party's Over: How the West went Bust.* BBC-documentaire, 2011.
- Poznar, Zoltan, e.a. *Shadow Banking.* Federal Reserve Bank of New York Staff Report, July 2010.
- Reinhardt, C, en Rogoff, K. *This Time is Different: eight centuries of financial folly.* Princeton University Press, 2009, 512 pp.
- Roubini, Nouriel en Mihm, Stephen. *Crisiseconomie. Over de toekomst van financieel beleid.* Uitgeverij Nieuwezijds, 2010, 370 pp.
- Staes, Bart. *Echo's voor een ander Europa.* Houtekiet, 2004, 112 pp.
- Skidelsky, Robert. *Keynes. De terugkeer van de meester.* De Bezige Bij, 2010, 314 pp.
- Stiglitz, Joseph. *Vrije Val. Vrije markten en het falen van de wereldconomie.* Spectrum, 2010, 383 pp.
- Taibbi, Matt. *Griftopia, Bubble machines, vampire squids and the long con that is breaking America.* Spiegel & Grau, 2010, 252 pp.
- Taleb, Nicholas Nasseem. *Foiled by Randomness. The Hidden Role of Chance in Life and in the Markets.* Random House, 2001, 353 pp.
- Taleb, Nicholas Nasseem. *The Black Swan: the impact of the highly improbable.* Random House, 2007. 313 pp.
- Tett, Gillian. *Fool's Gold. How unrestrained greed corrupted a dream, shattered global markets and unleashed a catastrophe.* Little Brown, 336 pp.

Verhofstadt, Dirk. Het menselijk liberalisme. Houekiet, 2002, 251 pp.
Verhofstadt, Guy, Een New Age of Empires, De Bezige Bij, 2009, 60 pp.

Media

Alternatives Economique.
Bloomberg.
De Morgen.
De Standaard.
De Tijd.
De Volkskrant.
DeWereldMorgen.
Financial Times.
Il Sole 24 Ore.
International Herald Tribune.
Knack.
Le Monde Diplomatique.
Les Echos.
MO.
New York Times.
NRC Handelsblad.
Prospect.
Reuters.
The Economist.
Vrij Nederland.
VPRO.
Wall Street Journal.
Washington Post.